

ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ: Збірник наукових праць

Випуск 37

Засновано у 2004 році

Вихід із друку - чотири рази на рік

**Засновник Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля**

Журнал зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 8312 від 14.01.2004 р.

Журнал включено до Переліків наукових фахових видань України

(Бюл. ВАК № 11, 2009 р., № 1-05/4), в яких можуть публікуватися

результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів

доктора і кандидата історичних наук.

Журнал зареєстровано в ISSN International Centre (лист від 21.03.2011 р.) №2222-0380

Головина редакційна колегія:

Головний редактор — **Михайлюк В. П.**, доктор історичних наук; заступник головного редактора, відповідальний секретар - **Д'яконіхін А. В.**, кандидат історичних наук; технічні секретарі **Бельдюгіна І. Ю.**, аспірант, **Дубровський П. С.**, аспірант

Редакційна колегія

Асаул А. М., доктор економічних наук (РФ), **Баригін І. М.**, доктор політичних наук (РФ), **Біловолов Ю. Г.**, доктор історичних наук (Україна), **Вергунов В. А.**, доктор сільськогосподарських наук (Україна), **Войтович Л. В.**, доктор історичних наук (Україна), **Добров П. В.**, доктор історичних наук (Україна), **Довжук І. В.**, доктор історичних наук (Україна), **Дьомін О. Б.**, доктор історичних наук (Україна), **Євдокимов М. О.**, доктор історичних наук (Україна), **Єліна О. Ю.**, доктор історичних наук (РФ), **Єршов Г. П.**, доктор історичних наук (Україна), **Зеленов Є. А.**, доктор педагогічних наук (Україна), **Каденюк О. С.**, доктор історичних наук (Україна), **Крапівін О. В.**, доктор історичних наук (Україна), **Коцур В. П.**, академік НАПН України, доктор історичних наук (Україна), **Мадь Я.**, доктор сільськогосподарських наук (Угорщина), **Мерфі Н.**, докторант (США), **Пилипчук О. Я.**, доктор біологічних наук (Україна), **Пронь С. В.**, доктор історичних наук (Україна), **Санжаров С. М.**, доктор історичних наук (Україна), **Сергієнко Ю. Г.**, доктор історичних наук (Україна), **Ульшин В. О.**, доктор технічних наук (Україна), **Фомін А. І.**, доктор історичних наук (Україна), **Чернявський Г. Й.**, доктор історичних наук (США).

Історичні записки: Збірник наукових праць / Гол. ред. В. П. Михайлюк. - Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. - Випуск 37. - 222 с.

У збірнику публікуються праці, що висвітлюють найбільш актуальні проблеми історії України, всесвітньої історії, історії освіти, науки і техніки.

Рекомендовано до друку *Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 10 від "3" травня 2013 р.)*.

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу.

© Редакційна колегія, 2013

© Автори статей, 2013

© Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, 2013

СТАТТІ

УДК 94 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАЙКБОЛЬНИХ КЛУБІВ УКРАЇНИ)

Гладченко Ігор Олександрович, аспірант каф. всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

Михайлюк Віталій Павлович, зав. каф. всесвітньої історії та міжнародного права, д. і. н., професор Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

Анотація

Розглянуто основні особливості процесу виховання у військово-спортивних організаціях громадського толку в епоху незалежності України на прикладі страйкбольних клубів з вищезазначеною тематикою Луганської області та України загалом. Проведені дослідження показали, що військово-спортивна технічна підготовка молоді у громадських організаціях має відмінності від підготовки у державних організаціях військово-спортивного толку. На прикладі виховного процесу страйкбольних військово-спортивних організацій та клубів було виявлено, що основною особливістю підготовки у вищезазначених організаціях є насамперед самостійний вибір кожної людини щодо напрямку підготовки. Але цей факт не є перепорою у якісній військово-спортивній та технічній підготовці молоді. Про цей факт свідчить кількість тематичних підрозділів на електронних інтернет-ресурсах – форумах страйкболу. Слід зазначити, що військово-спортивне та технічне виховання має стандартний поділ на теоретичне та практичне. Проте, далі воно відрізняється від стандартів державних військово-спортивних організацій тим, що інформація подається у широкому виборі. Тобто, немає обмежень щодо тематик теорії з військової справи або військової історії – подаються матеріали як українського та російського походження, так і закордонного – на англійській мові. Основною тематикою статей з теорії на інтернет-ресурсі є тактика ведення бою в різних умовах, тактичні основи та хитрощі ведення бою різними видами пневматичної зброї, повна інформація про світ вогнепальної зброї різних країн, основні правила вибору та використання сучасної військової форми та амуніції, використання сучасних приладів для радіозв'язку та навігації в умовах моделювання бойових дій та реконструкція як окремий аспект, який впливає на військово-спортивну підготовку молоді. Практичними аспектами військово-спортивного виховання молоді в

вищезазначених організаціях є тематичні військово-спортивні ігри та майстер класи, на яких досвідчені майстри показують тактичні особливості ведення бою в різних умовах. Всі ці аспекти впливають на фізичний та психологічний розвиток молоді, а також на розвиток знань з військової справи та військової історії.

Ключові слова: військово-спортивна підготовка, громадські об'єднання, страйкбол, військово-спортивна та технічна підготовка, військово-спортивні ігри, тактика ведення бою.

ВСТУП

З приходом стабільного періоду у 2000-х роках військово-спортивні ігри, як і військово-спортивні патріотичні громадські організації, набули нового розвитку. Тепер, коли військово-спортивні організації, засновані на громадських засадах, вже не знаходились під жорстким контролем владних структур, вони змогли обрати свій власний шлях для розвитку. Так з'явилося широке коло різних за структурою та ідеологічним напрямком діяльності військово-спортивних організацій. До них відносяться відроджені осередки Пластунів й козацькі осередки, які відбивають у своїй ідеології та діяльності минулі традиції та звичаї українських збройних сил; та створені вже в ХХ столітті на основі специфіки відповідних ігор різновиди – страйкбольні, хардбольні, пейнтбольні клуби, які відбили у своїй ідеології, організації та діяльності вже сучасний світогляд на військово-спортивну та технічну підготовку молоді.

З боку військово-спортивної та технічної підготовки молоді – цією справою в Україні, як і в Луганській області, більш менш успішно займаються страйкбольні клуби. Страйкбол, як вид військово-спортивних ігор, з'явився на теренах України пізніше – вже на початку ХХІ століття. Страйкбол це некомерційна командна гра. У грі беруть участь дві або більше команд, які можуть об'єднуватися у великі коаліції задля перемоги. Командою вважається добровільне об'єднання на чолі з командиром команди. До участі допускаються психічно врівноважені громадяни, які досягли 18 років, які мають власну екіпіровку. Сьогодні страйкбол виходить в Україні на рівень військово-спортивної гри з чіткими цілями виконання завдань, близьких до бойових, з вдосконаленням бойових навичок, з прикладанням всіх зусиль для перемоги. Також це змагання серед команд – яка з них найбільш підготовлена й може одержати більшу кількість перемог, меншу кількість поразок та нічиїх [1].

Суть гри полягає в командному виконанні поставлених сценарієм завдань з дотриманням правил конкретного сценарію гри. Тривалість однієї гри становить від декількох годин до декількох діб (в залежності від території, ігрового сценарію і кількості гравців). Обов'язковий атрибут гри – антураж. Під антуражем сприймається точне копіювання образу того чи іншого підрозділу військ конкретної країни. Але слід зазначити що страйкбол це гра, у якій майже все спорядження, включаючи озброєння – так звані привода, максимально схоже на

зовнішній погляд, так і за техніко-технічними характеристиками на справжнє військове спорядження (бронезилети, каски, радіостанції, оптичні прилади, обмундирування, одяг, розвантажувальні системи та інше) [2]. Ще однією особливістю страйкбольних ігор є те, що вони за місцем проведення максимально наближені до бойових дій. Тобто ігри в своїй більшості проводяться на полігонах, які належали до військових частин, або ще досі знаходяться у веденні Міністерства оборони України. Також на великі ігри з великою кількістю людей організатори наймають військову техніку. В Україні переважно це позашляховики ще радянського виробництва (наприклад, УАЗи), або зарубіжного – хаммери та бойова техніка піхоти – БРДМ, БМП та інші різновиди.

З особливостей страйкбольних ігор, як найбільш наближених за своїми характеристиками до бойових дій, та страйкбольних організацій та клубів витікає той факт, що процес виховання молоді, як найбільш чисельного прошарку серед страйкболістів, відрізняється від подібної підготовки в військово-спортивних організаціях ТСО України та інших подібних за тематикою громадських організацій. Зі зростанням кількості організацій, які займаються страйкболом, та чисельності членів цих організацій, питання про особливості підготовки та виховання молоді на страйкбольних заходах набирає актуальність з кожним роком.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Праць, які б більш менш описували розвиток та діяльність громадських військово-спортивних організацій та особливості виховання молоді в цих організаціях на теренах України ще немає. Але з розвитком сучасних інтернет-технологій доступні інтернет-ресурси, які спеціально створені для популяризації та інформатизації суспільства. Перш за все це офіційні всеукраїнські сайти страйкболу – airsoft.com.ua, де можна знайти як історію заснування та розвитку Федерації Страйкболу України, так і види діяльності, основні правила та іншу інформацію в повній мірі. Також на цьому сайті є повний перелік страйкбольних команд та заходів, які проводилися або плануються в майбутньому[1]. Щодо конкретно Луганської області – існує і розвивається Луганський осередок страйкболу також в інтернеті адресою airsoft.lg.ua, де публікується діяльність Луганського Обласного Клубу Страйкболу, а саме – перелік команд, план заходів на рік та інша інформація. Також слід зазначити, що на обох інтернет-сайтах існує архів, який містить заходи та новини, які мали місце в минулому майже з заснування страйкболу в Україні[2].

Для всебічного вивчення цього питання були залучені періодичні видання. Наприклад, страйкбольні журнали «One day soldier» та «Український страйкбольний журнал», в яких публікуються не лише новини страйкболу, але й архівні дані з історії виникнення та розвитку страйкболу, фоторепортажі з різних тематичних ігор, а також цікава інформація щодо новин в світі озброєння та армій різних країн

Предмет дослідження – виховна діяльність сучасних військово-спортивних організацій на Луганщині у добу незалежності України (1991-2011 рр.).

МЕТА

Розглянути особливості виховної діяльності та виявити основні аспекти виховання молоді у громадських військово-спортивних організацій та клубів.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Страйкбол в Україні на даний момент є єдиною некомерційною організацією на громадських засадах, яка займається військово-спортивними іграми на більш менш професійному рівні, які максимально наближені до бойових умов. Спорядження, озброєння також максимально схожі на оригінальні, що надає унікальність страйкбольним іграм. Такі організації є відкритими для любих слоїв населення, головне щоб людина, яка вступає до рядів страйкболу, була адекватною, розумною та врівноваженою [2]. Переважно, як показує досвід існування страйкбольних клубів, до рядів вступають як колишні військові, службовці з МВС, СБУ та інших силових структур, так і люди, які досі знаходяться на службі у цих організаціях, та молодь, яка прагне не тільки активно відпочивати, а бути обізнаною у військових питаннях (тактика, знання зброї, камуфляжних забарвлень, військового спорядження), бути підготовленим до навантажень на службі в армії, розвивати фізичну культуру та просто знаходити нових друзів та знайомих. Але разом з тим страйкбол – недешевий, травмонебезпечний вид військово-спортивних ігор, що ніяк не відбавляє інтерес молоді до нього, навіть навпаки – дедалі все більше народу прагне приєднатися до страйкбольного суспільства.

Досліджуючи аспекти виховання молоді у військово-спортивних, страйкбольних клубах та організаціях, слід зупинитися детальніше на «військових питаннях», бо саме вивчення цих питань складає основу військово-спортивної та технічної підготовки молоді в громадських (в нашому випадку – страйкбольних) організаціях. Перш за все слід сказати, що всі аспекти виховання можна поділити на теоретичні та практичні. Слід зазначити основний аспект теоретичної підготовки будь-якого страйкболіста – самостійність у виборі теми для вивчення. Але страйкбол це перш за все гра командна, тому у більшості випадків обрання для вивчення певної теми продиктоване не тільки вибором людини, проте й тим, що людина є членом певної команди. Це в свою чергу призводить до поділення самих команд на ті, котрі моделюють певний підрозділ певної армії, та команди, які реконструюють певний підрозділ певної армії [8].

Загалом до теоретичної підготовки можна віднести такі основні тематики. Перш за все це тактика ведення бою у різних ситуаціях в різних природних умовах. На страйкбольних форумах у тематичних розділах публікується різними авторами багато тематичної літератури, як на російській та українській мовах, так і на англійській. Також багато видань перекладаються з англійської мови перекладачами-аматорами. Слід зазначити, що серед цієї тематичної літератури є

статті про основи тактики ведення бою у нападі та у захисті, особливості ведення бою у темний та світлий час доби, аспекти пересування групою або одинаком по різних типах місцевості. Бо тактичні прийоми та хитрощі, які використовуються в реальних бойових діях підходять й для військово-спортивних страйкбольних ігор з використанням м'якої пневматики. Також є спеціальні підрозділи на форумі, де публікується інформаційний матеріал щодо використання, ремонту та догляду страйкбольної пневматичної зброї. Особливістю є те, що для кожного різновиду зброї існує свій розділ – для кулеметів – розділ щодо догляду, ремонту та використання кулемету, те ж саме – для страйкбольних снайперських аналогів вогнепальної зброї. В цих же тематичних підрозділах існують статті про тактичні основи ведення бою з застосуванням кулемету, або снайперської гвинтівки. Таким чином, кожен, хто хоче підняти свій рівень тактичної підготовки та здобути більше знань та інформації про різні тактичні хитрощі та прийоми може знайти необхідну інформацію в цих статтях [8]. Особливо слід зазначити той факт, що існує спеціальний розділ на кожному форумі, який називається «новачкам», де кожен, хто тільки прийшов до страйкболу, або збирається це зробити, може знайти відповіді на свої питання, важливу інформацію та посилання на корисні джерела (переважно сайти, або статті).

Існує окремий розділ на форумах, який містить статті про реальну вогнепальну зброю різних країн світу. В таких статтях містяться техніко-технічні характеристики вогнепальної зброї, її різновиди та способи комплектації або конвертації. Наприклад, серед найбільш популярних є статті про американську автоматичну гвинтівку M 16 та її варіації. В статтях про цю гвинтівку міститься інформація про історію її створення, про її попередників та подальші модифікації, зроблені виходячи з різних умов застосування, про проблеми, які виникали під час застосування гвинтівки в різних несприятливих умовах та вирішення цих проблем, про країни, які закупають цю зброю, та про оборонні підприємства та корпорації, які виготовляють гвинтівки та комплектацію для них. Слід зазначити, що статті регулярно оновлюються – з'являються новини щодо розробок у світі вогнепальної зброї, прийняття нових видів вогнепальної зброї для того, чи іншого підрозділу в арміях різних країн. Узагальнюючи, можна сказати що інформація, викладена в вищезазначених статтях, є важливою не тільки для тих, хто планує піти на строкову службу, але й загалом для тих, хто цікавиться вогнепальною зброєю, бо дає виключну інформацію з великого кола питань [9].

Серед різних теоретичних питань, які висвітлюються на страйкбольних форумах окреме не менш важливе питання становить військова амуніція, одяг та взуття. Важливість цього питання є в тому, що саме зручні зносостійкі одяг, амуніція та взуття забезпечують 24 години на добу високу боєздатність як страйкболіста протягом гри, так і звичайного солдата в мирний час, або під час бойових дій. На всеукраїнському форумі страйкболу існує досить великий підрозділ форуму під назвою «Спорядження», де публікуються та містяться статті

з оглядами з інформацією про технологію виготовлення та оптимальні умови використання, теми з обговоренням негативних та позитивних рис того, чи іншого різновиду амуніції, одягу та взуття. Перелік видів дуже великий – це розвантажувальні системи, тактична індивідуальна броня, балістичні окуляри та маски, бівуачне спорядження, різновиди підсумків, тактичних та звичайних ліхтарів, каски, ножі, уніформа, взуття та багато іншого. За яскравий приклад можна взяти одяг та різних види взуття, як українського та російського виготовлення, так і виготовлені у країнах Європи та Північної Америки. У статтях, присвячених цим елементам військової форми, викладається інформація про оптимальне використання одягу та взуття певного камуфляжного забарвлення та з певними характеристиками в різних кліматичних умовах [1]. Наприклад, неоптимальним є використання одягу з камуфляжним забарвленням «пустеля» в умовах зеленого лісу або степу. Корисним також буде перелік фірм виробників амуніції, одягу та взуття, які виготовляють якісну довговічну продукцію, та ті фірми, які виготовляють неякісну продукцію, яка не тільки швидко отримує пошкодження, але й не є зручною. Яскравим прикладом можуть бути українські виробники військового взуття, продукція яких є шкідливою для здоров'я стопи та швидко приходить в непридатний для використання стан. Таким чином, наявність чіткої корисної інформації про різновиди одягу, амуніції та взуття дозволяє не тільки оптимально обрати одяг, взуття та інше, але й бути обізнаним у сфері амуніції, одягу та взуття, слідкувати за новими розробками камуфляжних забарвлень та еволюцією форми та амуніції.

Не менш важливим в військово-спортивних іграх є зв'язок та вміння орієнтуватися на місці, володіти знаннями з картографії. З ціллю розвивати знання про радіозв'язкові та навігаційні прилади було створено ще один окремий розділ на всеукраїнському форумі та інших тематичних форумах. В цьому підрозділі за допомогою інформаційних статей, оглядів та тем, де йдеться обговорення користувачів радіозв'язковими та навігаційними приладами про зручність та оптимальність використання того чи іншого приладу. В підрозділі містяться статті про різновиди радіозв'язкових та навігаційних приладів, їх техніко-технічні характеристики, позитивні та негативні сторони. Для зв'язку в військово-спортивних іграх використовуються портативні радіостанції певної потужності передачі [1]. Такі ж радіостанції використовуються й збройними силами та іншими державними силовими структурами, тому щоб не було колізій з законом існують теми, де публікується максимально припустима потужність приладу та частоти, які можна використовувати для зв'язку на місцевості уникаючи колізій з державними службами. Окрім цього, публікується інформація щодо гарнітур та інших приладів, які використовуються при роботі з радіостанціями, а також необхідна інформація про GPS-навігатори та їх використання. Підсумовуючи, слід сказати, що в наш час неможливо вести успішні бойові дії без стабільного якісного зв'язку між з'єднаннями армії. Іноді в мирне життя виникає необхідність

використовувати радіостанції для зв'язку. Ось чому навички роботи з радіостанціями різних виробників та різних марок та їх обслуговування є необхідними для вивчання тим, хто займається військово-спортивними іграми або планує стати висококваліфікованим солдатом.

Окремим питанням слід розглянути іншу особливість військово-спортивного виховання в страйкбольних клубах та організаціях. Цією особливістю є реконструкція. Під реконструкцією слід вважати повну відповідність амуніції, військової форми та озброєння людини до оригінальних (виключення – замість вогнепальної зброї використовується м'яка пневматика), які використовувалися або використовуються певним підрозділом армії певної країни. Існують такі різновиди реконструкції – реконструкція підрозділів армій, які брали участь у Другій світовій війні, реконструкція підрозділів армій, які брали участь у В'єтнамській війні, реконструкція підрозділів армій, які брали участь у війні в Афганістані та реконструкція підрозділів армій та військових формувань, які існують у сучасний час. Команда, яка займається реконструкцією або моделюванням певного підрозділу, як і кожен з її членів, повністю дотримується всіх аспектів – тактики, амуніції, військової форми, озброєнню та інших – які використовує оригінальний військовий підрозділ або формування. Щодо сучасного часу дуже популярними щодо реконструкції серед страйкболістів є підрозділи армій Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки, Німеччини та Великобританії, а також Приватні Військові Компанії [9].

Ще одним окремих питанням слід розглянути ідейну підготовку в громадських військово-спортивних організаціях сучасної України, тобто страйкбольних. Вступ до лав страйкболу під собою має на увазі знайомство з військовою справою, військовою історією, з їх об'єктивними фактами, але ніхто не нав'язує якусь окрему політичну або релігійну ідею в таких клубах. Ніхто й не змушує вступати до лав – це добровільний крок, але зробивши який людина добровільно згоджується на всі важкі умови протягом ігор. Єдиним ідеологічним правилом в клубах є толерантність долюбих вірувань та політичних поглядів, та відсутність політики та релігії, а саме спорів на ці теми протягом ігор або на інтернет-форумах, інших ресурсах [8]. Клуби закриті для політичної боротьби й не належать до якоїсь політичної сили, навіть якщо вона провладна. В клубах вчать бути поза рамками політичних умовностей та бути єдиним цілим для виконання тієї чи іншої цілі, або завдання на гри. Це зумовлено сучасним станом проведення війн, бо кожна війна є результатом політичної боротьби, або політичних цілей різних країн. Якою б не була влада, або яка б політична сила не була при владі, справжній загартований захисник вітчизни повинен перш за все піклуватися про інтереси своєї Батьківщини. Ось цій простій істині вчать в клубах.

Практичний аспект військово-спортивного виховання полягає перш за все в проведенні тематичних страйкбольних військово-спортивних ігор. В процесі цих ігор учасники на практиці відточують теоретичні знання з тактики ведення бою,

володіння пневматичною зброєю та технічними засобами – радіостанціями, навігаторами. Також відбуваються спеціальні майстер класи, на яких досвідчені страйкболісти наочно показують на практиці тактичні прийоми бою. Наприклад, 2 травня 2013 р. на полігоні «Ювілейний» м. Луганська відбувся майстер клас з пістолетного бою у будівлях.

На думку авторів, подальше дослідження проблеми можна проводити за наступними напрямками:

- 1) Діяльність громадських об'єднань на теренах України у добу Радянського Союзу та незалежної України;
- 2) Вплив військово-спортивних патріотичних організацій на кількісний та якісний склад Збройних Сил Радянського Союзу та незалежної України;
- 3) Основні проблеми військово-спортивного та патріотичного виховання молоді в сучасній Україні.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМКИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, процес виховання молоді в військово-спортивних громадських організаціях України, розглянутий на прикладі виховної діяльності страйкбольних організацій та клубів України та Луганської області, має декілька особливостей, аспектів, які відрізняють процес виховання в цих громадських організаціях від організацій державного толку. Всі аспекти підготовки молоді у страйкбольних клубах розділяються на теоретичні та практичні. Але є особливість, яка характерна для обох видів. Це самостійність у виборі вивчення тематики та участі у практичних заходах.

Щодо теоретичних аспектів – основним джерелом теоретичної інформації є перш за все всеукраїнський страйкбольний форум та регіональні страйкбольні форуми. На цих форумах існують спеціальні підрозділи з відповідними тематиками, де в статтях, оглядах та темах-обговореннях міститься необхідна корисна інформація з різних військових та технічних тем. Найбільш важливими для військово-спортивної та технічної підготовки молоді у страйкбольних клубах є наступні теми – тактика ведення бою в різних обставинах та умовах; тактичні хитрощі та основи бою з кулеметом, снайперською гвинтівкою або штурмовою автоматичною гвинтівкою; техніко-технічні характеристики різновидів м'якої пневматики, необхідні умови її зберігання, експлуатації та особливості ремонту; різновиди вогнепальної оригінальної зброї, історія її виникнення та експлуатації, проблеми та технічні рішення з модернізації; основні правила вибору та використання амуніції, військової форми, характеристики різновидів одягу, амуніції та взуття, а також інформація з використання різних камуфляжних забарвлень; радіозв'язок за допомогою сучасних портативних радіоприладів та навігаційних приладів, основні правила користування радіоприладами, їх експлуатації та ремонту. Окремим аспектом військово-спортивного виховання слід вважати реконструкцію. Реконструкція передбачає повну відповідність амуніції, військової форми та озброєння людини до оригінальних (виключення –

замість вогнепальної зброї використовується м'яка пневматика), які використовувалися або використовуються певним підрозділом армії певної країни. Існують такі різновиди реконструкції – реконструкція підрозділів армій, які брали участь у Другій світовій війні, реконструкція підрозділів армій, які брали участь у В'єтнамській війні, реконструкція підрозділів армій, які брали участь у війні в Афганістані та реконструкція підрозділів армій та військових формувань, які існують у сучасний час. Команда, яка займається реконструкцією або моделюванням певного підрозділу, як і кожен з її членів, повністю дотримується всіх аспектів – тактики, амуніції, військової форми, озброєнню та інших – які використовує оригінальний військовий підрозділ або формування. Щодо сучасного часу дуже популярними щодо реконструкції серед страйкболістів є підрозділи армій Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки, Німеччини та Великобританії, а також Приватні Військові Компанії.

Ще одним окремим аспектом військово-спортивної підготовки слід вважати ідейну підготовку. Єдиним ідеологічним правилом в клубах є толерантність долюбих вірувань та політичних поглядів, та відсутність політики та релігії, а саме спорів на ці теми протягом ігор або на інтернет-форумах, інших ресурсах. Страйкбольні клуби закриті для політичної боротьби й не належать до якоїсь політичної сили, навіть якщо вона провладна. В клубах вчать бути поза рамками політичних умовностей та бути єдиним цілим для виконання тієї чи іншої цілі, або завдання на грі.

Практичний аспект підготовки полягає перш за все в проведенні тематичних страйкбольних військово-спортивних ігор (наприклад, реконструкція умов Афганістану, або Іраку). В процесі цих ігор учасники на практиці відточують теоретичні знання з тактики ведення бою, володіння пневматичною зброєю та технічними засобами – радіостанціями, навігаторами. Також відбуваються спеціальні майстер класи, на яких досвідчені страйкболісти наочно показують на практиці тактичні прийоми бою.

Всі ці аспекти своїм впливом на молодь, яка вступає до лав страйкбольних клубів та організацій, здійснюють формування підготовленої теоретично й практично молоді. Великі об'єми різної інформації, пов'язаної з військовою історією, з військовими сферами сприяють тому, що молодь отримує актуальні знання. Наявність практики – військово-спортивних ігор – сприяє тому, що молодь на практиці переконується в важливості теоретичної підготовки та розвитку військових знань та гартують характер, фізичний рівень й рівень майстерності.

Література

1. Інтернет-сайт Увесь Страйкбол України: <http://airsoft.ua>.
2. Інтернет-сайт Луганського Обласного Клубу Страйкболу: <http://www.airsoft.lg.ua>.
3. Інтернет-сайт ТСО України: <http://tsou.org.ua>.

4. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>
5. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>
6. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>
7. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>
8. Федерація Страйкболу України: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>
9. Федерація Страйкболу України: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>
10. Федерація Страйкболу України: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>
11. Положення про створення Луганського Обласного Клубу Страйкболу: <http://www.airsoft.lg.ua/forum/index.php?app=ccs>

Гладченко І. О. Михайлюк В. П. Особенности процесса воспитания молодежи в военно-спортивных общественных организациях современной Украины (на примере воспитательной деятельности страйкбольных клубов Украины).

Рассмотрены основные особенности процесса воспитания в военно-спортивных организациях общественного толка в эпоху независимой Украине на примере страйкбольных клубов с вышеуказанной тематикой как Луганской области, так и Украины в целом. Проведенные исследования показали, что военно-спортивная техническая подготовка молодежи в общественных организациях имеет отличия от подготовки в государственных организациях военно-спортивного толка. На примере воспитательного процесса страйкбольных военно-спортивных организаций и клубов было выявлено, что основной особенностью подготовки в вышеупомянутых организациях является, прежде всего, самостоятельный выбор каждого человека относительно направления подготовки. Но этот факт не является препятствием в качественной военно-спортивной и технической подготовке молодежи. Об этом факте свидетельствует количество тематических подразделений на электронных интернет-ресурсах - форумах страйкбола. Следует отметить, что военно-спортивное и техническое воспитание имеет стандартное разделение на теоретическое и практическое воспитание. Однако дальше оно отличается от стандартов государственных военно-спортивных организаций тем, что информация подается в широком выборе. То есть, нет ограничений по тематикам теории военного дела или военной истории - подаются материалы как украинского и российского происхождения, так и зарубежного - на английском языке. Основной тематикой статей по теории на интернет-ресурсе является тактика ведения боя в различных условиях, тактические основы и хитрости ведения боя различными видами пневматического оружия, полная информация о мире огнестрельного оружия разных стран, основные правила выбора и использования современной военной формы и

амуніції, використання сучасних приборів для радіосвязи і навігації в умовах моделювання бойових дій і реконструкція як окремий аспект, який впливає на військово-спортивну підготовку молоді. Практичними аспектами військово-спортивного виховання молоді в вищезгаданих організаціях є тематичні військово-спортивні ігри і майстер-класи, на яких досвідчені майстри демонструють тактичні особливості ведення бою в різних умовах. Всі ці аспекти впливають на фізичне і психологічне розвиток молоді, а також на розвиток знань військової справи і військової історії.

Ключевые слова: військово-спортивна підготовка, громадські об'єднання, страйкбол, військово-спортивна і технічна підготовка, військово-спортивні ігри, тактика ведення бою.

Gladchenko I. O. Michailuk V. P. The main features of the educating process of young people in the military and sports public organizations of contemporary Ukraine (based on the example of the educating process in the strikeball clubs and organizations of Ukraine)

We considered main features of the process of education in the military and sports public organizations in the era of the independent Ukraine. As the example of such organizations were taken airsoft clubs and organizations in the Lugansk region and Ukraine. Studies have shown that military, sports and technical training of youth in public organizations is different from training in the military and sports government organizations. On the example of the educational process at the airsoft military-sports organizations and clubs it was brought out that the main feature of the preparation of the above-mentioned organizations is, above all, independent choice of each person on the direction of preparation. But this fact is not an obstacle to the quality of military sports and technical training of young people. This fact is evidenced by the number of thematic units on electronic online resources - airsoft forums. It should be noted that the military-sports and technical education has a standard separation of theoretical and practical training. However, further it differs from the standards of the state military and sports organizations in that fact that the necessary information is supplied widely. In other words, there are no restrictions on the topics of the theory of military science and military history. The materials are given as in Ukrainian and Russian origin, as in foreign - in English. The main theme of articles on the theory on the internet resource are combat tactics in different conditions, the tactical basics and tricks of combat using different types of airsoft guns, complete information about the world of firearms of different countries, the basic rules for the selection and use of modern military uniforms and ammunition, the use of modern electronic instruments for radio link and navigation in modeling of combat and reconstruction as a separate aspect that affects the military-sports and technical training of young people. Practical aspects of military education of youth sports in the above-mentioned organizations are military-themed sports games and master classes where experienced craftsmen show the features of tactical combat in a

variety of conditions. All these aspects affect the physical and psychological development of young people, as well as the development of knowledge of military affairs and military history.

Keywords: *military-sports training, public associations, airsoft, military, sports and technical training, military and sports games, combat tactics.*

References

1. Internet-site Uves' Strikeball Ukraini: <http://airsoft.ua>.
2. Internet-site Lugans'kogo Oblastnogo Klubu Straikbolu: <http://www.airsoft.lg.ua>.
3. Internet-site TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua>.
4. Istoria TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>
5. Istoria TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>
6. Istoria TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>
7. Istoria TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>
8. Federaciya Straikbolu Ukraini: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>
9. Federaciya Straikbolu Ukraini: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>
10. Federaciya Straikbolu Ukraini: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>
11. Polojennya pro stvorennya Lugans'kogo Oblastnogo Klubu Straikbolu: <http://www.airsoft.lg.ua/forum/index.php?app=ccs>

Рецензент: **Біловолов Ю.Г.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
29.03.2013

УДК 94 “18” (477)

ДЕРЖАВНЕ КРЕДИТУВАННЯ ДВОРЯН КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТІ

Губицький Любомир Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук, Київського національного торговельно-економічного університету. м. Київ.

Анотація

У статті проаналізовано фінансова становище, умови державного кредитування, причини заборгованості поміщиків Київської губернії в першій половині ХІХ ст. Держава бачила у дворянстві основу державної будівлі. Російське дворянство розглядало фінансові зусилля держави як прояв подяки за його заслуги. Шляхта Київської губернії використовувала отримані від держави кредити на спожи ванья. Хоча розвиток цукроваріння спонукав дворян використовувати кошти на виробничі потреби. Основу грошових надходжень дворяни Київської губернії вбачали у прибутках від маєтків, тобто від праці кріпаків.

Ключові слова: поміщик, держава, кредит, фінанси.

ВСТУП

Постановка наукової проблеми та її значення. Фінансове становище держави, провідного прошарку суспільства постійно були на вістрі громадської думки, оскільки засвідчували ефективність урядової машини, вміння привілейованих станів зберігати домінуюче становище в громаді, навіть за умов криз.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Низка авторів дорадянського, радянського, сучасного періодів звертали увагу на проблеми економічної політики Російської держави (П. Хромов [25], І.Гіндін [10], [11], С.Троїцький [23], Л.Мендельсон [15], А.Вайнштейн [8], М.Рожкова [18]), державних боргів (М.Боголепов [4]), фінансів імперії (І.Бліох [2], І.Божемянов [5], А.Погребинський [19]), місця банків в господарському механізмі (В.Бовикін [3], С.Боровой [6], [7], В.Ковалинський [14], І.Гіндін [9]), розвитку кредитної системи (Л.Ходський [24], Д.Журавський [12], Ф.Михалевський [16]), приватної заборгованості (Л.Тенгоборський [22], Н.Каришев [13], К.Сівков [21], Є.Приходько [20], Л.Філоретова [26]) та ін., що дало змогу скласти картину дворянської заборгованості як станової підтримки державою привілейованих станів.

МЕТА РОБОТИ

Метою статті стало визначення фінансового положення Російської імперії у першій половині ХІХ ст. і відповідно на його тлі причин і розмірів державної

допомоги, державного кредитування дворянства. Російський уряд в першій половині XIX ст. за основну мету держави визначив зовнішньополітичне зростання та внутрішньополітичну стабільність. Основними джерелами досягнення поставленої цілі стали внутрішні надходження від податкової системи та зовнішні запозичення у західноєвропейських банківських структурах. Але чим складніша мета, тим більшого фінансування вона потребує. Відповідно завданнями статті мають стати визначення співвідношення державних боргів і боргів дворянства, вплив заборгованості привілейованого стану на спосіб життя шляхти, на фінансове навантаження податних станів, зокрема, селян.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Наприкінці XVIII ст. та протягом всієї першої половини XIX ст. дефіцити державних бюджетів Російської імперії носили хронічний характер. Дослідження М.Боголєпова доводить, що лише в 1837 р. бюджет був бездефіцитний [4; 408]. Причини непорядкованості бюджету лежали в економічному і політичному становищі країни: у слабому розвитку виробничих сил як результату кріпосної економіки, численних війнах, видатки на які явно перевищували фінансово-економічні можливості країни, у залученні царським урядом кабальних зовнішніх позик і т.д. З 1845 по 1861 рр. дефіцит бюджету склав більше 1 млрд. руб. Засобами покриття дефіциту державного бюджету були зовнішні, внутрішні позики та випуск паперових грошей [25; 116].

Наприклад, за підрахунками Й.Блюха, в 1855 р. головний фінансовий документ Російської держави зафіксував прибутки державного бюджету на рівні 261504 тис. руб., а видатки - 544139 тис.руб. Відповідно дефіцит бюджету склав 282 млн.руб. [2; 17]. За даними А.Погребинського, в 1866 р. прибутки бюджету Росії – 356 млн.р., видатки – 413 млн.р., дефіцит бюджету – 57 млн. р. [19; 87].

На початку XIX ст. сума державного боргу (внутрішні і зовнішні позики, асигнації) дорівнювала майже чотирьом річним бюджетам Росії, а напередодні селянської реформи державний борг перевищував щорічний бюджет приблизно у 8 разів. В результаті такого збільшення державного боргу сплата відсотків поглинала у окремі періоди від 10 до 20 % бюджету, а у 1860 році платежі за державними боргами дорівнювали уже 25,6 % бюджету [25; 118]. В абсолютних цифрах зміни також були вражаючими. Державний борг Росії з 1832 по 1861 р. зріс з 214 млн.р. в 1832 р. до 1264 млн.руб. напередодні реформи [19; 27].

Наприклад, уряд Миколи I величезні засоби державних банків використовував для самофінансування – покриття бюджетних дефіцитів і у другу чергу для фінансування кріпосників-поміщиків. У результаті „залучень” (рос. – „позаимствований”) з державних банків борг уряду виріс за 35 років на 496 млн. руб і досяг в 1859 р. 521 млн., а борги поміщиків – на 335 млн. і досягли 425 млн. руб. [7; 198].

Оскільки держава не стояла осторонь фінансових проблем дворянства, то усіма можливими засобами підтримувала платоспроможність еліти. Дворянська

держава намагалася вирвати дворян-землевласників з рук лихварів і завадити переходу до останніх дворянських земель. Російські банки XVIII ст. виконували цю функцію. Держава не могла надати для виконання цієї мети засоби, співмірні з грандіозністю завдання та й саме завдання по своїй суті була не виконуваним.

З 1754 р. уряд ініціював створення банків, покликаних надати дешевий кредит дворянству. Заснований в 1754 р. Банк для дворянства був в 1786 р. реорганізований в Державний позичковий банк. В 1797 р. було засновано Допоміжний банк для дворянства, який в 1802 р. був влитий в Позичковий банк. Це були суто державні установи. Поряд з ними діяли і станові кредитні установи: в 1772 р. були створені Вдовина, Позичкова і Зберігальна скарбниці при Петербурзькому і Московському виховних будинках. В 1775 р. губернським приказом громадської опіки (рос. - призрения) дозволялось здійснювати кредитні операції [6; 74].

Історія цих кредитних закладів полягала у поступовому зростанні їх засобів, які надавалися у вигляді позик землевласникам, і для полегшення умов кредитування – збільшення розміру позик і подовження їх строку. Позики видавалися спочатку строком не більше чим на 3 роки. В 1761 р. строк позик був подовжений до 8 років, в 1786 р. – до 20 років. Допоміжний банк встановлював 25-річний строк позик, на початку XIX ст. позики видавалися ще на триваліші терміни – на 24 і 37 років. Збільшувалися і розміри позик, які видавалися під одну „душу”: спочатку давали 10 руб., в 1766 р. – вже 20 руб.; далі оцінка „душі” весь час підвищувалася, відображаючи зростання вартості селян на ринку; в 1786 р. – 40 руб., в 1804 р. – 60 руб. [6; 74], в 1824 р. – 150 – 200 руб. [24; 76], в 1839 р. - 75 р., 60 р. і 45 р. сріблом [24; 77].

Імператор Павло I створив фінансові структури покликані змінити на краще грошове становище вищого класу, які видавали кредити під 6 % річних: «Во внимании, по сродному НАМ милосердию, на состояние Дворян Нашей империи, коих роды упадают под бременем неоплатных долгов: и во удержание несытости лихоимственной алчны, обнародовали Мы Нашим Манифестом в 27-й день декабря 1797 года Учреждение Государственного Вспомогательного Банка» [27; Ф.533. – Оп.1а. – Спр.4. – Арк.95]. При тому ж імператор Павло I наголосив, що «на таковых праведно вознегодует, кои спасительное средство обратили бы себе же во зло, разточительностию на прихоти и роскошь, ускоряющими все следствия нищеты» [27; Ф.533. – Оп.1а. – Спр.4. – Арк.95зв].

Дворянство всі більш привчалось до думки, що „його” держава зобов’язана допомагати йому різноманітними грошовими подачками. І банківські позики воно схильним було розглядати як пенсії, нагороди, „оренди”, а не як гроші, отримані на певний термін, за якими необхідно акуратно сплачувати відсотки. В останні роки XVIII ст., коли до 25 млн. руб., розданих із старих кредитних закладів, додалося 50 млн. руб. Допоміжного банку, загальна сума виданих позик перевищила річний бюджет держави [6; 75].

Безпосередньо у Київській губернії кредитуванням поміщиків мав право займатися Київський губернiальний Приказ громадського опікування, до 1830-х років Бердичівська контора Польського банку [14; 22], а з 1839 р. Київська Контора Комерційного банку, відкрита з ініціативи Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора Д.Г.Бібікова. Остаточний дозвіл це дав імператор Микола I, підписавши Указ 24 травня 1839 року: «За поданням Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора, визнавши за благо, з метою сприяння до розвитку промисловості та до кориснішого спрямування сільського господарства у західних Наших губерніях, відкрити у Києві, - як центральному пункті усіх угод та умов по цьому краю, - Контору Комерційного банку» [14; 26].

Найпримітнішим у вказаній ситуації є те, що основним заставним майном для отримання позики поміщикам аж до реформи 1861 р. служили саме кріпаки – «ревiзкi душі». З часу першої ревiзiї ревiзкa душа стає ніби одиницею виміру прибутковості маєтків: ця одиниця приймається в основу і при видачі позик з дворянських банків [24; 55]. Згідно з Указом російського імператора Павла I від 3 серпня 1798 року стосовно Допоміжного (Вспомогательного) банку: «положено, чтобы крестьян Малороссийской, Литовской, Минской, Волынской и Подольской губерний принимать в залог, считая по пятидесяти рублей за каждую ревизскую душу» [27; Ф. 533. – Оп. 1а. – Спр. 4. – Арк.27зв.]. Допоміжний банк видавав позики поміщикам на 25 років під 6 % річних (банку для позик надано 50 млн.р.) [24; 74]. А Указом Павла I від 23 серпня 1798 р. Малоросійському воєнному губернатору і керуючому цивільною частиною в Малоросійській і Київській губернії, сенатору і кавалеру Беклешову дозволено: «прием во Вспомогательный банк именей не по числу душ, а по полученному с них доходу» [27; Ф. 533. – Оп. 1а. – Спр. 4. – Арк. 55].

Високий титул, чин чи зв'язки при дворі відкривали великі фінансові можливості. 2 травня 1806 року Його Імператорської Величності камергер граф Георгій Щенсний Потоцький в Санкт-Петербурзі надав довіреність відставному майору Тадею Моссаковському [27; Ф. 49. – Оп. 2. – Спр. 345. – Арк.1-1зв.]. Згідно цієї довіреності Моссаковський отримував право «на десять тисяч мужеска пола душ из вотчинных именей, состоящих в Гуманском повете, для отдачи оных в залог заемному Государственному банку за сумму шестсот тысяч рублей». У даному випадку заставною вартістю кріпака визначено 60 рублів [27; Ф. 49. – Оп. 2. – Спр. 345. – Арк.2].

Ще однією причиною імператорських фінансових ласк ставали воєнні подвиги, як у випадку із М.Раєвським – героєм війни 1812 р. – власником Бовтиського маєтку Київської губ. Так, усвідомлення катастрофічності становища не полишало навіть найвищих сановників імперії. Це прослідковується у листі графа А.Н.Самойлова до свого племінника М.М.Раєвського від 6 грудня 1812 року: „Нарешті залишається мені сказати вам, що я і сестра (К.М.Давидова) в

більшій тепер турботі: страшна для нас наближається обставина, - друге Бородіно, тобто контракти; дай Боже, щоб вони зійшли з рук нам обом” [26; 134].

Фінансові фронти були важчими за бойові дії, про що зізнаються герої битв. Так, в листі М.М.Раєвського графу Самойлову від 4 грудня 1807 р. йдеться: „хоча б хто був на війні герой, якщо він в миру не капральствує, його в гріш не ставлять. Ми тут (в Санкт-Петербурзі) всі перефранцузили, не тілом, а одягом, - що не день, то щось нове” [26; 135].

Незважаючи на те, що з 1812 р. по 1824 р. держава не видавала позики під заставу маєтків, в 1820 р. в Державному позичковому банку нараховувалося казенних капіталів 5451000 р. і приватних 29239000 р.; із цих сум в позиках під заставу було тільки 9693000 р., а за особливими Височайшими повеліннями 23377000 р. [24; 75]. Вкрай примітним у даному відношенні є випадок із генералом М.М.Раєвським.

Врахувавши заслуги генерала від кавалерії М.М.Раєвського під час Вітчизняної війни 1812 р. та закордонних походів 1813-1815 рр. в 1815 р. імператор Олександр I видав іменний указ про надання йому кредиту Державним казначейством в розмірі 1032906 руб. В указі йшлося: „Іменним, Височайшим, Його Імператорської Величності указом, від 12 червня 1815 року ... наказано, щоб позика Генералу від Кавалерії Раєвському здійснена була на правилах 25-річного банку під заставу наданого ним маєтку, лічачи на кожну душу по 300 рублів, і з наданої по кількості душ суми, були утримані: борги Позичковому Банку і Київському Приказу Громадської Опіки, а решта суми надати на погашення приватних боргів за наданим списком до 1 січня 1816 року, що ж залишиться передати дружині Генерала Раєвського” [26; 137]. Раєвські сплатять борг казначейству в 1876 р. [26; 138].

25 січня 1822 р. штаб-ротмістр Петро Миколайович Родзянко видав закладну колезькому раднику Дмитру Федоровичу Красовському про позичені у нього «40000 руб. под залог 160 душ в селе Пеньках» [27; Ф. 486. – Оп. 9. – Спр. 10. – Арк.9.]. У 1831 р. за результатами конкурсного суду кредитори купили майже дві тисячі кріпаків З.Головинського у Богуславському повіті за ціною 204 рублі за кожну душу [27; Ф. 486. – Оп. 9. – Спр. 2. – Арк.486.].

У 1840 р. графиня Тизенгаузен (онука генерал-фельдмаршала князя Голенищева-Кутузова Смоленського) пропонувала державі придбати маєток і кріпаків «Киевской губернии в Радомысльском уезде ключа Зубовского, с платежем, по крайней мере, по 92 р.50 к. за каждую мужеска пола душу» [27; Ф. 491. – Оп. 45. – Спр. 14. – Арк.22]. А 28 травня 1846 р. київський генерал-губернатор Д.Бібіков доповідав міністру внутрішніх справ на вимогу повідомити про поміщицькі маєтки і селян Київської, Подільської і Волинської губерній, що перебувають у заставі в місцевих Приказах громадської опіки з вказівкою кількості душ по кожній губернії, «из приказов общественного призрения ...суды

выданы только по 45 р. серебром на душу» [27; Ф. 442. – Оп. 79. – Спр. 143. – Арк.11.].

Держава визначила порядок сплати боргів поміщиками, який передбачав, що кріпаки розпродаються лише у випадку повної неплатоспроможності поміщиків: «Высочайшим указом 2-го мая 1833 года и с мнением Государственного совета Высочайше утвержденным 10-го апреля 1835 года, находит, что оными постановлено причислять в казенное ведомство, с выдачею положенных денег, таких только крепостных дворовых людей и безземельных помещичьих крестьян, по закладным и по частым долговым обязательствам, кои совершенны и по просрочке ко взысканию представлены до состояния указа 2-го мая 1833 года, равно как и по взысканиям вследствие исков всякого рода, до издания упомянутого указа окончательно присужденным, когда у должника нет другого имущества, или когда имущества сего на полное удовлетворение взыскания не достаточно» [27; Ф. 486. – Оп. 1. – Спр. 6814. – Арк.83]. До 2 травня 1833 р. діяло розпорядження «выдавать из казны по триста рублей за каждую ревизскую душу мужеска пола и по сту пятидесяти женска», в з 2 травня 1833 р. держава відмовлялася гарантувати і повертати приватні борги поміщиків, забезпечені кріпаками без землі або дворовими як заставним майном, й приймати їх у державні селяни: «крепостные люди без земли, как крестьяне, так и дворовые, не могут быть представляемы и принимаемы в обеспечение и удовлетворение никаких частных долгов» [27; Ф. 486. – Оп. 1. – Спр. 6814. – Арк.83зв.].

Міністерство внутрішніх справ слідкувало за процесом сплати позичальниками грошей по кредиту та відсотків. Так, міністр внутрішніх справ генерал-ад'ютант Закревський запропонував Київському воєнному, Подільському і Волинському генерал-губернатору 31 січня 1829 року слідкувати за фінансовими оборудками Приказу суспільної опіки «в отвращение могущих быть при ревизии книг Приказа сомнений, которые по упомянутым двум Приказам (Рязанский и Полтавский) уже и встречены в утверждение верности записки в приход сумм, от частных лиц поступающие, в уплату ли займов, процентов на оные и просрочки, или по другим случаям, представляемы были в Приказ непременно при объявлениях, с означением в оных количества вносимой суммы и на какой предмет, каковыя объявления, на основании Указа от 10 мая 1827 года и прилагають при книгах, на ревизию отсылаемых» [27; Ф. 533. – Оп. 2. – Спр. 1185. – Арк.49].

Про частку поміщицького кредитного портфелю у кредитних установах дореформеної доби свідчать дані порівняння обігових коштів кредитних установ та банкової заборгованості дворян у Київській губернії. Схожі показники зустрічаємо і в інших губерніях, у тому числі Подільській.

Станом на 25 липня 1827 р. на рахунку Київського приказу громадської опіки в обігу перебувало 5131 червонець, 281621 рубль 25 копійок сріблом, 2358320 рублів асигнаціями [27; Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк.20]. Із них 490000 рублів асигнаціями знаходилися у Державному позичковому банку (рос. –

Государственном заемном банке), 4800 червінців, 232224 рублів 5 копійок сріблом, 1511985 рублів асигнаціями – у приватних позиках. Тобто більшість обігових коштів Київського приказу громадської опіки становили боргові зобов'язання держави та поміщиків.

На 1 лютого 1833 р. Київський Приказ громадської опіки розпоряджався 4 815 960 рублями асигнаціями, 401748 рублів сріблом, 6517 червінцями. З яких залучено, в державну Комісію погашення боргів 274500 рублів асигнаціями, 12200 рублів сріблом; в Державний позичковий банк – 720000 рублів асигнаціями, в Державний комерційний банк – 30000 рублів сріблом, в приватних позиках – 3 521 448 рублів асигнаціями, 334942 рублів сріблом, 5468 червінців [27; Ф. 442. – Оп. 65. – Спр. 22. – Арк.2]. Тобто, бачимо, що із року в рік заборгованість поміщиків зростала. За шість років від 1827 р. по 1833 р. вона збільшилася більше, ніж удвічі. Звідси, підрахунки засвідчують зростання заборгованості поміщиків Київської губернії у межах 200 тис. рублів асигнаціями щорічно.

Подільський Приказ громадського опікування також демонстрував схожі процеси. Так, на початок 1845 році із наявних на рахунках установи 1 099 559 рублів сріблом 324 910 рублів були на приватних рахунках. У 1845 році на приватні рахунки надійшло ще 65 395 рублів. На 1846 рік в установі наявними були 1 067 899 рублів. Приказ видав позик у 1846 році на суму 1 348 025 рублів, причому приватним особам позичив і перепозичив 1 129 894 рублів [27; Ф. 442. – Оп. 79. – Спр. 48. – Арк.47-47 зв.].

З свідоцтв про заставу маєтків, виданих Київською Цивільною Палатою поміщикам в 1846 р. спостерігаємо, що 55 власників під заставу 115 маєтків, в яких лічили 34282 ревізьких душ, 244036 десятин землі і лісів, залишалися винними Київському приказу суспільної опіки 1859550 крб. Кредиту [12; 23].

В наступній таблиці подано дані про кількість позик, ще несплачених поміщиками в 1848 р. [12; 22].

Повіти	Число заставлених маєтків	Число душ в заставі	Залишок боргу до 1849 р.
Київський	38	6480	307805
Васильківський	10	929	44128
Звенигородський	19	2474	117515
Бердичівський	34	3991	189574
Черкаський	6	549	25878
Чигиринський	18	2159	102548
Липовецький	32	2777	131908
Таращанський	25	2422	115045
Радомишльський	68	5717	274006
Уманський	15	2995	109013
Сквирський	41	6384	303240

	Канівський	18	2149	102082
	Всього	324	38326	1822744

Фінансове становище з 1820-х років по 1850-і роки як кредитних установ й їх основних позичальників підпадало під ті самі тенденції, а змінювалося, точніше зростав обсяг як власного капіталу приказів громадської опіки, так і поміщицькі позики. Так, у 1827 р. власного капіталу у Київському приказі громадської опіки було 2249 червінці, 43003 рублі 38 копійок сріблом, 450751 рублів асигнаціями [27; Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк.20]. А про зміни у балансі на 1859 р. свідчать дані таблиці.

Таблиця. Кошти Приказів суспільної опіки Київської, Волинської, Подільської губернії на 1859 р. [27; Ф. 486. – Оп. 3/1865р. – Спр. 335. – Арк.59 зв.].

Кредитні заклади	Капіталу		Прибутки	Видатки	Відсотки
	власного	Внесків			
Київського приказа	895 000	1 860 000	265 000	25 6 000	
Волинського приказа	620 000	1 300 000	178 000	15 1 500	23 450
Подільського приказа	470 000	1 150 000	87 500	10 3 300	50 000

Змінився і орган, який на місцях займався кредитуванням шляхтичів. Ним стали Зберігальні скарбниці (рос. – Сохранные казны). Ще в 1838 р. Зберігальні скарбниці Санкт-Петербурзького та Московського виховних будинків роздали у позику поміщикам під заставу маєтків 116611215 р.ас. [1; 174]. В 1856 р. в Російській імперії державними кредитними установами було видано позик на суму 398246 тис.руб., з яких 81,7% припадало на Зберігальні скарбниці, 7,7% на Державний Позичковий банк, 10,6% на Прикази суспільної опіки. Натомість в 1859 р. цифри було відповідно такими – 421273 тис.руб.; 81,1%; 7,7%; 11,2% [24; 80].

Така зміна була закономірною і викликана питомою вагою коштів Зберігальних скарбниць: «Высочайше утвержденным 16 декабря 1863 года мнением Государственного Совета о мерах к переводу займов из Приказов Общественного призрения в Сохранные казны, опубликованным в указе Правительствующего сената, от 8 января 1864 года, для ускорения перевода займов, с целью освобождения приказов от не принадлежащих им ныне дел по кредитной части, допущена, с условием перевода займов в Сохранные казны, рассрочка долгов Приказам на 37 летних правил, со сроков 1863 и 1864 годов» [27; Ф. 707. – Оп. 34. – Спр. 7. – Арк. 34]. Відтермінування строків переведення і подальші привілеї при сплаті боргів були постійними. Так, у грудні 1868 р. Міністр фінансів дозволив Державним кредитним установам строк, призначений

для переведення боргів за позиками з Приказів Громадської Опіки під заставу населених маєтків і ненаселених земель в Зберігальні Скарбниці, засновані на викладених у Височайше затвердженій 16 грудня 1863 р. Думці Державної Ради, продовжити ще на один рік, тобто до 1 січня 1870 р. із допущенням розстрочки цих боргів з термінів і 1869 р. [27; Ф. 707. – Оп. 34. – Спр. 7. – Арк.181].

Царський уряд визначив порядок переведення боргів поміщика на селянський наділ. Вже в 1859 р. було заставлено 44166 поміщицьких маєтків (39,54% усієї чисельності маєтків) з 7107184 душ. (66,3% від усієї чисельності кріпаків) і боргу на них, враховуючи в тому числі недоїмки, 425503 тис.руб., звідси на кожну ревізьку душу 59 руб.87 коп. [24; 83] Зокрема, у Київській губернії у заставі було 63,3 % ревізьких душ [24; 83-84]. На відміну від поміщиків великоросійських губерній, де позичальниками в основному були крупні власники, в Київській губернії позики здійснювали, як крупні, так і середні і дрібні шляхтичі [24; 85].

Указом Його Імператорської Величності, Самодержця Всеросійського, з Урядуючого Сенату 25 червня 1868 року та на підставі Височайше затвердженої 12 лютого 1862 року думки Державної Ради, «когда Кредитное Установление потребует обязательного выкупа крестьянского надела в имении, по коему банковый долг переведен на сей надел, то Мировой Посредник, предъявляя сие требование, согласно ст. 97 Положения о выкупе, сельскому обществу, сообщает об оном в то же время помещику, который за сим в течение 4-х месяцев со дня получения извещения от Посредника, обязан представить ему указанные в ст. 86 того же Положения сведения и документы» [27; Ф. 707. – Оп. 34. – Спр. 7. – Арк. 117].

Зростання державного боргу Росії після реформи 1861 р. перетворилося у закономірність фінансового життя. Загальний приріст 1860-1890 рр. заборгованості за державними і гарантованими позиками склав 2,5 млрд. руб. [9; 62]. Це було викликано як агресивною зовнішньою політикою, так і збереженням монопольного становища держави у визначальних галузях промисловості. Найсуттєвішими рисами загальних заходів економічної політики уряду в 60-80-х роках ХІХ ст. були: значний розвиток безпосередніх господарських функцій держави (казенні підприємства, банки, інші крупні маєтки і т.д.), пряма участь держави у створенні приватних капіталістичних підприємств і банків, пряме втручання її на користь крупних підприємств і банків, і врешті, широке їх фінансування [10; 65].

Привілейованість дворянського стану і в післяреформений час стала запорукою доступу до державного і приватного кредиту. Поміщики погасили 75 % своєї заборгованості дореформеним банкам викупними платежами (або 327,5 млн.р. з 426,5млн.р.), решта 586 млн.руб. вони отримали на руки. Понад це дворянство зуміло отримати в 60-70-х роках 476 млн. руб. позик в нових земельних банках [10; 66]. У тому числі поміщики Київської губернії отримали

можливість користуватися коштами Київського земельного банку. Так, згідно із балансом на 1 січня 1875 р. актив банку складав 10888356 р. 56к. та пасив банку складав 10888356 р.56 к. Банк надав позик під заставу земель на 43,5 років – 7516000р. [17; 2-3].

Зростання заборгованості мала результатом те, що на 1 січня 1897 р. стан іпотечної заборгованості землеволодіння в європейській Росії визначався цифрою майже мільярд чотириста мільйонів руб. (1397, 8 млн.), в заставі перебували 125, 7 тис. маєтків (тобто 2/3), в яких перебувало 50,9 млн. десятин і дорівнювало 43 % всієї приватновласницької землі [13; 2]. Зокрема, в Київській губернії заставлено 59 % землі, при оцінці за 1 десятину 91,14 руб. [13; 4]. Збільшення заборгованості дворян Київської губернії склало з 1859 р. по 1897 р. склало 43,8 млн. р. [13; 11].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Зростання заборгованості дворянства був явищем повністю закономірним і невідворотним, оскільки кредит йшов на покриття споживчих потреб землевласників. За умов, коли основним мотивом держави залишався: „Дабы дворянство, этот первый член государственной, не лишился имений”, мільйони рублів, скерованих на кредитування дворянського землеволодіння, не відіграли визначної ролі у справі господарського розвитку. Реформа 19 лютого 1861 р. не могла із ліквідацією кріпосного права перетворити попереднього безпечного поміщика в хорошого виваженого господаря, і тому доля більшості викупних позик, як і позик під заставу маєтків, не могла суттєво відрізнитися від використання тих капіталів, які надавали російським землевласникам дореформені кредитні установи. Перспективним напрямом дослідження даної проблеми залишаються бюджети дворян.

Література

1. Банки и другие кредитные установления в России и иностранных землях. – СПб.: Типография Фишера, 1840. – 286 с. – с.174.
2. Блюх И.С. Финансы России XIX столетия. История – статистика. – Т.2. / И.Блюх. - СПб.: Типография М.Стасюлевича, 1882. - 295 с. - С.17.
3. Бовыкин В.И. Зарождение финансового капитала в России. / В.Бовыкин. – М.: Издательство Московского университета, 1967. – 294 с.
4. Боголепов М.И. Государственный долг. / М.Боголепов. – СПб., 1910. – 460 с.
5. Божерянов И.Н. Граф Егор Францевич Канкрин. 1774-1845. Его жизнь. Литературные труды и Двадцатилетняя деятельность управления Министерством финансов. / И.Божерянов. – СПб.: Издание графа И.Канкрин, 1897. – 250 с.
6. Боровой С. К вопросу о складывании капиталистического уклада в России XVIII века. / С.Боровой. // Вопросы истории. - 1948. - №5. – с.67-77.
7. Боровой С.Я. Кредит и банки России (середина XVII в. – 1861 г.). / С.Боровой. – М.: Госфиниздат, 1958. – С.198.

8. Вайнштейн А.Л. Народное богатство и народнохозяйственное накопление предреволюционной России. / А.Вайнштейн. – М.: Госполитиздат, 1960. – 483 с.
9. Гиндин И.Ф. Русские коммерческие банки. / И.Гиндин. – М.: Госфиниздат, 1948. – 453 с.
10. Гиндин И.Ф. К вопросу об экономической политике правительства в 60-80-х годах XIX века / И.Гиндин. // Вопросы истории. – 1959. - № 5. – с.63-83.
11. Гиндин И.Ф. Государственный банк и экономическая политика царского правительства (1861-1892 годы). / И.Гиндин. – М.: Госфиниздат, 1960. – 415 с.
12. Журавский Д.Н. Материалы для статистики частных имуществ и кредита. – ч.1. О кредитных сделках в Киевской губернии. / Д.Журавский. – К.: Университетская типография, 1856. – 25 с. – с.23.
13. Карышев Н.А. Материалы по русскому народному хозяйству. – Ч.V. Задолженность русского частного землевладения. / Н.Карышев. – М.: Типо-литография Товарищества Кушнарев и К., 1899. – 33 с.
14. Ковалинський Віталій. Київські мініатюри. – Книга V. / В.Ковалинський. - К.: Купола, 2006. – 464 с.
15. Мендельсон Л. Экономические кризисы и циклы XIX века. / Л.Мендельсон. – М.: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 1949. – 838 с.
16. Михалевский Ф.И. История денег и кредита. Хрестоматия. / Ф.Михалевский. – М.: Издательство Комун.ун-та им.Я.Свердлова, 1925. – 298 с.
17. Отчет Киевского земельного банка с 1-го января 1874 года по 1-е января 1875 года. Второй отчетный 1874 год. – К.: Типография Добржанского, 1875. – разная пагинация.
18. Очерки экономической истории России первой половины XIX века. Сборник статей / Под ред. М.К.Рожковой. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – 403 с.
19. Погребинский А.П. Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX – XX в.). / А.Погребинский. – М.: Госфиниздат, 1954. – 268 с.
20. Приходько Е.С. Социально-экономическое развитие помещичьего(поместного) хозяйства на Правобережной Украине во второй половине XVIII века. / Е.Приходько. – К., 1959. – 19 с.
21. Сивков К.В. Бюджет крупного собственника-крепостника первой трети XIX в. / К.Сивков. // Исторические записки. Академия наук СССР. – 1940. – Вип.9. – с.125-149.
22. Тенгоборский Л.В. О производительных силах России. – ч.1. / Л.Тенгоборский. – М., 1855. – 218 с.
23. Троицкий С.М. Финансовая политика русского абсолютизма в XVIII веке. / С.Троицкий. – М.: Наука, 1966. – 275 с.

24. Ходский Л.В. Поземельный кредит в России и отношение его к крестьянскому землевладению. / Л.Ходский. – М.: Типо-Литография Кушнарера, 1882. – 275 с.

25. Хромов П.А. Экономическое развитие России в XIX – XX веках. (1800-1917 гг.). / П.Хромов. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1950. – 552 с.

26. Филоретова Л. О государственном кредите Н.Н.Раевского / Л.Филоретова // „Сімя Раєвських в історико-культурному просторі”, міжнародна науково-практична конференція (2011; Кіровоград). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Сім'я Раєвських в історико-культурному просторі”, 6-7 вересня 2011 р. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – 318 с. – с.124-139.

27. Центральный державный исторический архив Украины у м.Києві (ЦДАК).

Губицкий Л.В. ГОСУДАРСТВЕННОЕ КРЕДИТОВАНИЕ ДВОРЯН КИЕВСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

В статье проанализировано финансовое положение, условия государственного кредитования, причины задолженности помещиков Киевской губернии в первой половине XIX в. Государство видело в дворянстве основу государственного строения. Российское дворянство воспринимало финансовые усилия государства как проявления благодарности за его заслуги. Шляхта Киевской губернии использовала полученные от государства кредиты на собственные нужды. Развитие сахароварения стимулировало дворян использовать деньги на производственные цели. Под основными денежными поступлениями дворяне Киевской губернии подразумевали доходы от поместий, или от труда крепостных крестьян.

Ключевые слова: помещик, государство, кредит, финансы.

Hubytskyy L.W. THE STATE CREDIT TO THE NOBLEMANS OF THE KIEVAN GUBERNIA AT THE XIX CENTURY

The author analyses the finance position, the conditions of the state credit for the noblemans of the Kyiv provinces in the XIX century. The nobles was a base of the state building. The Russian nobles look at a finance efforts as a message of thanks. The nobles of the Kyiv province used a state credits into the consume. The development of the sugar-refinery impel to used a money into the production. The nobles of the Kyiv province perceived a profit from lands as a base of the finance.

Key words: noblemans, state, credit, finance.

REFERENCES

1. “Banks and other lending establishment in Russian and foreign lands”, (1840), Fisher typography, St.Petersburg, p. 286.

2. Blyokh I., (1882), "Russian Finance XIX century. History - Statistics", M.Stasyulevich typography, St.Petersburg, p. 295.
3. Bovyikin V., (1967), "The origin of financial capital in Russia", Moscow University Publishing House, Moscow, p. 294.
4. Bogolepov M., (1910), "State debt", St.Petersburg, p. 460.
5. Bozheryanov I., (1897), "Graf Yegor Franzevich Kankrin. 1774-1845. His life. Twenty literary works and control the activities of the Ministry of Finance", Edition of graph I.Kankrin, St.Petersburg, p. 250.
6. Borovoy S., (1948), "On the folding of the capitalist system in XVIII century in Russia", Questions of history №5, p. 67-77.
7. Borovoy S., (1958), "Russian banks and credit (mid-seventeenth century - 1861)", Gosfinizdat, Moscow, p. 198.
8. Vaynshteyn A., (1960), "National wealth and national economic accumulation of pre-revolutionary Russia", Gospolitizdat, Moscow, p. 483.
9. Gindin I., (1948), "Russian commercial banks", Gosfinizdat, Moscow, p. 453.
10. Gindin I., (1959), "On the question of the economic policy of the government in the 60-80 years of XIX century", Questions of history №5, p. 63-83.
11. Gindin I., (1960), "State Bank and the economic policy of the tsarist government (1861-1892 years)", Gosfinizdat, Moscow, p. 415.
12. Zhuravskiy D., (1856), "Materials for the statistics of private property and the loan", Part 1 "About credit transactions in the province of Kiev", University printing House, Kyiv, p. 25.
13. Karyishev N., (1899), "Materials on the Russian national economy", Part 5 "Debt of Russian private land ownership", Kushnarev & Co printing House, Moscow, p. 33.
14. Kovalinskiy V., (2006), "Kyiv Miniatures", Book V, Domes, Kyiv, p. 464.
15. Mendelson L., (1949), "Economic crises and cycles of of XIX century", OGIZ, Moscow, p. 838.
16. Mihalevskiy F., (1925), "History of Money and Credit", Komun. university im.Ya.Sverdlova publishing house, Moscow, p. 298.
17. "The report of the Kiev land bank from 1st January 1874 to 1 st January 1875. The second report in 1874", Dobrzhansky publishing house, Kyiv.
18. "Essays on the economic history of Russia in the first half of XIX century", (1959), Publishing house of socio-economic literature, Moscow, p. 403.
19. Pogrebinskiy A., (1954), "Essays of history of finance pre-revolutionary Russia (XIX - XX century)", Gosfinizdat, Moscow, p. 268.
20. Prihodko E., (1959), "Socio-economic development of the landed farm in the Ukraine in the second half XVIII century", Kyiv, p. 19.
21. Sivkov K., (1940), "Budget large owner-feudal first third of the nineteenth century", Historical notes. The Academy of Sciences of the USSR №9, p. 125-149.

22. Tengoborskiy L., (1855), “About the productive forces of Russia”, Moscow, p. 218.
23. Troitskiy S., (1966), “The financial policy of Russian absolutism in the XVIII century”, Publishing house Science, Moscow, p. 275.
24. Hodskiy L., (1882), “Land-credit in Russia and its relation to the peasant land tenure”, Kushnarev & Co printing House, Moscow, p. 275.
25. Hromov P., (1950), “The economic development of Russia in the XIX - XX centuries. (1800-1917 years)”, State publishing house of political literature, Moscow, p. 552.
26. Filoretova L., (2011), “About the state credit of N.N.Raevsky”, Imex-LTD, Kirovograd, p.124-139.
27. Central record historical office of Ukraine.

Рецензент: **Чернявський Г.Й.**, доктор історичних наук. Стаття подана
05.05.2013

УДК 930.23. (656)

РОЛЬ ЖУРНАЛУ «ИНЖЕНЕРНОЕ ДЕЛО» НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ВІДОБРАЖЕННЯ У ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Гурінчук Світлана Василівна, здобувач кафедри «Управління процесом перевезення», Державний економіко-технологічний університет транспорту, Київ.

Анотація

У статті розглянуто ступінь вивченості ролі журналу «Инженерное дело» у сучасній історіографії. Проаналізовано цілу низку спеціальних наукових праць, які присвячувалися дослідженню діяльності періодичних видань початку ХХ століття. Зазначено, що розглянути історіографію періодичного видання неможливо без аналізу вивчення історії російського технічного друку в цілому. Періодична преса була і залишається одним з основних засобів масової інформації, які ефективно діють на формування свідомості, є одночасно виразником громадської думки. Установлені дотепер факти дають підстави стверджувати, що періодична преса давно привертала увагу дослідників. Однак, вітчизняна технічна періодика початку ХХ століття загалом досліджена недостатньо. У статті показано, що роль науково-технічного журналу «Инженерное дело» в поширенні передових технологій, ідей та інновацій у галузі техніки залізничного транспорту на теренах Російської імперії на початку ХХ ст. не була предметом цілісного і системного дослідження у сучасній історіографії.

Ключові слова: періодичні видання, історія науки і техніки, наукові дослідження, залізничний транспорт, галузі промисловості, історіографія, видавнича діяльність, дослідники, технічна бібліографія, передовий досвід, суспільно-політична і наукова думка

ВСТУП

«Инженерное дело» одна з унікальних, на сьогодні не досліджених сторінок історії вітчизняної науково-технічної преси. Активно реагуючи на соціальні, політичні і технічні виклики, що поставали перед тогочасним суспільством, журнал поступово розширював проблематику і збільшував обсяг своїх публікацій, збільшував обсяг, охоплював справи суто національні, а також явища, події, що відбувалися на європейському континенті і у світі. Вже самим фактом свого існування багато заважив журнал «Инженерное дело» на піднесенні, угрунтуванні і популяризації наукового і народногосподарського життя Російської імперії і зокрема, розвитку залізничної техніки та технологій. Неможливо заперечувати, що на теренах Російської імперії журнал «Инженерное дело» - одне із небагатьох періодичних видань, сторінки якого вміщували наукові розвідки з історії технічної науки, а також висвітлювались важливі науково-технічні питання життя

Російської імперії. Тому дослідження публікацій цього журналу видається вкрай важливим для розуміння процесу технологічного переоснащення Російської імперії на початку ХХ ст. (усього процесу загалом і окремих особливостей його перебігу).

МЕТА РОБОТИ

Мета даної роботи - проаналізувати ступінь вивченості ролі журналу «Инженерное дело» у сучасній історіографії. *Об'єктом* нашого аналізу виступають періодичні видання і їхній вплив на технологічний розвиток Російської імперії на початку ХХ століття. *Предмет* нашої публікації – аналіз висвітлення ступені ролі журналу «Инженерное дело» в науково-теоретичних і практико-узагальнюючих літературних джерелах.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Періодичні видання є незамінним джерелом вивчення історії вітчизняної науки, техніки і промисловості. Не викликає сумніву, що друковані періодичні видання є також важливим чинником, який впливає на формування суспільної думки і є одночасно індикатором суспільно-політичних, соціальних та культурних процесів, що протікають у суспільстві. Це стосується, зокрема, й висвітлення на їхніх сторінках важливих етапів еволюції науково-технічної думки. Слід зазначити, що у Російській імперії велика кількість наукового доробку вітчизняних вчених друкувалась переважно на сторінках наукових журналів. Саме тому аналіз публікацій науково-технічних журналів початку ХХ ст. для історії науки набуває непересіченого значення. Одним з таких періодичних видань є, безперечно, журнал «Инженерное Дело», дослідження якого українськими та російськими вченими не проводилося.

Втім, насправді, в тій чи іншій формі роль періодики для науково-технічного розвитку країни розглядалось істориками науки і техніки. Так, С.Я. Махоніна відзначає, що журналістика дореволюційної Росії була за своєю сутністю і функціями потужним соціальним інститутом, який мав за плечима 200-річну історію розвитку, великий досвід видання періодичних органів найрізноманітніших типів і напрямків. Це пояснювалося і незвичайно швидким темпом історичного руху країни, і загальними змінами в економічному та суспільному житті, викликаними переходом Росії в стадію імперіалізму [1]. Цікаві відомості про періодичні видання початку ХХ ст. надає радянський і російський історик та історіограф, доктор історичних наук О.М. Боханов, наголошуючи, що в цей історичний відрізок періодична преса набуває нових рис і функцій, виступає прекрасним джерелом при дослідженні різноманітних сторін і проблем дійсності будь-якої країни. На проблемі впливу періодики так чи інакше наголошується у працях, які аналізують різні сторони історичного і суспільного розвитку Росії тих років [2].

У цьому зв'язку незайве згадати дисертаційне дослідження, проведене В. О. Остафійчуком, щодо ролі журналу «Инженер» у наукових дослідженнях із техніки залізничного транспорту, у якому автор, спираючись на досвід і надбання вітчизняної періодики, підкреслив особливу роль журналу в історії залізничного транспорту [3].

Аналізу становлення та функціонування часопису «Журнал Міністерства шляхів сполучення», у, так званому, «золотому десятиріччі» (1866-1875) розбудови залізничної мережі Російської імперії, присвячено дослідження О. В. Євменчук [4].

Про окремі аспекти діяльності журналу «Инженерное дело» йшлося у публікаціях члена-кореспондента АН СРСР М. С. Стрілецького [5], Ф. І. Шаульського [6], М. О. Зєнзінова і С. О. Рижак [7]. Загалом певний інформаційний матеріал про журнал ми знайшли у низці публікацій про засновника журналу Г. П. Передерія [8-13]. Відзначимо, що дехто із сучасних істориків науки торкався історії журналу поверхово [14]. Нарешті, у деяких популярних виданнях початку ХХ ст. мова йшла про окремі аспекти його функціонування журналу «Инженерное дело» [15]. Не менш значущі повідомлення має інформація про журнал, яку надають бібліографічні покажчики і словники, де міститься багатоманітний за змістом пласт інформації. До цього часу у вітчизняній історіографії не піднімалася проблема дослідження журналу «Инженерное дело» як суспільного й наукового явища. Крім того, залишилося поза увагою дослідників і джерельне значення наукової спадщини зазначеного журналу. Досі ще не створено повної й цілісної картини, яка б давала уяву про журнал у контексті суспільно-політичного і економічного життя Російської імперії і зокрема Закавказзя.

Висловимо власне переконання, що розглядати історіографію періодичного видання неможливо без аналізу вивчення історії російського технічного друку в цілому. Безперечно, періодична преса була і залишається одним з основних засобів масової інформації, які ефективно діють на формування свідомості, є одночасно виразником громадської думки.

Створення періодичного друку - велика культурно-історична справа кожного народу. Будь-яке цивілізоване суспільство не може існувати без засобів інформації, таких, як, наприклад, газети і журнали. Періодичні видання отримують визнання лише на певному етапі розвитку людства, у досить організованому суспільстві, коли утворюються держави, коли виробничі сили досягають певного рівня розвитку, коли формуються основні суспільні класи і товарний обмін посилює зв'язок між народами цивілізованого світу [16].

Установлені дотепер факти дають підстави стверджувати, що періодична преса давно привертала увагу дослідників. Однак, вітчизняна технічна періодика початку ХХ століття загалом досліджена недостатньо. Це впливає з того, що існує порівняно небагато праць, присвячених історії і загальній характеристиці технічної періодики зазначеного часу, в тому числі журналу «Инженерное дело».

Зрозуміло, це не означає, що історія і загальна характеристика вітчизняної технічної періодики перших десятиріч ХХ століття не досліджувалась взагалі. Навпаки, проблема вивчення періодичної преси на рубежі кінця 1950-х - початку 1960-х рр. призвела до певних зрушень у дослідженні закономірностей виникнення системи періодичних видань. Вагому роботу у цій галузі було проведено нашим співвітчизником, літературознавцем, критиком, бібліографом і

публіцистом Ю.О. Меженко, який займався вирішенням широкого кола питань теорії, організації, методики та історії бібліографії. У своєму капітальному бібліографічному покажчику «Російська технічна періодика: 1800-1916 pp.» (1955) Ю. О. Меженко переконливо довів на необхідність ґрунтовного переосмислення науковцями підходів до цілого ряду важливих проблем у техніці залізничного транспорту. Крім того, в анотації до журналу «Инженерное дело» історик фахово окреслив коло найважливіших проблем, які висвітлювалися в журналі, його наукову та практичну цінність, перелічив його головних редакторів, цілі і програму видання, зазначаючи, що мета видання журналу «Инженерное дело» полягала у друкуванні пояснювальних записок до проектів інженерних споруд і саме ці публікації складала вагому частину журнального матеріалу [17].

Глибокому аналізу змісту перших технічних журналів успішно слугують бібліографічні довідники, складені Л. В. Зільбермінц. Основні роботи авторки загалом відносяться до бібліографічних досліджень, виконаних із метою розширення можливостей бібліотечно-бібліографічної та науково-інформаційної діяльності. У своїй роботі «Организация технической библиографии в СССР и за рубежом» Л. В. Зільбермінц вказувала, що поточна бібліографічна інформація повинна забезпечити повноту відображення літератури, максимально скоротити інтервал між друком матеріалів і інформацією про них у бібліографічних виданнях, розкривати зміст всіх або переважної більшості друкованих творів, тощо [18]. При цьому бібліограф підкреслювала, що ознайомлення зі станом технічної бібліографії необхідно як для практичного використання чисельних цінних видань, так і для того, щоб шляхом співставлення вже існуючих систем і вивчення їхніх порівняльних переваг і недоліків зробити корисні методичні висновки, узагальнити позитивний досвід і використати його у практиці технічної бібліографії [там само].

Великий внесок у вивчення історії науково-технічних журналів було зроблено Д. Ю. Тепловим, який присвятив своє дисертаційне дослідження ролі науково-технічних реферативних журналів у вирішенні деяких питань організації наукової інформації. Історик звернув увагу на те, що розвиток окремих галузей технічної бібліографії проходив досить нерівномірно; проте найбільший успіх було відмічено у галузі бібліографії залізничної справи і гірничо-видобувної промисловості. Разом з тим не існувало самостійних видань із багатьох технічних галузей і у силу цього їхній загальний тираж видань був надзвичайно невеликим [19].

Певний інтерес, як нам вбачається, представляє дослідження, проведене Г. К. Бистровою «Зародження і розвиток реферативної інформації в Росії» (1968) [20]. Ця робота явилася суттєвим проривом у розкритті теми, досліджуваної нею в сучасній вітчизняній історіографії і довела, що вивчення спадщини дореволюційної Росії в області реферативної інформації дозволило виявити прогресивні традиції вітчизняної теорії і практики.

При роботі над темою ми спиралися на все те цінне, що вже накопичене історичною наукою в галузі дослідження проблем залізничного транспорту, особливо в області розвитку техніки залізничного транспорту. Керуючись

зазначеною концепцією, усі питання досліджувалися нами сукупно з вивченням проблем вітчизняної технічної періодики. У своїй статті М. М. Винокур, Л. І. Задерман і В. І. Рудакова «Об изучении истории русских технических журналов» (1951) [21], автори докладно зупинилися на питанні вивчення історії технічної періодики, зазначаючи, що загально-технічні і політехнічні журнали віддзеркалювали стан тогочасного розвитку промисловості. На прикладі «Записок Російського технічного товариства», автори роблять висновок, що саме цей журнал поставив на обговорення актуальні тогочасні проблеми про шляхи розвитку вітчизняного машинобудування, нафтової промисловості, будівництва шляхів сполучення. Разом із тим дослідники звернули особливу увагу на те, що праці з вивчення історії технічної періодики, на жаль, досі ніде не зібрані.

Наступним кроком на шляху до відтворення історії журналу «Инженерное дело», на наш погляд, стали праці О. І. Аكوпова. Так, у своїй роботі «Типология радянських науково-технічних журналів» (1979) [22], автором було здійснено комплексне типологічне дослідження вітчизняної науково-технічної журнальної періодики, проаналізовано шлях розвитку технічних періодичних видань із позицій історико-типологічного і теоретико-типологічного аналізу. При цьому автор зосередив свою увагу на необхідності комплексного аналізу з урахуванням типових ознак періодичних видань, що включають програму видання, видавця, редакційний склад і читацьку аудиторію. Наш аналіз дозволяє стверджувати, що суспільна потреба в науці і техніці викликала потребу в науково-технічній інформації, яка з'явилася спочатку в газетах, а потім, для більш ґрунтовного осмислення та аналізу, втілилася у журнальну форму. Деякі інші вітчизняні дослідники - М. В. Машкова, М. В. Сокурова [23] - справедливо відзначали, що роботи, проведені у галузі історії російської бібліографії ХХ ст. не відтворюють повної картини розвитку теорії і методики бібліографії, а також особливостей бібліографії технічного друку. Серед позитивних моментів бібліографічного досвіду автори підкреслювали той факт, що тільки залізнична справа у порівнянні з іншими технічними галузями знаходилася у сприятливому становищі, поточна бібліографія цієї галузі велася безперервно з 1883 по 1917 рік. Погляди, висловлені авторами доводять, що технічні журнали закликали науковців і техніків до нових досліджень, пропагували передовий вітчизняний і іноземний досвід, сприяли вихованню і удосконаленню науково-технічних кадрів.

Дослідження в царині історіографії показують, що у вітчизняній історіографії питання про видавничу діяльність технічних журналів стосовно розвитку техніки залізничного транспорту спеціально не розглядалося. Важливим джерелом щодо внеску журналу у розвиток техніки залізничного транспорту стали праці М. Г. Філіпова [24]. Вчений наголошував, що основними питаннями соціально-економічного розвитку Росії протягом другої половини ХІХ - ХХ ст., які стояли у центрі уваги суспільно-політичної і наукової думки, були вибір найбільш раціональних шляхів економічного розвитку країни, створення потужної капіталістичної промисловості, будівництво залізничних шляхів. Такий підхід до зазначеного питання дозволяє науковцеві стверджувати, що протягом тривалого

періоду свого розвитку науково-технічні дореволюційні журнали вдосконалювали тематику, жанр, оформлення і міцно зберегли всі принципові ознаки зазначеного типу.

Резюмуючи суть, можна сказати, що найголовнішою метою технічної періодики ХХ ст. було загальне прагнення слугувати своїй Вітчизні, сприяти промислому розквіту Росії, вирішувати спільними зусиллями важливі промислово-економічні і суспільно-технічні завдання. Однак, вирішальна роль журналу «Инженерное дело» у цьому історичному періоді не знайшла свого відображення у науково-теоретичних і практико-узагальнюючих літературних джерелах.

ВИСНОВКИ ТА НАПЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Резюмуючи суть, можна сказати, що найголовнішою метою технічної періодики ХХ ст. було загальне прагнення слугувати своїй Вітчизні, сприяти промислому розквіту Росії, вирішувати спільними зусиллями важливі промислово-економічні і суспільно-технічні проблеми. Однак, роль журналу журналу «Инженерное дело» у цьому історичному періоді не знайшла свого відображення у науково-теоретичних і практико-узагальнюючих літературних джерелах.

Література

1. Махоніна С.Я. Русская дореволюционная печать (1905-1914) / Махоніна С. Я. // Издательство Московского Университета. – 1991. – С. 3
2. Боханов А. Н. Буржуазная пресса и крупный капитал. Конец XIX- 1914 / Боханов А. Н. // М. – 1984. – С. 3-4
3. Остафійчук В. О. Роль науково-технічного журналу «Инженер» (1882-1917) у розгортанні досліджень з техніки залізничного транспорту/ Остафійчук В.О. // Київ.– 2007.– с.201
4. Євменчук О. В. «Роль часопису «Журнал Міністерства шляхів сполучення» в розгортанні наукових досліджень з техніки залізничного транспорту (1865-1875 рр.) / Євменчук О.В. – 2008.– 160 с. – (Дисертація).
5. Стрелецкий Н.С. Новатор отечественного мостостроения – академик Г.П. Передерий: К 80-летию со дня рождения / Н.С. Стрелецкий // Известия Академии наук СССР. Отд-ние техн. наук. – 1951. – №12. – С.1849-1853.
6. Шаульский Ф. И. Владимир Николаевич Образцов (1874-1949). Биографический очерк / Ф. И. Шаульский // В. Н Образцов: Изб. Труды.– Москва: Изд-во АН СССР, 1955.– С. 7-8.
7. Зензинов Н.А., Рыжак С.А. Владимир Николаевич Образцов (1871-1953) // Зензинов Н.А., Рыжак С.А. Выдающиеся инженеры и ученые-железнодорожники. – Москва, 1990. – С.257-262.
8. Григорий Петрович Передерий [Биобиблиографический указатель. Вступ. статья В.Н. Образцова и К.Г. Протасова; Библиография А.П. Епифановой]. – Москва; Ленинград. – 1948. – 28 с. – (Серия технических наук: Транспорт, Вып.3).

9. Теплицкий А.В., Шипов А.Н. Академик Григорий Петрович Передерий (1871-1953) / А.В. Теплицкий, А.Н. Шипов // – Ленинград: Изд-во ЛИИЖТа. – 1959. – 22 с.
10. Очерк истории техники в России (1861 – 1917). – Москва, 1975. – 395 с.
11. Зензинов Н.А., Рыжак С.А. Передерий Г.П. (1871-1953) / Зензинов Н.А., Рыжак С.А. // Выдающиеся инженеры и ученые-железнодорожники. – Москва, 1990. – С.228-241.
12. Образцов В.Н., Шаульский Ф.И. Григорий Петрович Передерий (К 75-летию со дня рождения) / В.Н. Образцов, Ф.И. Шаульский // Известия Академии наук СССР. Отд-ние техн. наук. – 1946. - №12. – С. 1691-1693.
13. Стрелко О. Г. Науковий доробок академіка Г. П. Передерія (1871-1953) в галузі залізничного мостобудування та будівельної механіки / О.Г. Стрелко // Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011,– 211 с.
14. Довганюк С. С. Володимир Миколайович Образцов (1874-1949) / С. С. Довганюк // Київ, 2010,– С.33.
15. Відомості зібрання інженерів шляхів сполучення. – 1905. – №8. – С.187-189.
16. Есин Б. И. Русская дореволюционная газета: 1702-1917 гг. (краткий очерк) / Б. И. Есин // Изд-во Московского Университета.–1971. – 86с.
17. Меженко Ю. А. Русская техническая периодика: 1800-1916. Библиографический указатель / Ю.А. Меженко // Москва, Ленинград, – 1955. – 298 с.
18. Зильберминц Л.В. Организация технической библиографии в СССР и за рубежом / Л.В. Зильберминц // Ленинград, 1963. – С.15.
19. Теплов Д. Ю. Научно-технические реферативные журналы и некоторые вопросы организации научной информации в СССР / Д. Ю. Теплов // Ленинград, 1955. – (Автореф. дис. канд. пед. наук).– 17 с.
20. Быстрова Г. К. Зарождение и развитие реферативной информации в России / Г.К. Быстрова // Москва. – 1968. – 175 с. – (Диссертация).
21. Винокур М. М., Задерман Л. И. и Рудакова В. И. Об изучении истории русских технических журналов / М.М. Винокур, Л.И. Задерман, В.И. Рудакова // Сов. библиография: Сб. статей и матер. – 1951. – Вып.1. – С.85-98.
22. Акопов А. И. Типология советских научно-технических журналов / А.И. Акопов // М. – 1979. – 16 с. (Автореферат).
23. Машкова М. В., Сокурова М. В. Общие библиографии русских периодических изданий: 1703-1954 / М. В. Машкова, М. В. Сокурова // Москва. – 1956. – 139 с.
24. Филиппов Н. Г. Научно-технические общества России (1866-1917): Уч. пособие/ Н.Г . Филиппов.// Москва. – 1976. – 210 с.

Гурінчук С.В. РОЛЬ ЖУРНАЛА «ИНЖЕНЕРНОЕ ДЕЛО» В НАЧАЛЕ ХХ В.: ОТОБРАЖЕНИЕ В ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКАХ.

В статье рассмотрена степень изученности роли журнала «Инженерное дело» в современной историографии. Проанализирован целый ряд специальных научных работ, которые посвящались исследованию деятельности периодических изданий начала XX века. Отмечено, что рассмотреть историографию периодического издания невозможно без анализа изучения истории русской технической печати в целом. Периодическая печать была и остается одним из основных средств массовой информации, которые эффективно действуют на формирование сознания, является одновременно выразителем общественного мнения. Установленные факты дают основания утверждать, что периодическая печать давно привлекала внимание исследователей. Однако отечественная техническая периодика начала XX века в целом исследована недостаточно. В статье показано, что роль научно-технического журнала «Инженерное дело» в распространении передовых технологий, идей и инноваций в области техники железнодорожного транспорта на территории Российской империи в начале XX в. не была предметом целостного и системного исследования в современной историографии.

Ключевые слова: периодические издания, история науки и техники, научные исследования, железнодорожный транспорт, отрасли промышленности, историография, издательская деятельность, исследователи, техническая библиография, передовой опыт, общественно-политическая и научная мысль

Gurinchuk S. V. The role of the journal «Engineering matters at the beginning of the XX th century: the highlighting in the literary sources.

The article deals with the degree of investigation of the journal «Engineering Matters'» role in modern historiography. A series of special scientific sources, devoted to the periodicals activities research of the early twentieth century have been analysed. It is indicated that it is impossible to examine the periodical historiography periodicals without studying the history of Russian technical press in general. The periodicals have been and stay one of the main media, which effectively influence on the consciousness formation, and are both an indication of a public opinion. Prevailing facts give the reason to believe that the periodicals have long attracted the attention of researchers. However, our technical periodicals of the early twentieth century have not been generally investigated It has been determined that the problem of scientific-technical journal «Engineering Matters'» role in the prevalence of advanced technologies, ideas and innovations in the sphere of rail transport technology on the territory of the Russian Empire in the early twentieth century was not the subject of an integrated and systematic analysis in modern historiography.

Key words: periodicals, the history of science and technology, scientific researches, railway transport, branches of industry, historiography, publishing, researchers, technical bibliography, leading experience, social-political and scientific thought.

REFERENCE

1. Mahonina S.Y., (1991), Russian pre-revolutionary printing (1905-1914) / Mahonina S.Y // Moscow University Publishing House. -. - P. 3

2. Bokhanov A.N Bourgeois press and big business. The end of the nineteenth and the 1914 / Bokhanov A.N // Moscow - 1984.- P. 3- 4

3. Ostafiychuk V.O The role of the journal «Engineer» (1882-1917) in the development of scientific investigations in the area of railway transport technique. - Manuscript./ Ostafiychuk V.O. // Kyiv. - 2007. - 201p.

4. Yevmenchuk O.V. The role of the journal « The Ministry of transport and communication» (1865-1875) / O.V. Yevmenchuk - 2008. - 160p. - (candidate thesis).

5. Streletsky N.S. Innovator of the domestic bridge building - Academician G.P Perederii: The 80th Anniversary / N.S Streletsky // Information of the Academy of Sciences of the USSR. The department of technical sciences. - 1951. - № 12. - P.1849-1853.

6. Shaulsky F.I. Vladimir Nikolaevych Obratsov (1874-1949). Biographical sketch / F.I Shaulsky // V. N. Obratsov . Selected works: - Moscow: USSR Academy of Sciences, 1955. - P. 7-8.

7. Zenzinov N.A, S.A Ryzhak Vladimir Nikolaevych Obratsov (1871-1953) // Zenzinov N.A., S.A. Ryzhak Prominent scientists, engineers and railroad workers. - Moscow, 1990. - P. 257-262.

8. Gregorii Petrovych Perederii [Bibliographic Index. Introd. Article by V.N. Obratsov, K.G Protasov, Bibliography by A.P Yepifanova]. - Moscow, Leningrad. - 1948. - 28 p. - (Series of Science: Transportation, Issue 3).

9. Teplitskii A.V., Shypov A.N. Academician Grigorii Petrovych Perederii (1871-1953) / A. V. Teplitskii, A.N. Shypov // - Leningrad: Edit. LIRTI. - 1959. - 22 p.

10. Essay on the history of technology in Russia (1861 - 1917). - Moscow, 1975. - 395 p.

11. Zenzinov N.A, S.A Ryzhak Perederii G.P (1871-1953) / Zenzinov N.A., S.A Ryzhak // Prominent scientists, engineers and railroad workers. - Moscow, 1990. - P.228-241.

12. Obratsov .V.N ,Shaulsky F.I Gregorii P. Perederii (to the 75th Anniversary birthday) / V.N. Obratsov, F.I Shaulsky // Information of the Academy of Sciences of the USSR. The department of technical sciences.- 1946. - № 12. - P. 1691-1693.

13. Strelko O.G. The scientific contribution by the academician H.P. Perederii (1871-1953) to railway bridge-building and construction mechanics / O.G. Strelko // Poltava: TOV «ASMI», 2011. - 211 p.

14. Dovhaniuk S.S. Volodymyr Mykolaiovych Obratsov (1874-1949) / S.S. Dovhaniuk // Kyiv. - 2010. - P. 33.

15. Information from the transport engineers congress. - 1905. - №8. - P. 187-189.

16. Yesin B.I. Russian pre-revolutionary newspaper: 1702-1917 (brief essay) / B.I. Yesin // Moscow university press. -1971. - 86 p.

17. Mezhenko Yu.A. Russian technical periodicals: 1800-1916. Bibliography index / Yu.A. Mezhenko // Moscow, Leningrad. - 1955. - 298 p.

18. Zilbermints L.V. The technical bibliography organization in the USSR and abroad / L.V. Zilbermints // Leningrad. - 1963. - P. 15.

19. Teplov D.Yu. Scientific and technical rendered journals and some aspects of scientific information organizing in the USSR / D.Yu. Teplov // Leningrad. - 1955. (Autoref. for dissertation on candidate of pedagogical sciences). - 17 p.

20. Bystrova H.K. Formation and evolution of the rendered information in Russia / H.K. Bystrova // Moscow. - 1968. - 175 p. - (Dissertation).

21. Vynokur M.M., Zaderman L.I., Rudakova V.I. On the studying of Russian technical journals history / M.M. Vynokur, L.I. Zaderman, V.I. Rudakova // Soviet bibliography: Collection of articles and materials. - 1951. - Issue 1. - P. 85-98.

22. Akopov A.I. The typology of soviet scientific and technical journals / A.I. Akopov // M. - 1979. - 16 p. (Autoref.).

23. Mashkova M.V., Sokurova M.V. General bibliographies for Russian periodicals: 1703-1954 / M.V. Mashkova, M.V. Sokurova // Moscow. - 1956. - 139 p.

24. Filippov N.H. Scientific and technical societies in Russia (1866-1917): Manual / N.H. Filippov // Moscow. - 1976. - 210 p.

Рецензент: **Пилипчук О.Я.**, доктор біологічних наук, професор.

Стаття подана
20.04.2013

УДК 656.2:001 «18/19»

ВИСВІТЛЕННЯ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ «ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА ПУТЕЙ СООБЩЕНИЯ» ПРОБЛЕМ БУДІВНИЦТВА РУХОМОГО СКЛАДУ ЗАЛІЗНИЦЬ

Євменчук Оксана Віталіївна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри «Історія України», Міжрегіональна академія підготовки персоналу (м. Київ)

Анотація

Історія створення та функціонування часопису «Журнал Міністерства шляхів сполучення» (1826-1916) - одного з найбільш довгочасних і популярних вітчизняних періодичних видань XIX – поч. XX століть - складовою частиною входить до проблематики історії вітчизняного транспорту. І хоча сьогодні історики науки і техніки зробили значний внесок у вивчення історії розвитку залізничного транспорту XIX – поч. XX ст., їхні зусилля концентрувалися в основному на багатоаспектному дослідженні проблем залізничного транспорту. Однак цей розвиток як цілісний процес неможливо повно представити без з'ясування ролі періодичних видань в цьому процесі. В даному контексті аналіз публікацій часопису «Журнал Міністерства шляхів сполучення» дозволяє глибше зрозуміти своєрідність розвитку техніки залізничного транспорту, яка сприяла розвитку науково-технічного прогресу. Часопис «Журнал Міністерства шляхів сполучення» був також особливою сферою транспортної науки, яка не тільки формувала технічну думку, але і наглядно віддзеркалювала розвиток науково-технічних і економічних ідей свого часу.

***Ключові слова:** залізничний транспорт, Україна, журнали, історія науки і техніки, рухомий склад залізниць, часопис «Журнал Міністерства путей сообщения», паливо, техніка*

ВСТУП

Середина 60-х рр. XIX ст. була ще тим далеким періодом, коли в Російській імперії власний рухомий склад не виготовляли. Країна у певних кількостях закуповувала паровози і вагони в Англії. Думка про те, що власна галузь промисловості з будівництва рухомого складу має розвиватися у своїй країні дуже турбувала провідних вчених і інженерів Російської імперії. Тому у статтях, опублікованих на сторінках часопису «Журнал Міністерства шляхів сполучення» стосовно проблем рухомого складу спостерігається така головна тенденція, яка полягала у дослідженні стану паровозобудування в інших країнах та можливих умов започаткування її в Російській державі. У часописі «Журнал Міністерства

шляхів сполучення» в досліджуваному періоді, кількість оригінальних статей, присвячених рухомому складу, займає друге місце після актуальних публікацій щодо будівництва та експлуатації залізниць.

МЕТА РОБОТИ

Метою нашої статті є об'єктивне відтворення історії часопису «Журнал Міністерства шляхів сполучення» та визначення його ролі в розгортанні наукових досліджень з техніки рухомого складу залізниць у 1865-1875 роках.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

У цікавій статті невідомого нам автора «Необхідність внутрішнього приготування рухомого складу залізниць» (1868) показано значення розвитку вітчизняного вагоно- та паровозобудування як для Російської імперії загалом, так і під час військових дій. Непросте і неспокойне ХІХ століття змушувало провідних інженерів держави розглядати залізницю як стратегічний засіб перевезень у часи можливої війни. Зрозуміло, що під час війни активно нищились залізниці, рейки, вагони, паровози. Без власних заводів з виготовлення складових частин, вітчизняній залізниці не вдавалося відбудовуватися за короткі строки. Крім того, під час війни рух в середині країни збільшувався, тому потрібно було більше засобів перевезення.

Крім цього, будівництво рухомого складу на вітчизняних заводах давало багато інших переваг. Зокрема, це можливість виготовляти вагон або паровоз на одному заводі цілком, а не частинами. Кожний працівник заводу, задіяний на будівництві рухомого складу, міг виступати в ролі машиніста. Розвиток цієї галузі в середині країни давав поштовх до створення власних конструкцій і технологій, а також до поширення технічної інформації країною. Продукція для залізниць, що закуповувалась за кордоном, була досить гарної якості, але існувала одна велика проблема – неможливість швидкого ремонту та мала кількість спеціалістів, що розуміли іноземну техніку. У досліджуваній період вже можна було не боятись того, що галузь вагоно- та паровозобудування не була б прибутковою. У Росії такі замовлення були б безперервні.

Цікаві твердження наводить автор наприкінці своєї статті – слова, які показують всю силу патріотизму і переживання за розвиток своєї країни: «Сотні мільйонів, витрачені урядом і народом з метою прорізати рейковими коліями нашу велику Батьківщину, свідчать про те, що користь залізничних шляхів сполучення тепер не може заперечувати навіть найбільш жорсткий песиміст. А доповнити залізничну справу в Росії ми можемо не інакше, як виготовленням ще вітчизняного рухомого складу і облаштуванням майстерень» [1, С.110-111.]

Так, наприклад, у 1863 р. було збудовано Коломенський машинобудівельний завод братів Струве. Заснував цей завод інженер Амант Єгорович Струве, який тоді отримав доручення від Товариства Московсько-Рязанської залізниці збудувати великий Окський міст. І хоча на той час вважалося, що машинобудівельна галузь не отримає розвитку, час показав зовсім протилежну

тенденцію. Після збудування Окського мосту завод не тільки не припинив існування, а й отримував все нові замовлення. Так за 10 років ним було збудовано всі мости від Коломни до Воронежа, від Москви до Курська і Києва і декілька мостів у Москві.

Розширяючи свою діяльність Коломенський завод розширював діапазон своєї роботи від мостових споруд до виготовлення приладів водооснащення і вагонів.

Брати Струве, враховуючи що життєва сила залізниць полягала в паровозах, і що закордонні паровози не завжди підходили до наших кліматичних умов, не кажучи вже про політичні обставини, в 1868 р. вирішили збільшити завод і розпочати виготовлення паровозів. За досить короткий період, вже в 1873 р. завод відзначав виготовлення сотого паровозу, який, незважаючи на закордонну конкуренцію, задовольняв усім умовам на той час сучасної машино-будівельної майстерності [2].

Найбільша частина статей про рухомий склад залізниць на сторінках часопису була присвячена паровозам, вагонам, складовим та комплектуючим до них частинам, таким як паровозні котли, ресори, гальма, пристрої для опалення та вентиляції. Розвиток залізничної мережі з часом призвів до того, що залізничні колії почали з'являтися на територіях з гористим рельєфом місцевості. У зв'язку з цим уряд Російської імперії, як і інших європейських держав дозволив будувати залізницю із значними ухілами і малими радіусами кривизни. З'явилась необхідність у будівництві особливого типу паровозів, які могли б тягнути вантажі на значних підйомах і в кривих малого радіусу. Тобто при таких умовах, коли здійснювався найбільший опір потягу руху. Ці паровози одразу отримали назву «гірські» і відповідали таким умовам:

- вага паровозу була велика, для того щоб можна було отримати значне зчеплення коліс із рейками;
- всі колеса були здвоєні з якомога меншим діаметром;
- відстань між крайніми нерухомими осями паровозу була невеликою, щоб він міг вільно проходити по кривих малого радіуса;
- воверхня нагрівання паровозного котла була великою з метою отримання більшої кількості пару;
- паровоз був наділений великою стійкістю за рахунок того, що найбільш важка частина паровозу – топка – розташовувалась між колесами, а не зовні;
- мертвий вантаж¹ паровозу був якомога малий. У такому випадку виключалось використання при гірських паровозах особливих тендерів².

¹ *Мертвий вантаж паровозу* – паливо і вода.

² *Тендер* – спеціальний екіпаж, який кріпився за паровозом, і в якому знаходились паливо і вода.

Спочатку на гірських місцевостях використовували два паровози – один на чолі потягу, а другий в кінці. Введення в експлуатацію гірських паровозів звичайно надало певні переваги. Зокрема, зменшилась кількість машиністів і кочегарів, зменшилась кількість потрібного палива, при гірських паровозах не існувало тендерів, управління всім потягом перебувало в руках одного машиніста, що було дуже важливо для правильності і безпеки руху всього потягу. З іншого боку експлуатація гірських паровозів мала і певні недоліки. А саме:

- гірські паровози були великі і складні, через що часто ламалися, а їх ремонт обходився для Міністерства шляхів сполучення досить дорого;
- підняття гірських паровозів під час сходу з рейок було досить проблематичним процесом через велику вагу;
- під час руху крутими підйомам іноді траплявся відрив хвоста потягу або сильні ушкодження через поштовхи від паровозу. При використанні двох паровозів цієї проблеми не виникало;
- при використанні гірських потягів відбувалось швидке зношування рейкових головок і колісних шин з причини значної кількості коліс, поєднаних між собою шатунами;
- на залізничних лініях з малим пасажирським і вантажним рухом використання спеціальних гірських паровозів було не вигідним.

Загалом у досліджуваному нами періоді використовувалось вже багато типів гірських паровозів, які можна було поділити на дві групи. До першої групи відносились паровози, оснащені однією парою парових циліндрів і одним паровим котлом. Це всі важкі вантажні паровози, десятиколісний паровоз Forquenot, десятиколісний паровоз системи Vaessen, оснащений шістьма здвоєними колесами і чотирьохколісним передом, який дозволяв паровозу ходити по кривих малого радіуса, паровоз Енгерта, оснащений десятьма здвоєними колесами, які поділялись на дві групи, поєднані між собою зубчатим механізмом.

До другої групи гірських паровозів відносились дванадцятиколісні паровози системи Meyer'a, Voutmy, Thouvenot і Ферлі. Останній активно використовувався на російських залізничних лініях.

Чому ж саме гірський паровоз Ферлі першим стали використовуватись у Російській імперії. Відповідь на це питання ми зайшли у статті інженера Ф. Баталіна «Паровоз Ферлі» (1874). Конструкція паровоза Ферлі складалась із топки, двох циліндричних парових котлів, закріплених на одній залізній рамі, яку підтримували дві зовсім незалежні коляски, до яких кріпилися чотири парові циліндри з їх приладдям: поршнями, салаками, золотниками, ексцентриками, шатунами. Таким чином, парові машини і котел в паровозі Ферлі складали не одну систему, як в звичайних паровозах, а три. Така конструкція паровозу була вигідна у тому відношенні, що не дивлячись на свою велику довжину і значну кількість коліс, він міг вільно проходити по кривих малого радіуса [3].

Фундаментальною науковою роботою стала стаття інженера-технолога П. Матіссена «Про паровозні котли та їх деталі» (1866), у якій представлено детальний опис конструкції паровозних котлів, їх складових деталей з усіма недоліками і перевагами. Зокрема, автор зазначав, що в конструкції циліндричної частини паровозного котла використовувався не дуже зручний спосіб попередження охолодження котла зовнішнім повітрям, який полягав в тому, що котел покривали грубим волоком, другим шаром – дерев'яними дощечками, а третім шаром – обшивали залізними листами. При такому способі дерево і войлок часто загорались. Тому вихід було знайдено в тому, щоб із прошивки зовсім видалити волок і дерево, а залишити тільки залізні листи. Таким самим методом обшивали зовнішні стінки вогневої і димової коробки.

У напрямку дослідження роботи паровозних котлів, як головної складової частини паровозу, у часописі «Журнал Міністерства шляхів сполучення» знаходимо цікаву статтю професора Л. Єракова «Закон паровиробництва трубчатих паровозних котлів» (1871). Автор показав, що під час руху газоподібних продуктів горіння всередині прогарних трубок паровозного котла, теплота, яка в них знаходилась, передавалась воді і утворювалась пара. Кількість пари завжди була різною в залежності від поперечного перетину трубки. Остаточного математичного обґрунтування цієї залежності ще не було відомо. Тому професор Л. Єраков вивів математично закон паровиробництва прогарних трубок, який звучав так: паровиробництво одиниці поверхні трубки в різних її поперечних перетинах зменшується в геометричній прогресії, натомість відстань від печі до перетинів, що розглядаються, збільшується в прогресії арифметичній [4].

Причини псування парових котлів було детально описано в публікації А. Гібшмана «Про псування паровозних котлів і випробовування їх гідравлічним тиском» (1873). Розглянувши детально певну кількість пошкоджених паровозних котлів автор дійшов до висновку, що псування їх відбувалося насамперед через особливості форми і способу підтримки їх на рамах паровозів. Також автор статті висвітлив для читачів цікаві умови випробування парових котлів, передбачені законодавством. Зокрема зазначалось, що випробовування проводились потрійним тиском через напompування холодної води. Для трубчатих котлів високого тиску прийнято було обмежуватись полуторним тиском проти граничного, з яким у майбутньому котел мав працювати. Крім того, дане випробування було основним, на яке опирались залізничні управління під час замовлення паровозів, доповнюючи його відомостями і вимогами до матеріалів.

Але А. Гібшман наголошував, що на його думку такі дані не давали певного поняття про міцність парових котлів, тому запропонував ввести певні додаткові випробування. Зокрема, кожний лист, призначений для паровозного котла, повинен був оглядатися зовні на предмет нерівностей і тріщин. Обрізки листа випробовувались в гарячому і холодному стані відносно ковкості і вигину. Далі із обрізків виковувалась смужка, яка мала витримати навантаження 32 кг на мм^2 і

подовження не менше 10%. Якщо результати були позитивні, лист клеймили і використовували для виготовлення котла [5].

Цікаві відомості про ресори знаходимо у статті інженера С.Д. Карейші «Замітки про рухомий склад залізниць» (1866). У досліджуваний період ці частини рухомого складу поділялись на три види: підвісні, тягові і ударні. Спочатку їх виготовляли із цементної сталі, а пізніше стали використовувати литу сталь, яка за пружністю, однорідністю і опором до зламу мала кращі показники. Автор статті зазначав, що гарна ресора повинна була задовольняти не тільки умови міцності, а й мати певну необхідну гнучкість. Звичайно, для вантажних і пасажирських вагонів величина гнучкості не повинна була бути однаковою. Тому у статті вчений детально висвітлив різні важливі методи для визначення розмірів ресори, яка б задовольняла умовам міцності і потрібної гнучкості. А також показав усі необхідні правила приймання і оцінки якості ресор у виробника [6].

Під час експлуатації рухомого складу на нерівних місцевостях країни важливе значення для руху мали гальма рухомого складу. Але існуючі на той час конструкції гальм не задовольняли потреб, тому саме у досліджуваний період з'явилися проекти гальм, які б діяли автоматично, без втручання людини. Саме такі гальма було детально описано у статті інженера О. Гольмстрема «Самодіючі гальма» (1868) [7].

Активний розвиток залізничних шляхів сполучення у другій половині XIX ст. надавав можливість звичайним людям здійснювати чудові подорожі по власній країні та за кордон набагато швидше, ніж у ранішні часи. І якщо до появи залізниць певна відстань долалась за декілька тижнів, то за допомогою залізниць – тільки за декілька годин. У пасажирів з'явилися можливості потрапити у найвіддаленіші куточки своєї країни, тому саме у Російській імперії вперше з'явилися спальні вагони.

Звичайно, збільшення кількості подорожуючих поставило важливе питання про умови таких перевезень. В цьому аспекті розглядались не тільки естетичні, а й технічні умови, задля надання комфорту тим, хто подорожував. У статті А. Гільдебрандта «Про опалення та вентиляцію вагонів» (1868) розглянуті саме такі технічні умови.

Першою важливою причиною стало те, що вагони II і III класу майже не опалювались. В цьому випадку усі вікна були зачинені, і з часом повітря у вагонах ставало важким. Тому і виникли пропозиції поєднання системи опалення і вентиляції. В такому випадку у вагон повітря вже могло потрапляти тепле і чисте, його можна було замінити час від часу. Детальна конструкція подібної системи була представлена у даній статті. Автор показав, що запропонований ним новий спосіб відповідав важливим вимогам, а саме:

- система діяла незалежно від атмосферних впливів і мала можливість регулювання температури повітря у вагоні.
- розповсюджувала тепло вагонами рівномірно.

- існувала можливість необхідної кількості зміни повітря у тому випадку, коли вагони переповнені пасажирами.
- не існувало небезпеки пожежі.
- дана система була облаштована таким чином, щоб можна було опалювати як один вагон, так і усі, або деякі.
- усі прилади були простими у конструкції, небезпечними для пасажирів, у цілому займали мало місця і були зручними у експлуатації [8].

Спочатку цей метод полягав у тому, щоб за допомогою повітряних міхів, які працювали завдяки вісі вагона, що рухався, вдувати зовнішнє повітря всередину спеціального калорифера, де повітря нагрівалося і спрямовувалося трубами, розташованим в підлозі вагона, а потім видувалося через отвори, що знаходились під сидіннями. Таким чином вагон нагрівався і повітря в ньому постійно оновлювалось.

Пізніше, після проведених дослідів на одній із залізничних ліній було зроблено деякі зміни, а саме: міха були замінені вентилятором, а конструкція калорифера спроектована таким чином, щоб повітря робило в ньому два оберти, а також були вбудовані душники. Вентилятор приводили у дію різними способами: або маленькою паровою машиною, або вручну. При цьому способом теплотою можна було керувати. Для цього закривали або відкривали піддувало калорифера, а також закривали сполучення калорифера з вагоном і відкривати вихід теплоту повітря через спеціальну трубу.

Цю конструкцію можна було модифікувати. Зокрема, С.Д. Карейша пропонував і трохи інший метод – за допомогою вентилятора вдувати повітря в загальну трубу, яка йшла під вагонами, а там вже калорифери кожного вагона його нагрівали і випускали в вагон. А в місцях зчеплення вагонів загальна труба мала гутаперчеві рукави [9].

Для контролювання руху потягу у досліджуваній період використовувались спеціальні контрольні апарати, конструкція одного з яких описана в статті А. Бема «Контрольний апарат Хрїстмана для паровозів» (1873). Я. Хрїстман у той час служив начальником служби рухомого складу і тяги Балтійської залізниці. Спроектований та запропонований ним до експлуатації апарат складався із двох частин: архівного механізму та контрольного годинника з паперовою стрічкою.

Рахівний механізм був безпосередньо пов'язаний з паровозом і приводився в рух від паровозу. Конструкція його була спроектована таким чином, що він показував точне число обертів ведучого колеса від початку руху. Тобто при відомій окружності колеса, він показував відстань, пройдену паровозом. Контрольний годинник на паперовій стрічці показував швидкість, з якою йшов потяг і час зупинок.

Апарат цей був придуманий Я. Хрїстманом з метою встановлення чіткого контролю руху на залізничній лінії. Він вважав, що із введенням цього апарату в процес експлуатації машиністи почнуть відноситись до їзди акуратніше, знаючи,

що над ними здійснюється контроль. За допомогою цього апарату, на думку автора, можна було чітко розрахувувати розмір поперечної платні.

Також Я. Хрїстман запропонував і порядок контролювання. А саме по прибуттю на станцію потягу стрічка із апарату виймалась, а перед відходом зі станції до нього вставлялась нова. Вийняту стрічку з даними про вже здійснений рух підписували і наклеювали на спеціальний бланк в порядку руху потягів. Такі рапорти планувалось щоденно відсилати начальниками станцій в управління дороги для потрібного контролю. На Московській політехнічній виставці 1872 р. цей винахід отримав Золоту медаль [10].

Окрім технічних питань будівництва рухомого складу та його складових комплектуючих значну частину публікацій було присвячено фізико-механічним проблемам, наприклад таким, як впливи різних сил, навантажень, опорів. У статті екстраординарного професора Інституту шляхів сполучення І. Соколова «Досліди над тертям вагонних осей» (1865) розповідається про природу одного із головних опорів під час руху потягу – сили опору в коробках вагонних осей. Спостереження над опорами, які зустрічали потяги під час руху, показали, що величина цієї сили залежала від величини навантаження, яку витримувала кожна вісь, і від величини коефіцієнта тертя осі до вкладишів коробки.

З цього, на той час актуального питання, було проведено багато досліджень різними інженерами і вченими. Вони показали, що для звичайних навантажень на вагони і при звичайних швидкостях, коефіцієнт тертя був величиною постійною, тобто не залежав ні від навантаження, ні від швидкості руху. Велике значення у цьому процесі відігравало масло для змазування. У даному випадку вважалося, що масло мало бути не в'язким, таким, щоб могло рівним шаром лежати між поверхнями, що терлися. А температура навколишнього середовища не впливала на величину тертя.

Подальші детальні дослідження величини опору і тертя при відхиленні від нормальних показників, висвітлювали вплив на величину тертя швидкості, навантаження, матеріалу, з якого виготовлені вкладиші в підшипниках. З'ясувалося, що від величини навантаження і від збільшення швидкості - коефіцієнт тертя збільшувався. А найкращим матеріалом для вкладишів стала бронза [11].

Цікавою також є публікація А. Гібшмана «Опір під час руху потягу на залізницях» (1873), у якій було показано, що загальний опір, якій з'являвся під час руху потягу, складався із опору, що утворювався між колесами і рейками, тертя частин механізму і додаткового тертя від роботи пари під час тяги потягу. Окремо варто зазначити сумарний опір паровозу і вагонів.

Важливе значення для загального опору мав спосіб змащування вагонів. Автор зазначав, що у 1865-1873 рр., використовували сало та машинне масло. Дослідження показали, що на масло не впливала температура повітря, а ось на сало впливала дуже сильно. Зокрема автор наводить відомості, що в цьому

випадку при зниженні температури повітря від $+18^{\circ}$ до 0° опір потягу збільшувався на 50%.

Автор статті зазначав, що загальний опір потягу є величина не постійна. І зміни ці залежали від декількох факторів, а саме: від довжини потягу у випадку руху по кривій з малим радіусом та великою швидкістю руху, від стану рейкового шляху, від температури повітря, від вітру. Цікавим фактором була ще й сила загвинчення з'єднувальних ціпків для попередження бокового розхитування вагонів. Якщо ці ціпки було загвинчено міцно, то опір потягу збільшувався, ніж в тому випадку, коли вагони приводились у рух поступово [12].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз праць з проблематики рухомого складу і тяги на сторінках часопису «Журнал Міністерства шляхів сполучення за 1865-1875 рр. засвідчив низку важливих наукових досягнень в галузі залізничного транспорту. Так, зокрема, декотрі статті демонструють факти збільшення сили паровозів та рухомих складів, що призвело до здешевлення перевезень. А це забезпечило значне зниження витрат і тарифів, як для пасажирів, так і для вантажів. В експлуатаційних витратах залізниць впроваджувалися нові типи рухомого складу (гірські паровози), прилади водозабезпечення, сигналізації тощо. І все це досягалося завдяки значному виготовленню запасних частин, окремих вагонів і паровозів за допомогою спеціально пристосованих для цього майстерень. Значна частина опублікованих в часописі «Журнал Міністерства шляхів сполучення» статей про рухомий склад залізниць згодом стала основою для майбутніх монографій, визначила напрямки творчих пошуків інженерів і вчених-залізничників. Безперечно, наукові статті на сторінках часопису – це вагомий внесок журналу в розбудову вітчизняного залізничного транспорту.

Література

1. И.Д. Необходимость внутреннего приготовления подвижного состава железных дорог // Журнал Министерства путей сообщения. – 1868. – Кн.2. – С. 95-111.
2. Сотый паровоз Коломенского Машиностроительного завода // Журнал Министерства путей сообщения. – 1873. – Кн.1. – С. 21-22.
3. Баталин О. Паровоз Ферли // Журнал Министерства путей сообщения. – 1874. – Кн.1. – С. 1-24.
4. Ераков Л. Закон паропроизводительности трубчатых паровозных котлов // Журнал Министерства путей сообщения. – 1871. – Кн.2. – С. 127-145.
5. Гибшман А. О порче паровозных котлов и испытании их гидравлическим давлением /А. Гибшман // Журнал Министерства путей сообщения. – 1873. – Кн.2. – С. 317-320.
6. Карейша С.Д. Заметки о подвижном составе железных дорог // Журнал Министерства путей сообщения. – 1866. – Кн.1. – С. 1-14.

7. Гольмстрем О. Самодействующий тормоз // Журнал Министерства путей сообщения. – 1868. – Кн.6. – С. 42-50.

8. Гильдебрант А. Об отоплении и вентиляции вагонов // Журнал Министерства путей сообщения. – 1868. – Кн.2. – С. 57-110.

9. Карейша С.Д. Отопление и вентиляция вагонов // Журнал Министерства путей сообщения. – 1872. – Кн.2. – С. 196-199.

10. Бем А. Контрольный аппарат Христмана для паровозов // Журнал Министерства путей сообщения. – 1873. – Кн.2. – С. 273-282.

11. Соколов И. Опыты над трением вагонных осей // Журнал Министерства путей сообщения. – 1865. – Кн.4. – С. 288-304.

12. Гибшман А. Сопротивление при движении поездов на железных дорогах // Журнал Министерства путей сообщения. – 1873. – Кн.2. – С. 310-316.

Евменчук О.В. Освещение на страницах периодического издания «Журнал Министерства путей сообщения» проблем строительства подвижного состава железных дорог.

История создания и функционирования журнала "Журнал Министерства путей сообщения" (1826-1916) - одного из наиболее долговременных и популярных отечественных периодических изданий XIX - поч. XX веков - составной частью входит в проблематику истории отечественного транспорта. И хотя сегодня историки науки и техники сделали значительный вклад в изучение истории развития железнодорожного транспорта XIX - поч. XX ст., их усилия концентрировались в основном на многоаспектном исследовании проблем железнодорожного транспорта. Однако это развитие как целостный процесс невозможно полно представить без выяснения роли периодических изданий в этом процессе. В данном контексте анализ публикаций журнала "Журнал Министерства путей сообщения" позволяет глубже понять своеобразие развития техники железнодорожного транспорта, которая содействовала развитию научно-технического прогресса. Журнал "Журнал Министерства путей сообщения" был также особенной сферой транспортной науки, которая не только формировала техническую мысль, но и наглядно отражала развитие научно-технических и экономических идей в свое время.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, Украина, журналы, история науки и техники, подвижной состав железных дорог, журнал "Журнал Министерства путей сообщения", топливо, техника

Jevmenchuk O.V. Problems of fuel for the rolling stock of railways on the pages of magazine "Magazine of Ministry of ways of report".

History of creation and functioning of magazine is "Magazine of Ministry of ways of report" (1826-1916) - one of most long duration and popular domestic magazines of XIX - поч. XX of centuries - included component part in проблематику of history of

domestic transport. And although today the historians of science and technique did a considerable contribution to the study of history of development of railway transport of XIX - XX of item, their efforts were concentrated mainly on multidimensional research of problems of railway transport. However it is development as an integral process it is impossible full to present without finding out of role of magazines in this process. In this context the analysis of publications of magazine "Magazine of Ministry of ways of report" allows deeper to understand originality of development of technique of railway transport, which assisted to development of scientific and technical progress. Magazine "Magazine of Ministry of ways of report" was also the special sphere of a transport science, which not only formed a technical idea but also evidently reflected development of scientific and technical and economic ideas at one time.

Keywords: *railway transport, Ukraine, magazines, history of science and technique, rolling stock of railways, a magazine is "Magazine of Ministry of ways of report", fuel, technique.*

References

1. The need for internal preparation of rolling stock Railways // Journal of the Ministry of Railways. - 1868. - Kn.2. - S. 95-111.
2. Hundredth locomotive Kolomna Machine-Building Plant // Journal Ministry of Railways. - 1873. - Book 1. - S. 21-22.
3. Batalin O. Farley Locomotive // Journal of the Ministry of Railways. - 1874. - Book 1. - S. 1-24.
4. Erakov LA Law tubular steam locomotive boilers // Journal of the Ministry of Railways. - 1871. - Kn.2. - S. 127-145.
5. A. On Gibshman damage locomotive boilers and their test hydraulic pressure / A. Gibshman // Journal of the Ministry of Railways. - 1873. - Kn.2. - S.317-320.
6. Kareysha S.D. Notes on the rolling stock of railways // Journal Ministry of Railways. - 1866. - Book 1. - Pp. 1-14.
7. O. Golmstrem a self-acting brake // Journal of the Ministry Railways. - 1868. - Kn.6. - S. 42-50.
8. Gildebrant A. On the heating and air-cars // Journal Ministry of Railways. - 1868. - Kn.2. - S. 57-110.
9. Kareysha SD Heating and ventilation wagons // Magazine Ministry of Railways. - 1872. - Kn.2. - S. 196-199.
10. A. Boehm Hristmana control device for locomotives // Journal Ministry of Railways. - 1873. - Kn.2. - S. 273-282.
11. Sokolov Experiments on friction car axles // Journal Ministry of Railways. - 1865. - Kn.4. - S. 288-304.
12. Gibshman A. Resistance to the movement of trains on the railway Roads // Journal of the Ministry of Railways. - 1873. - Kn.2. - S. 310-316.

Рецензент: **ЄВДОКИМОВ М.О.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
13.03.2013

УДК 94(477):329.78

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ (друга половина XIX ст.)

Занік Ярослав Михайлович, кандидат історичних наук, асистент кафедри історії і політології, Львівської комерційної академії

Анотація

Проведено аналіз трансформації історико-соціальних умов існування елітного прошарку України під тиском модернізації економічної та соціальної сфер українського суспільства. У другій половині XIX ст. інтелігенція висуває новий принцип національного визволення, що передбачав духовне, а згодом і політичне самовизначення. Формування національної еліти відбувалося в умовах жорсткого тиску цензури, заборон та утисків. Особливо це відчувалося на Лівобережжі, де асиміляторські заходи царського уряду протягом 60-90-х років XIX ст. регламентували національно-культурне життя.

***Ключові слова:** національна еліта, культура, трансформація.*

ВСТУП

У кожний історичний період розвитку України, не зважаючи на несприятливі обставини, знаходилися особистості, тобто еліта, які створювали та впливали на події, формували національну свідомість народу, збагачували українську культуру тощо. Питання формування еліти нації, яка протягом століть не мала своєї державності, є нагальною.

МЕТА РОБОТИ

Метою статті є дослідження трансформацій історико-соціальних умов існування елітного прошарку України під тиском модернізації економічної та соціальної сфер українського суспільства друга половина XIX ст. – 1914 р.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

В Україні завжди існувала проблема національної еліти, здатної розв'язувати складні державотворчі завдання у конкретній історичній ситуації.

У результаті модернізації економічної та соціальної сфер українського суспільства у другій половині XIX ст., кардинально трансформуються історико-соціальні умови існування елітного прошарку – ускладнюється структура населення, змінюється повсякденне життя, виникають нові соціальні верстви українського суспільства – підприємці, промисловці українського походження, зростає кількість української інтелігенції, формується промисловий і сільськогосподарський пролетаріат. Наслідком модернізаційних процесів стало те, що у кожній соціальній верстві стали формуватися нові духовні цінності, нове мислення, а тому й нове уявлення про «обраних».

Модернізаційні процеси, що охопили соціальну сферу українського суспільства в епоху «великих реформ» призвели до суттєвих змін, насамперед, серед найчисленнішої страти, яка становила 93% населення України - у середовищі селянства.

Ці зміни означали розшарування в середині самого селянства як усталеної соціальної верстви і відбувалися в результаті радикальної селянської реформи, яка не лише давала мільйонам селян особисту волю, але й можливості для підвищення якості життя.

Результатом цього процесу стало виділення, по-перше, заможної верхівки і, по-друге, зубожілого, обезземеленого селянства, яке змушене було продавати свою робочу силу й ставало найголовнішим джерелом формування робітничого класу. Внаслідок реформи 1861 р. утворювались маси селян – відхідників. В Україні 32,9% із 4 млн. 640 тис. «ревізійні душі» не одержали земельних наділів і не могли прогнудуватися із своєї землі. Так, наприклад, у Полтавській губернії в 1861 р. налічувалось 85,2 тис. дворових людей, відпущених на волю без земельних наділів [1]. Таке становище простежується і по інших губерніях України. Поповнювали склад робітників і кустарі. З розвитком капіталізму і розповсюдженням машинної техніки кустарне та ремісниче виробництва відходили на друге місце, причому із середовища кустарів виділилось незначне число капіталістів, а більшість їх, втрачаючи майстерні, поповнювала лави найманих робітників.

Не зважаючи на значну кількість відхідників для селян земельна реформа 1861 р. руйнувала станове обмеження, надаючи право першим купувати землю, займатися торгівлею, промислами, підприємницькою діяльністю. Внаслідок великих можливостей розвитку селянства, як соціальної групи, яку вивільнила аграрна та інші реформи 1860-1870-х рр., у межах селянства почали формуватися такі основні соціальні групи: 1) селяни-підприємці; 2) селяни, які зберігали традиційний спосіб життя та цінності аграрного суспільства; 3) сільськогосподарські робітники – нова соціальна верства, що почала формуватися внаслідок масового зубожіння селянства.

Серед українського населення Російської імперії нова етика праці почала проникати в свідомість та економічну поведінку з другої половини ХІХ ст. як складова модернізаційних процесів у соціосфері.

Найпродуктивнішу групу в структурі селянського населення України становили заможні селяни, що репрезентували підприємницьку етику праці та являли собою селянську еліту й мали певний авторитет і повагу з боку більшості селян.

Це були самостійні господарі, власники торговельно-промислових закладів, але основним видом їхньої господарчої діяльності було товарне землеробство. В радянській історіографії ця група заможного селянства здобула дещо принизливу назву «куркулі», «сільські глитаї», в термінах марксистської науки – «сільська

буржуазія». Саме вони склали групу селян-підприємців, фермерів, яким належала основна роль еліти села. Селянська підприємницька еліта становила 1/4 усього селянського населення (5 млн. осіб), їй належало 40% усіх надільних і приватних селянських земель, а також 50% усієї продуктивної робочої худоби [2].

Основними видами діяльності цієї групи селян-підприємців було товарне виробництво сільськогосподарських культур, промисли, торгівля, лихварство. Характеристику підприємницької діяльності цієї групи селянства дав В.Ленін: «Вільні гроші, одержувані у вигляді чистого доходу цим селянством, вживаються на торгіві й лихварські операції, так непомірно розвинуті в нашому селі, або – за сприятливих умов, – вкладаються в купівлю землі, поліпшення господарства тощо» [3].

Ця група селянської підприємницької еліти суттєво відрізняється від решти селянського населення. Їй були притаманні певні ознаки. По-перше, підприємницька активність. Визначальною цінністю та умовою виживання для селян була земля. Заможніші з них у нових умовах ринку прагнули до збільшення своїх земельних наділів. Основними джерелами цього було скуповування землі у дрібних та середніх поміщиків, які зубожіли, оренда землі, а також захоплення наділів бідних селян.

По-друге, збільшення розмірів господарства заможних селян перевищувало виробничі можливості однієї, хоча і великої родини, і сприяло використанню найманої праці, залученню на сезонні роботи сільськогосподарських робітників.

По-третє, виробництво зерна та інших культур на продаж спонукало заможне селянство використовувати новітню сільськогосподарську техніку для підвищення продуктивності праці і якості продукції на ринок.

По-четверте, саме в цій групі селянства і відбувалася зміна норм економічної поведінки, ставлення до праці. В середовищі економічно активної частини селянства поступово відбувався процес переходу від споживацької до підприємницької етики праці.

Визначені дані про механізм трансформації селянської етики праці знаходимо у спостереженнях поміщика Київської губернії Л. Липковського, який писав 1903 р.: «Багато селян, наймитів і навіть з хазяїв їдуть на заробітки до Північної Америки. Після 4-5 річного перебування в Америці робітники-селяни часто повертаються виснажені надмірною роботою, але привозять із собою заощадження, котрі забезпечують їх добробут, і вони звикають сумлінно ставитися до праці та роботодавців, при тому привчаються перейматися втратою робочого дня і стверджують, що в Америці, окрім вихідних днів, вони святкували лише ті, протягом яких не змогли знайти роботи. В цьому вони розходяться із земляками, котрі залюбки йдуть з роботи під час стради, відмовляючись святами та базарними днями, саме в гарячий час, коли збирання врожаю не допускає зволікання» [4].

Поза всякими сумнівами, саме заможному селянству належала провідна роль у модернізаційних процесах на селі. У своїх дослідженнях економіки села кінця XIX ст. В. Ленін стверджував, що «за своїм значенням в усій сукупності селянського господарства, – в загальній сумі належних селянству засобів виробництва, в загальній кількості вироблених селянством землеробських продуктів, – селянська буржуазія є, безумовно, переважаючою. Вона – господар сучасного села» [5].

Внаслідок капіталістичного розвитку села, як свідчать матеріали перепису 1897 р., з його вихідців почала формуватись нова група – робітники. На кінець XIX ст. – початок XX ст. в Україні в цілому сформувався робітничий клас, основну частину якого склали українці, здебільшого селяни [6].

Отже, буржуазні реформи другої половини XIX ст., насамперед, позначилися на становищі найбільшої верстви населення – селянстві. Воно, внаслідок процесу розшарування, стало джерелом поповнення інших, нових прошарків і груп, репрезентуючи капіталістичний уклад життя та підприємницьку свідомість. Саме така частина селянства, що виявила комерційний хист та підприємницький азарт більшістю своїх односельців визнавалася кращими, до них прислухалися, зверталися за допомогою, тобто вони ставали дійсно сільською елітою.

Серед привілейованих станів населення певне місце посідали дворяни. Але у цілому відсоток дворян в Україні не перевищував 2%. У часи формування капіталістичних відносин дворянство пристосовувалось до нових умов. Цей процес викликав як якісні, так і кількісні зміни серед дворян. Багато дрібнопомісних дворян продавали свої землі й поступали на службу чиновниками, лікарями, вчителями тощо. Верхівка дворян, посідаючи найвищі урядові й адміністративні посади, була опорою царизму [7].

Розвиток капіталізму зумовлював подальше зростання підприємницького прошарку в Україні. Джерелами його формування стали різні групи населення: дореформені промисловці, купці, скупники, лихварі; дрібні товаровиробники-кустари, невелика частина яких збагачувалась і ставала капіталістами; поміщики, які після реформи 1861 р. перебудовували свої маєтки на капіталістичні рейки і часто вкладали нагромаджені капітали і в промислові підприємства, перетворюючись на капіталістів; заможні селяни, сільські багатії, які використовували вільнонайману робочу силу й значну частину продукції своїх господарств збували на ринку. Деякі з них стали великими фабрикантами і заводчиками. За даними перепису 1897 р. у Харківській губернії жили доходами з капіталу 17 тис. 682 чол., у Полтавській – 17 тис. 907 чол., у Чернігівській – 16 тис. 219 чол. [8]. Характерною рисою буржуазії України було те, що поряд з українською буржуазією в різних галузях економіки діяли капіталісти інших національностей – російські, єврейські, польські та інші. Іноземна та російська буржуазія посідала значне місце в галузях важкої промисловості, а українська

зосереджувала в своїх руках переважно цукрову, винокурну, борошномельну та інші спеціалізації харчової промисловості.

Реальне життя потребувало нового прагматичного мислення, яке у свідомості підприємців доби модернізації потребувало посилення переплетення елементів традиційного господарювання, з народними традиціями та побутовими звичками. Внаслідок цього усвідомлення національних цінностей досить мирно уживалося зі сприйняттям нових європейських технологій, наукових здобутків, впливів російської культури.

Формування індустріального суспільства супроводжувалося витвором нової системи моральних, духовних, національних цінностей. За своїм походженням і змістом це була підприємницька етика, і носієм її виступала передова і свідома частина підприємців – модернізаторська (економічна, промислова) еліта. Основними рисами українських модернізаторів були підприємницький дух, життєва енергія, рішучість, комерційна хватка, потяг до ризику, який поєднувався з тверезим розрахунком, висока господарська культура, освіченість, відкритість до нового в техніці, науці, духовній сфері, активна громадська позиція. Представників української модернізаторської еліти було не так багато в числі підприємців, серед яких був великий відсоток росіян, греків, німців, поляків, французів, євреїв. Особливості нових підприємців – Яхненків, Семиренків, Терещенків, Харитоненків полягали в тому, що вийшли вони із самих глибин українського народу і зберігали духовний зв'язок з народними традиціями, ідеалами, культурою [9].

У системі цінностей індустріального суспільства основне місце посідає приватна власність, право володіння нею. Важливо, що українські підприємці, які вийшли з народних низів, одними з перших у Російській імперії не лише переймалися, а й в реальному житті проводили політику соціального партнерства з робітниками своїх підприємств. Модернізаторська еліта вимушена була сприймати робітників як партнерів по виробничому процесу. Звідси їхня увага до добробуту, освіти, культурного рівня робітників своїх підприємств.

Складовою нової підприємницької етики стають благодійництво та меценатство, які в умовах модернізації набувають специфічних рис. Самі поняття благодійництво та меценатство близькі за змістом, хоча і мають певні відмінності. Благодійництво – це добродійність, вміння творити добро, безкорисна, добровільна пожертва у формі матеріальної, організаційної, фінансової допомоги. Меценатство – це опікування потребами мистецтва, науки, культури та діячів цієї сфери діяльності.

У другій половині XIX ст. благодійність і меценатство набувають в Україні досі небачених форм за обсягом затрат, характером і масштабами заходів, спрямованих на широкі й різноманітні верстви населення. Благодійництво і меценатство стають не лише соціально престижними (такими вони є за визначенням), а що важливо – усвідомленою необхідністю. Ілюстрацією

глибокого розуміння буржуазією необхідності дбати про громадські інтереси можуть бути слова підприємця Ізраїлю Бродського, батька відомих цукрозаводчиків і меценатів Лазаря та Лева Бродських, який при кожному добродійному пожертвуванні зазначав: “Я даю не тому, що мені хочеться дати, а тому, що я розумію, що треба і необхідно дати” [10].

До занять благодійністю та меценатством спонукали також сімейні традиції. Адже генеалогічна сталість підприємницьких династій була запорукою успіху власної справи, розпочатої представниками старшого покоління. Тому роль сімейної традиції в їх життєвому укладі була досить суттєвою. Для наступних поколінь впливових підприємницьких родин благодійність стає усвідомленою сімейною традицією. Участь у філантропії демонструвала серед широкого загалу беззаперечні позитивні риси відомих підприємницьких родин: опіку незаможних, високу суспільну активність, єдність та непохитність у проявах громадянських рис. У підсумку, все це мало на меті породжувати в суспільстві образ міцно спаяної й непорушної родини [11].

Добровільними пожертвами, безкорисною допомогою біднішим верствам населення своїх рідних міст уславила себе родина Терещенків. Свою благодійницьку діяльність вони починають у Глухові, де у 1871 р. був заснований дитячий притулок для сиріт і дітей бідняків. На їхні кошти будується церква, приміщення Глухівського банку, лікарня св. Єфросинії, в якій щорічно безкоштовно лікувалося 7 тис. чоловік. Благодійницька традиція родини Терещенків була продовжена після їхнього переїзду до Києва. Їхнім коштом у Києві було збудовано лікарню Червоного Хреста, Маріїнський дитячий будинок (зараз – Інститут психології), інфекційну лікарню, лікарню для чорноробів, два нічліжних притулки на 400–500 осіб, при яких відкрили ткацьку майстерню. У 1887 р. завдяки жертвам Терещенків збудовано нічліжний дім для бідних вдів та літніх жінок, а також пологовий будинок для бідних, щорічне утримання яких коштувало у 10 тис. крб. Про обсяг витрат на благодійницькі заходи родини українських цукрових магнатів свідчить той факт, що лише один представник другого покоління родини М. А. Терещенко пожертвував понад 5 млн. крб., з яких 2 млн. – на Київ.

Отже, реформи 60 – 70-х рр. XIX ст. створили умови для наступного розшарування населення на зламі XIX – XX ст. Джерелами формування підприємницького прошарку в Україні стали дореформені промисловці, купці, скупники, лихварі, дрібні товаровиробники-кустарі, поміщики, заможні селяни, сільські багатії тощо. Нові умови господарювання сприяли формуванню у них нової системи моральних, духовних, національних цінностей. У свою чергу, серед них виділялись національно свідомі, професійно освічені, найкращі представники, що ставали місцевою елітою, а деякі з них, завдяки своїй громадській, політичній, культурній діяльності ставали загальнонаціональною елітою.

Розвиток політичного, економічного і культурного життя регіонів Російської держави, в тому числі й України, фактично і теоретично, підкріплювався ідеологами церкви – духівництвом, яке як окрема соціальна група посідало певне місце в соціальній структурі. Їх питома вага в загальній структурі населення губерній дорівнювала приблизно 0,4%, - 0,6% [12].

Слід зазначити, що у пореформений період, під впливом розвитку капіталістичних відносин посилювався процес розшарування нижчих категорій населення міста, збагатіла верхівка міщан перетворювалась на міську буржуазію. Із середніх верств, які становили основну масу цехових та міщан, формувалася дрібна буржуазія, а їх зубожіла частина поповнювала ряди робітників.

Інтелігенція почала виділятися в окрему, специфічну соціальну групу ще в XVIII ст. і сформувалась не штучно, а внаслідок потреб суспільства. Від поміщиків та буржуазії вона відрізнялась відсутністю власності на засоби виробництва, а від робітників і селян тим, що займалась не фізичною, а розумовою працею. Статус інтелігенції не стільки змінювався, а скоріше розширювався, за рахунок ускладнення спеціалізації: лікарі, юристи, інженери тощо. Інтелігенцію другої половини XIX ст. можна умовно поділити на дві групи – тих, хто займався невиробничою діяльністю та тих, хто знаходився на державних, адміністративних та громадських посадах. І з кожної групи виділялись представники, що репрезентували українську еліту.

Одним із ознак інтелігенції є наявність у неї освіти. В українському суспільстві, за даними перепису 1897 року, вищу освіту мали близько 24 тис. осіб, середню спеціальну – близько 17 тис. [13]. Це й визначало обрії українського інтелектуального середовища: 41 тис. осіб, тобто приблизно 0,2% від усієї кількості населення.

Уже на перших етапах існування в середовищі інтелігенції відбувалась майнова диференціація, яка особливо посилилась на рубежі століть. До заможної групи належали приватні лікарі, юристи, технічні спеціалісти, вищі чиновники, відомі літератори, митці тощо. До середньої – учителі гімназій, більшість викладачів вищих навчальних закладів та лікарів і до нижчої групи інтелігенції входили сільські учителі, дрібні службовці тощо.

Отже, залучення підприємницької еліти до національних справ та взаємодія її з духовною елітою України мали велике значення для розвитку української науки, культури, освіти, підприємництва, будівництва тощо. Їх спільна робота сприяла формуванню української національної ідеї і була націлена на підвищення добробуту українського народу у другій половині XX ст.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, найчисельнішим станом населення українських губерній у другій половині XIX ст. залишались різні групи селян, певні категорії яких внаслідок проведення реформ змінювали свій соціальний статус. Трансформація форм земельної власності вплинула і на становище дворян. Розвиток

промисловості, осередками якої стали міста, обумовив зрушення в середовищі населення міських станів: міщан, купців, почесних громадян тощо. Змінювали свій статус в новому капіталістичному суспільстві робітники і буржуазія. Частина тієї буржуазії, що була вихідцями із українського середовища активно залучалася до національно-визвольних змагань. Відбувались якісні зміни: в складі селян, які отримали особисту волю і стали юридично вільними; робітників, праця яких ґрунтувалась на продажі робочої сили; інтелігенції, частина якої підтримувала ідею відродження національної самосвідомості, а інша – стала прибічником політики русифікації. Характерним для них було поєднання духу підприємництва, комерційного азарту з національним духом, що знаходило вияв в активній підтримці українського національного руху, його діячів. На зламі століть в Україні склалася стійка станова структура населення, в основі якої, як і раніше, лежала майнова диференціація. Вона проіснувала до перших років Першої світової війни і змінилась лише внаслідок революційних подій в Росії.

Заник Ярослав Михайлович, Трансформации элиты Украины (вторая половина XIX ст.)

Проведен анализ трансформации историко-социальных условий существования элитной прослойки Украины под давлением модернизации экономической и социальной сфер украинского общества. Во второй половине XIX ст. интеллигенция выдвигает новый принцип национального освобождения, который предусматривал духовное, а в дальнейшем и политическое самоопределение. Формирование национальной элиты происходило в условиях жесткого давления цензуры, запрещений и притеснений. Особенно это чувствовалось на Левобережье, где ассимиляционные мероприятия царского правительства в течение 60-90-х годов XIX ст. регламентировали национально-культурную жизнь.

Ключевые слова: национальная элита, культура, трансформация.

Zanik Yaroslav Mikhajlovich, Transformations of elite of Ukraine (second half of XIX of item)

The analysis of transformation of историко-социальных terms of existence of elite layer of Ukraine is conducted under constraint modernizations economic and social spheres of Ukrainian society. In the second half of XIX of item intelligentsia pulls out new principle of national liberation, which foresaw spiritual, and afterwards political self-determination. Forming of national elite took place in the conditions of hard pressure of censorship, prohibitions and oppressions. Especially it was felt on Left-bankness, where the assimilatory measures of tsar's government during 60-90th of XIX of item regulated национально-культурную life.

Keywords: national elite, culture, transformation.

Література

1. Памятная книжка Конотопского земства (1865 – 1890 гг.). – К.: Тип. К.Н. Милевского,
2. Історія українського селянства. Нариси в 2 томах. Т.1. / [А.В. Блануца, К.П. Бунятян, Д.П. Вашук та ін.]. – К.: Наук. думка. – 2006. – С.370.
3. ЦДАК. - Ф. 320. - Оп. 1. - Спр. 318. - Арк. 16.
4. Ленін В.І. Вказана праця. - С.100.
5. Иванюков И. Падение крепостного права в России / И. Иванюков. – СПб.: Тип. «Общественная польза», 1903. – С.106.
6. Памятная книжка Черниговской губернии на 1862 г. – Чернигов: Тип. губ. правления и Ильинского монастыря, 1862. – С.26-45.
7. Нестеренко А.А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX – начале XX вв. / А.А. Нестеренко. – М.: Полит. лит-ра, 1954. – С.71-72.
8. Литвин В.М. Історія України (у 3-х тт.) / В.М. Литвин. – К.: ВД «Альтернативи», 2005. – С.100.
9. Ковалинский В.В. Вказана праця. – С.223.
10. Ульянова Г.Н. Благотворительность московских предпринимателей. 1860–1914 / Г.Н. Ульянова. – М.: Изд-во объединения “Мосгорархив”, 1999. – С.254.
11. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Полтавская губерния. – СПб.: Тип. товарищества Художественной печати, 1904. – Т. 33. – 317 с. - С. 2; Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Харьковская губерния. – СПб.: Тип. Эл. Пороховщиковой, 1904. – Т. 46. – 300 с. - С. 2; Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Черниговская губерния. – СПб.: Тип. товарищества «Народная польза», 1905. – Т. 48. – С.2.
12. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Черниговская губерния. – СПб.: Тип. товарищества «Народная польза», 1905. – Т. 48. – С.64 – 65.
13. Там само. – С.100.

Рецензент: **Єрхов Г.П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
13.03.2013

УДК 94(477) “10 -11”

ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІ – НАПРИКІНЦІ ХІІ ст.

*Кальніцька Наталія Дмитрівна, кандидат історичних наук, доцент,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ
(СНУ ім. В. Даля, Луганськ).*

Анотація

Надана характеристика політичного, соціально-економічного життя Галицького князівства від другої половини ХІ ст. до утворення об'єднаної Галицько-Волинської держави наприкінці ХІІ ст. Виявлені головні напрямки економічних зв'язків Південно-Західної Русі із Візантією, Угорщиною, Чехією, Польщею, німецькими містами, окреслені основні торговельні шляхи, що перетинали територію Галичини та об'єднували Русь із Європою. Представлена характеристика політичної діяльності галицьких князів. Особлива увага приділяється виявленню особливостей внутрішнього устрою Галицького князівства, визначенню впливів зовнішніх та внутрішніх факторів на формування характерних рис наданого регіону.

Ключові слова: Русь, Галичина, князь, феодална роздробленість, боярська олігархія.

ВСТУП

Вивчення історії українських територіальних одиниць є однією з актуальних тем в історичній літературі. Виявлення регіональних особливостей надає можливість представити самотність розвитку українських земель. Тому не дивно, що починаючи з ХІХ ст., науковці присвячували свої праці окремим регіонам України. Так, Д.І. Багалій залишив по собі дослідження з історії Чернігово-Сіверщини, Слобідської України, М.С. Грушевський – з історії Київщини тощо. На жаль, визначних праць з історії Південно-Західної Русі у той час не було представлено, окрім роботи І. Шараневича. Інтерес до самотності Галичини та Волині підкреслюється у працях М.С. Грушевського. Подібна практика продовжувалася і в радянські часи, проте напрямком дослідження, частіш за все, ставала класова боротьба. Серед дослідників-медієвістів слід виділити В.Т. Пашута, який підготував окрему монографію щодо історії Галицько-Волинської землі. А робота Софроненко К.О. присвячена суспільно-політичному розвитку вказаної території. Вивчення історії Південно-Західної Русі стало одним із напрямків наукового пошуку М.Ф. Котляра. Історія певних аспектів розвитку середньовічної Галичини стала об'єктом дослідження сучасних українських істориків П.П. Толочка, О.П. Толочка, Л.В. Войтовича, Я.Д. Ісаєвича.

Основними джерелами дослідження виступають, головним чином, повідомлення Іпатіївського літопису, додаткову інформацію надають Лаврентіївський, Ніконовський літописи, а також повідомлення іноземних хроністів (перш за все, Яна Длугоша).

МЕТА РОБОТИ

Слід зазначити, що актуальним залишається визначення регіональних особливостей українських земель в історичному вимірі. Тому вивчення та визначення співвідносин внутрішніх та зовнішніх факторів у формуванні специфіки розвитку Галицької землі є метою роботи. Основній меті підпорядковані наступні завдання: надати характеристику розвитку Галицької землі протягом другої половини XI – XII ст.; виявити внутрішні (політичні, соціально-економічні) та зовнішні фактори впливу на формування особливостей Галичини.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Історично так склалося, що Галицька і Волинська землі входили до території найдавнішого розселення слов'ян в Європі. Союзи племен волинян, дулібів, бужан, хорватів і уличів з часом переросли у племінні княжіння. Проте державотворчі процеси на вказаній території розвивалися пізніше, ніж на теренах Наддніпрянської України. Справа у тому, що за часів існування централізованої монархії – Київської держави – наприкінці X – першої третини XII ст. – Галичина та Волинь знаходилися на периферії політичного життя Русі.

Галицьке князівство було сформовано на заході Південної Русі. Як зазначає дослідник М.Ф. Котляр, з першої половини VII ст. на теренах сучасної Галичини мешкали уличі, тиверці й хорвати. Археологам не вдалося чітко виділити серед західної групи східних слов'ян VI – IX ст. окремі комплекси матеріальної культури дулібів, бужан, волинян. На думку вченого, на землях, які були зайняті дулібами, могли мешкати окремі племена бужан і волинян, і навпаки. У процесі утворення територіальних об'єднань – давньоруських земель і князівств – досить приблизні міжплемінні кордони ламалися, а нові об'єднання ставали більш компактними [1]. З X ст. територія Галичини, що була заселена дулібами, тиверцями, білими хорвати, увійшла до складу Київської держави. Це сталося у результаті приєднання Перемишля та інших міст князем Володимиром Великим [2].

Особливий інтерес викликає економічний розвиток краю. Основним продуктом сільськогосподарського виробництва був хліб. У Південно-Західній Русі пріоритетним було орне виробництво. Тут вирощували зернові культури: жито, пшеницю; а також були популярними домашні тварини: корови, свині, собаки, вівці, коні. Відомо, що у Південно-Західній Русі було більше скота, якщо порівнювати із Північною Руссю. Джерелом постачання скоту інколи виступали кочівники. Князі володіли величезними стадами, наприклад, у літопису під 1087 роком згадуються стада князя Ярополка Ізяславича [3].

Для повної уяви про рівень економічного розвитку Галичини слід охарактеризувати її торгівельні зв'язки і торгівельні шляхи. Слід підкреслити, що

в цілому Галицько-Волинська Русь представляла собою одну з важливих частин загальноєвропейської торгової системи того часу. Через цю територію проходила значна частина другого шляху «з варяг у греки»: Балтійське море – Вісла – Західний Буг – Дністер – Чорне море. Уздовж цього шляху розміщалися великі міста: Галич, Володимир, Берест'є, Дорогочин тощо. У зазначених містах існували «увози», тобто спеціальні місця для причалу човнів. Також тут проходив шлях, що поєднував Русь із Польщею, він сягав крізь міста: Київ – Луцьк – Володимир – Завихост – Краків – Битім – Ополе – Вроцлав. Цей шлях мав величезне значення для Польщі аж до XIV ст. На півдні давньоруські човни пливли від витоків Дністра до Дунаю у місто Галац (Малий Галич) та інші міста. Наприклад, у 1159 році князь Іван Ростиславич Берладник захопив два морські човни, що належали князю Ярославу Осмомислу та «...взя товара много» [4]. Активна колонізація річок Дністра, Прута та Серета (з виходом до витоків Дунаю та в Чорне море) викликала зростання кількості міст. Тут були засновані: Дрествин, Чернь, Белгород, Романовторг тощо. Причому Галицьке Пониззя (так зване «поле») було засвоєно тільки в результаті інтенсивної половецької політики галицько-волинського князя Романа Мстиславича на початку XIII ст.

Окрему увагу привертають економічні зв'язки Русі із Подунав'єм. Торгівельні стосунки із Регенсбургом були встановлені ще на початку X ст. Про впливовість давньоруських позицій на Дунаї свідчить грамота 1134 року князя Івана Берладника. Згідно з постановою князя, Галац – це було місце збирання мита на користь місцевого князя з товарів місцевих, угорських, давньоруських та чеських, що привозилися до нижньої течії Дунаю. Додатково для купців месамврійських встановлювався привілей сплачувати податок під час розпродажу товарів по містам – Берлад, Текуч. Саме ці землі довкола Берлада (між течіями Серету та Пруту) були володіннями князя Івана.

Досить виваженими були економічні стосунки галицьких правителів з імператорами сусідньої Візантії. З Чорного моря на територію Русі йшли риба, вина, шовк, прянощі та інші грецькі товари, що купували галицькі феодали. На експорт до Візантії йшли хутра, вироби з кісток. Налагоджені шляхи крізь гірські проходи пов'язували Південно-Західну Русь з Угорщиною через Карпатську Русь. У західній її частині шлях проходив: від Перемишля через Дуклу і Свідник – на Бардуев – і верхів'я річки Топли – через Прешов – долиною ріки Торичі на Кошиці; з Галичини і від Львова йшли шляхи до Бескиду – на Верецьки – через Воловец – до Мукачева, звідки через Ужгород – Собранець – Велке Михайловце – к Кошице [5]. Угорськими товарами, що цінувалися русичами були: коні, золото, срібло, скло та мармур. Половці продавали на Русі коней, верблюдів, буйволів.

У свою чергу Південно-Західна Русь торгувала з іноземцями окрім хліба, ще й сіллю. Зазначимо, що в XI ст. київський князь Святополк Ізяславич «не пустиша гостей из Галича, ни людей з Перемышля, и не бысть соли въ всей русской земли» [6]. Торгівля сіллю була особливою статтею доходів та мала широкий прояв. Наприклад, у 1164 році під час повені на Дністрі вода затопила «человек боле 300, иже беху пошли с солью на Удеча» [7]. 300 купців – це велика цифра для

торгівельного каравану. Родовища солі знаходилася поблизу Перемишля, Удечі, Коломиї. Торгівля сіллю надавала великий дохід. Відомо, що саме цей напрямок торгівельної діяльності контролювався князівсько-боярською верхівкою. Лише князь Данило Романович у середині «націоналізував» соляні копальні у Коломиї, за їх рахунок утримував своє військо. До цього часу галицькі бояри активно залучалися до торгівлі сіллю. Деякі дослідники вважають, що саме цей дохід дозволив місцевому боярству сформуватися в окремий фінансово незалежний прошарок та досягнути статусу олігархів.

Однією з характерних рис суспільного життя Галичини була наявність міцної боярської верхівки. На Галичині створилися особливі соціальні умови, відмінні від інших земель України. Насамперед, тут дуже рано боярство відокремилася у міцний стан. Окрім економічних чинників, факторів місцевого походження та неспроможність князів порозумітися з місцевою громадою, слід також враховувати слабкість княжого домену, оскільки інтенсивний розвиток великої земельної власності приводив до формування сеньйорій, володарі яких видавали своїм васалам землі за умов служби. Таким чином, бояри ставали вотчинниками. У подальшому подібне положення речей посилювало економічний потенціал боярства, і зменшувало – княжий. Боярству необхідно було поєднати сеньйоральну владу з публічною, щоб створити боярську республіку, подібно до Новгородської. Парадокс містився у тому, що за умовами тодішнього давньоруського суспільства до князівського стану належали лише представники роду Рюриковичів, придбати князівський стан просто було не можливо. Тому, маючи впливовість та матеріальну базу, галицьке боярство залишалося у тіні князя або маніпулювало ним. Останнє практикувалося майже весь час існування Галицького князівства, й навіть після об'єднання Галицько-Волинського князівства подібна традиція зберігалася.

Отже, важливі торговельні шляхи на захід та підкарпатська сіль зробили Галичину однією із складових європейської торгівлі того часу. Також слід зазначити, що серед населення південно-західних міст був значний прошарок людей, пов'язаний із торгівлею, - купців, що торгували хлібом, сіллю, хутрами, виробами ремесла на теренах Русі та в іноземних державах – в Угорщині, Чехії, Польщі та німецьких землях.

Майбутня Галицька земля складалася, головним чином, з територій Перемишльської – на південному заході, Звенигородської – на півночі та Тереховської волостей – на сході, що належали Ростиславичам, а також за рахунок колонізації земель на півдні, заході та півночі. Найзахідніша з них, розтягнута вздовж русько-польського прикордоння – Перемиська з однойменною столицею над р. Сяном (зараз Пшемишль у Польщі). Звенигородську землю з центром у Звенигороді (донині не зберігся) можна ототожнити з центральною частиною сучасної Львівської області. На південний схід від Звенигородської знаходилася Тереховська земля. Тереховль (Тереховля, тепер райцентр Тернопільської області) містила у собі також Пониззя – землі над середнім Дністром, що у подальшому стали називатися Поділлям. Південь Прикарпаття займала Галицька земля, яку умовно можна локалізувати на території сучасної

Івано-Франківської області. Центром наданої землі був Галич, перша згадка про який вперше фіксується у 1098 році. Також ще з часів киево-руських часів згадується великий осередок солеваріння – Коломия, а великий пункт торгівлі галицькою сіллю – Зудечів (Жидачів) [8]. Відомо, що центральна частина території до кінця 30-х років XII ст. була неокняженою, оскільки на ній не збирали данину, не було адміністрації й судочинства. У трьох головних волостях на престолах сиділи родичі, проте вони не мали наміру об'єднуватися і віддавати владу за принципом старійшинства.

Загалом, вказані землі підпорядковувалися безпосередньо київському князеві або його намісникам. Проте у 1084 році сини онука князя Ярослава Мудрого – Ростислава – Рюрик, Володар та Василько заволоділи Галицькою землею. За підтримкою місцевих бояр, діючи в злагоді між собою, Ростиславичі зуміли закріпитися у Перемишлі, Звенигороді й Теревовлі настільки, що після декількох спроб київського князя вибити їх силою, їм за рішенням Любецького князівського з'їзду, вдалося зафіксувати ці землі як «вотчину». Своє положення Ростиславичам прийшлося закріплювати протягом наступних п'ятдесятьох років. Помічниками Ростиславичів виступали половці. Так, завдяки підтримки хана Боняка Володарю та Васильку вдалося відбитися від походу угрів, а також здійснити кілька спільних русько-половецьких експедицій у прикордонних війнах із краківськими князями. Слід зазначити, що на віддалених територіях Галицької та Теревовльської земель розселялися кочовики. Ростиславичи проводили незалежну від київського князя Святополка політику, приборкали опозиційне боярство, за допомогою половців завдали удари Польщі, а в 1099 році під Перемишлем розгромили війська Угорщини. У 1097 році Галицька земля фактично відокремилася від Києва. На її території утворилися Перемишльське, Теревовльське і Звенигородське князівства. Також тутешні князі зуміли закріпити південно-східні кордони землі, яким загрожували печеніги, торки та берендеї. Як зазначає М. Котляр, Половецький Степ був поділений на своєрідні сфери впливу. Придніпровські та заорельські половці тяжіли до Києва, донські – до Чернігова, лукоморські – до Галицького князівства, а заволзькі – до Володимиро-Суздальського [9]. У результаті активної колонізаційної політики галицькі князі зайняли середнє Подністрів'я, Пониззя.

Після смерті Володаря та Василька князівство було поділено між їхніми синами. Галицькі князі намагалися проводити незалежну від Києва політику. Як зазначав польський хроніст Я. Длугош, князь Володимирко Володаревич (1124 – 1153 роки) успадкував від батька Перемишль, з часом заволодів Теревовлем і Галичем, а в 1142 році об'єднав галицькі землі в одне князівство з центром у Галичі [10]. Саме Галицька обласна територія склалася навколо міста Галича. Звенигородське князівство відійшло під владу Івана Ростиславича Берладника. Перебування у Звенигороді небожа Івана завдало багато клопоту князю Володимирі. Взимку 1145 року, скориставшись перебуванням князя Володимира на полюванні, галицькі бояри запросили до Галича Івана Берладника: «послашася... по Ивана по Ростиславича въ Звенигородъ и въведоша к собѣ в

Галич» [11]. Проте князю Івану не судилося стати галицьким князем: Володимирко розпочав облогу Галича і примусив Івана втекти на Дунай, звідки той вже не повернувся. Також князеві вдалося розширити кордони своєї держави. Щодо Києва, то князь Володимирко ніколи не претендував на нього, проте мав конфлікти з волинськими та київськими правителями.

Наступником Володимирка був його син Ярослав (1153 – 1187 роки). Серед усіх князів Галицького князівства Ярослав викликав найбільшу повагу, він був одним з найяскравіших постатей середньовіччя. За роки його правління князівство досягло свого розквіту. Князь Ярослав продовжував політику свого батька, від якого у спадок, окрім земель, він отримав й тривалу війну з київським і волинським князем Ізяславом Мстиславичем за порубіжні землі. Йому вдалося нормалізувати відносини з Києвом та припинити війну з Ізяславом. Князь Ярослав брав ще активнішу, ніж його батько, участь у внутрішній загальноруській політиці. Так, у 1158 році надав допомогу чернігівському князеві Ізяславу Давидовичу у заволодінні київським престолом. Проте на відмову нового київського правителя видати йому ворога батька – Івана Ростиславича – він разом із волинськими князями вигнав Ізяслава Давидовича із столиці. Під час відомого походу київського князя Святослава проти половців у 1184 році галицький князь Ярослав надав йому допомогу у вигляді допоміжного війська. Тому не дивно, що з активною діяльністю галицького князя мали рахуватися й київські, й чернігово-сіверські правителі.

Князь Ярослав підтримував дипломатичні стосунки з Угорщиною, Візантією та Польщею, приймав участь у боротьбі проти половецьких орд. З іншого боку, князю Ярославу за допомогою тих самих половців вдалося зупинити агресію угорських та польських королів. Із Візантією у 1162 році він підписав договір. У 1164 році князь Ярослав Володимирович підтримав противника візантійського імператора Мануїла I – Андроніка Комніна, надавши останньому притулок на Галичині. Андронік перебував у гостях у Ярослава недовго – Мануїл I пішов на примирення з ним і поновив відносини з Галицьким князівством. Історики висувають версію щодо організації галицького посольства до Константинополя.

Можна з впевненістю вказати, що з часів князя Ярослава Мудрого у добу феодалного дроблення не було жодного з представників династії Рюриковичів, хто б відзначився такими значними успіхами на міжнародній арені. У той час територія Галицького князівства охоплювала північно-східні схили Карпат, верхів'я Дністра, Пруту, Сірету, доходила до Дунаю й Чорного моря. За часи правління князя Ярослава зростає кількість міст, розвинулися землеробство, скотарство, ремесла, промисли, відбулося поживавлення торгівлі, як внутрішньої, так і зовнішньої. У народній пам'яті про князя збереглися тільки добрі спогади. Саме він у «Слові о полку Ігоровім» названий Осмомислом, що означало «мудрий, розумний», тобто його розум у восьмикратному відношенні перевищував розумові здібності сучасників. І це прізвисько за ним закріпилося [12]. Йому вдалося приборкати (хоча і тимчасово) норовливих галицьких бояр. Характерно, що галицькі бояри у той час намагалися контролювати зовнішні стосунки князя, а також - його особисте життя. Ярослав Осмомисл врешті-решт вимушений був

рахуватися з інтересами боярства. На жаль, це був останній талановитий князь, що правив на Галичині.

Напередодні своєї смерті Ярослав заповів галицькій стіл своєму синові Олегу, але галицькі бояри вигнали (або, за іншою версією, навіть вбили) його і посадили на стіл іншого сина Ярослава – Володимира, сподіваючись, що він буде їх маріонеткою. Останній представник династії Володимир Ярославич (1187 – 1199 роки) вимушений був продовжувати боротьбу батька проти боярської опозиції. Складні внутрішні обставини погіршувалися додатковим втручання сусідніх правителів – угорський король Бела III захопив Галич і на деякий час посадив у ньому свого сина Андрія. Князь Володимир Ярославич повернувся до Галича, проте «думи з боярами не мав», тому ладу на землі вже не вдалося здобути. Галицьке князівство наприкінці XII ст. почало занепадати та розпадатися, а династія – вигасати. Коли у 1198 році князь Володимир помер, на Галичині розпочалася династична криза, і династія галицьких Ростиславичів вигасла. Тому вже наступного року до Галича прийшов волинський князь Роман Мстиславич, тим самим не тільки об'єднавши Галичину і Волинь, але й заклавши новий етап розташування політичних сил. Південно-Західна Русь стала витіснити Русь Наддніпрянщини.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, формування Галицького князівства мало свої специфічні особливості. По-перше, географічне положення на південно-західному кордоні Русі робило його об'єктом постійних зазіхань з боку сусідньої Польщі та Угорщини. Вдруге, завдяки міцному економічному потенціалу (знов-таки в умовах специфічного географічного положення), галицьке боярство перетворилося у представника класичного олігархічного прошарку. Князівська влада мала враховувати подібний вплив. Розквіт Галицького князівства приходив на часи правління князя Ярослава Осмомисла, який укріпив централізовану владу та збільшив територію князівства. Серед напрямків подальшого дослідження виступає специфіка формування соціальних прошарків Галичини, виявлення форми взаємин галицьких князів з боярами та іншими верствами середньовічного суспільства.

Література

1. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь / М.Ф. Котляр– К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – С. 19 – 22.
2. Насонов А.Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства / А.Н. Насонов – М.: АН СССР, 1951. – С. 145 - 158
3. Полное собрание русских летописей. / Авт. предисл. Б.М. Клосс. - М.: Языки русской культуры, 1998. - Том II. Ипатьевская летопись. - Стб. 292.
4. Полное собрание русских летописей. / Авт. предисл. Б.М. Клосс. - М.: Языки русской культуры, 1998. - Том II. Ипатьевская летопись. - Стб. 467.

5. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / В.Т. Пашуто. – М.: Академия наук СССР, 1950. – С. 171 - 173. - (Праці / Академия наук СССР).
6. Патерик Печерский// Памятники старинной русской письменности. – СПб.: Изд-во Археографич. комиссии, 1911. – Т. 2. - С. 108
7. Полное собрание русских летописей. / Авт. предисл. Б.М. Клосс. - М.: Языки русской культуры, 1998. - Том II. Ипатьевская летопись. - Стб. 479
8. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України/ Яковенко Н. М – К.: Критика, 2005. – С. 95-97.
9. Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-західної Русі/ Микола Федорович Котляр. – К.: Вид-во Інституту історії України НАН України, 2002. - С. 63. - (Праці / Ін-т історії України НАН України).
10. Ioannis Dlugossii Historiae Polonicae libri 12. - Lipsiae, 1711.
11. Полное собрание русских летописей. / Авт. предисл. Б.М. Клосс. - М.: Языки русской культуры, 1998. - Том II. Ипатьевская летопись. - Стб. 415.
12. «Слово о полку Ігоровім» // Яценко Б. «Слово о полку Ігоровім» та його доба. – К.: Вид – во ім. Олени Теліги, вид –во «Веселка», 2000. – С. 75 – 76.

Кальницкая Н.Д. Галицкое княжество во второй половине XI – в конце XII в.

Охарактеризовано Галицкое княжество со второй половины XI до создания объединенного Галицко-Волынского государства в конце XII вв. Выявлены основные экономические связи Юго-Западной Руси с Византией, Венгрией, Чехией, Польшей, немецкими городами, очерчены главные торговые пути, которые проходили по территории Галичины и объединяли Русь с Европой. Представлена характеристика политической деятельности галицких князей. Особое внимание уделяется выявлению особенностей внутреннего положения Галицкого княжества, определению влияний внешних и внутренних факторов в формировании характерных черт данного региона.

Ключевые слова: Русь, Галичина, князь, феодальная раздробленность, боярская олигархия.

Kalnitskaia N.D. Galician principality in the second part of XI – the ending of XII century

The political, social-economic development of Galician principality from the second part of XI to the establishment of the united Galician-Volhynian state in the ending of XII century is characterized in the article. The chief direction of the economical connection of the South-West Russ with Byzantine, Hungary, Czech, Poland and the German sites is determined. The main trading roads that across the territory of Galicia and unite Russ with Europe is showed. The special attention is devoted to

definition of peculiarities of domestic policy of Galician princes, to influence of inside and outside factors in foundation of the characteristic of given region.

Key words: Russ, Galicia, prince, feudal parcelling, Boyar oligarchy.

REFERENCES

1. Kotljar M.F. (1998), "Galitcko-Volynsky Russ", Publishing House "Alternative", Kiev, p. 19 – 22.
2. Nasonov A.N. (1951), "The Russian land" and foundation of territory of the Ancient Russian state", Publishing House "The Academy science of USSR", Moscow, p. 145 - 158.
3. Kloss B.M. (1998), "The complete works of Russian annals. Ipatiev annals", Publishing House "The language of Russian culture", Moscow, p. 292.
4. Kloss B.M. (1998), "The complete works of Russian annals. Ipatiev annals", Publishing House "The language of Russian culture", Moscow, p. 467.
5. Pashuto V.T. (1950), "The essay of Galitsko-Volynsky history", Publishing House "The Academy science of USSR", Moscow, p. 171 - 173.
6. Paterik Pechersky (1911), "The works of the ancient Russian literature", Publishing House "The Archeographical committee", Sant-Peterburgh, p. 108.
7. Kloss B.M. (1998), "The complete works of Russian annals. Ipatiev annals", Publishing House "The language of Russian culture", Moscow, p. 479.
8. Jakovenko N. (2005), "The essay of the middle-aged and early modern Ukraine", Publishing House "The Criticism", Kiev, p. 95-97.
9. Kotljar M.F. (2002), "History of diplomacy of the South-West Russ", Publishing House "The institute of history Ukraine National Academy of Science of Ukraine", Kiev, p. 63.
10. Ioannis Dlugossii (1711), "History of Poland. Iibri 12", Publishing House "Lipsiae", Lipsiae.
11. Kloss B.M. (1998), "The complete works of Russian annals. Ipatiev annals", Publishing House "The language of Russian culture", Moscow, p. 415.
12. Jacenko B. (2000), "The history of Igor's army and its time", Publishing House "Rainbow, Olena Teliga's Publishing House", Kiev, p. c. 75 – 76.

Рецензент: **Пронь С.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
03.03.2013

УДК 636.32/.38

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ АСКАНІЙСЬКОГО РАМБУЛЬЄ

Капралюк Оксана Вікторівна, кандидат сільськогосподарських наук, завідувач відділу науково-методичної роботи та наукового реферування Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України (ННСГБ НААН).

Анотація

Висвітлено теоретико-методологічні та наукові аспекти створення асканійського рамбульє. Для створення асканійського рамбульє, крім маток і баранів свого стада, використали баранів і маток типу американський рамбульє, завезених у 1925 р. із США. При створенні даної породи використовували помісі 1/2-, 1/4- та 3/4-кровні по рамбульє. На останньому етапі роботи з породою в незначній частині тваринам була прилита кров прекосів. На початок 80-х років минулого століття порода мала ряд недоліків: нерівномірність довжини волокон у межах руна, недостатня вираженість мериносових якостей, та інші. Для швидкого створення стад нового типу з 1981 р. поряд з чистопородним розведенням широко використовували схрещування асканійських вівцематок з баранами австралійського мериноса.

Ключові слова: вівці, порода, схрещування, чистопородне розведення.

ВСТУП

Вівчарство — одна з важливих галузей тваринництва. Історія вівчарства налічує — 10 тис. років; тонкорунного — 5 тис. років. Жоден вид свійських тварин не дає такої різноманітної продукції, як вівці: вовну, овчини, смушки для промисловості, баранину, сало і молоко для населення. Розвиток культури вівчарства бере початок від знаменитих регул і маніфестів Петра I щодо тонкорунних овець, які в усі часи втілювали вершину селекційних досягнень і галузевої досконалості розведення овець в цілому. Маніфест від 15 червня 1724 р. представляє Україну як благословенний край із кліматом, особливо сприятливим для розмноження овець і виробництва добротної вовни. Від перших "вікон в Європу" до теперішнього часу вівчарство України пройшло тривалий період виробничого розвитку і господарської досконалості. Це шлях формування переробної промисловості з виробництва вовни, налагодження підготовки висококваліфікованих фахівців, забезпечення ґрунтовних наукових досліджень, освоєння виробничої практики у вівчарстві, розробка організаційної системи забезпечення галузі в цілому. Увесь цей процес мав значну історичну динаміку як у межах країни, так і на рівні міжнародних галузевих зв'язків. Європейська культура німецького вівчарства визначила базові принципи початкових етапів

виробничої практики вівчарства України. Породний генофонд овець України формувався за рахунок успіхів племінної роботи світового вівчарства і власних селекційних досягнень. Тому питання історії створення асканійської породи овець є актуальним.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Висвітлити й узагальнити історію створення асканійської породи овець.

Методика проведення дослідження. Методологічною основою дослідження є принципи історичної достовірності, об'єктивності, системності та комплексності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, типологізація), міждисциплінарні (структурно-системний) та власне історичні (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та ін.) методи.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Асканійська порода овець є першою в світі породою сільськогосподарських тварин, яку виведено всього за 10 років. Академік М.Ф. Іванов почав створювати племінне стадо овець в Асканії-Нова в січні 1925 р., а в 1934 р. Міністерство сільського господарства Української РСР затвердило його як новий тип мериносо рамбульє. Нову породу створено на основі мериносового стада, яке збереглося після громадської війни в Асканії-Нова в колишньому маєтку поміщика Фальц-Фейна, де в 1921 р. налічувалось 4737 мериносових овець.

За свідченнями М.Ф. Іванова, воно було надзвичайно строкатим за складом, помічався значний вплив електоральних і мазаєвських овець. Близько 65% усього маточного поголів'я мало коротку вовну — 5–6 см.

Перед селекціонерами, які працювали в Асканії-Нова, стояло завдання вивести тип безскладчастого рамбульє з міцною конституцією, добрими м'ясними формами, довгою камвольною вовною товщиною 60–64 якості, з високим настригом і виходом чистого волокна.

Почали з того, що із стада мериносів відібрали кращих тварин, які найбільш відповідали наміченому типу. Одночасно виділили кілька тварин, які не відповідали йому, але мали цінні властивості, що могли бути використані в подальшій селекційно-племінній роботі. Таким чином, усього відібрали близько 200 елітних овець і взяли їх за основу для створення бажаного типу.

Для створення асканійського рамбульє, крім маток і баранів свого стада, використали 23 барани і 10 маток типу американський рамбульє, завезених у 1925 р. із США.

У селекційній роботі використовували помісі $\frac{1}{2}$ -, $\frac{1}{4}$ - та $\frac{3}{4}$ -кровні за рамбульє. На останньому етапі роботи незначній частині тварин була прилита кров прекосів.

Надалі застосовували таку методику підбору: баранів з бажаним фенотипом призначали для маток з відповідним фенотипом, а також для великих маток, які давали більший настриг і мали довшу вовну порівняно з плідниками.

Для баранів з довгою вовною, але порівняно легким руном відбирали густота короткововнових маток, а також тих, які мали довгу вовну. Густота і короткововнових баранів відбирали для рідкововних і більш довгововних маток, а також для маток, подібних за фенотипом з плідниками.

З появою у стаді бажаного типу методикою передбачалося закріплення і збільшення чисельності особин бажаного типу. Для цього застосовували підбір за подібним генотипом та інбридинг на батька. Вдавались також до вбирання бажаним генотипом менш бажаних і до комбінації бажаних генотипів з небажаними. Це дало змогу одержати нові комбінації генотипів, що відповідали поставленій меті.

При відборі віддавали перевагу тваринам з міцнішою конституцією і вибраковували з ознаками надмірної зніженості, перерозвинутості і виродження. Особливо велику увагу звертали на міцний, добре розвинений кістяк [1, 4, с. 103-110, с. 15-17].

На час апробації породи було створено 7 ліній, родоначальниками яких були барани-плідники як асканійського походження (1/24, 7/23 і 2/26), так і американського рамбульє (1672, 8040, 8060 і 12/28). Широкого значення набули лише три лінії — 1/24, 8040 і 8060. Середній настриг немитої вовни на час апробації в породі становив 5,8 кг, вихід чистого волокна — 40%, настриг митої вовни — 2,3 кг. Нова порода овець при апробації отримала назву асканійський рамбульє (у 1949 р. перейменована на асканійську тонкорунну) чисельністю близько 120 тис. гол.

У роки Великої Вітчизняної війни поголів'я породи було майже знищено. Чистопородних овець залишилося 639 гол., у тому числі 48 елітних чистопородних баранів, 165 елітних маток, які були передані в Асканію-Нова [5, с. 107-112].

Робота по відновленню та вдосконаленню поголів'я овець асканійської породи в 1945–1960 рр. була тривалою, копіткою і здійснювалася за участю провідних вчених і спеціалістів галузі. Поглинальне схрещування на асканійську породу (так почали називати овець асканійський рамбульє в 1949 р.) здійснювали з ретельним дотриманням методики М.Ф. Іванова. Баранів асканійської породи підбирали до вівцематок грубововнових, курдючних, напів- і тонкорунних порід — цигайської, кавказької, ставропольської, радянського мериноса. У 1960 р. чисельність овець породи досягла 2,2 млн. гол., що становило 30% від породного поголів'я овець в Україні [3, с. 11-16].

За період 1935–1955 рр. було створено нові лінії баранів 758, 579 і 1106.

У 1960–1980 рр. асканійську тонкорунну породу овець удосконалювали шляхом ретельного поліпшення селекції в заводських стадах.

На початок 1980 р. чисельність овець цієї породи досягла 3,286 млн. гол., або 32,2% від загальної їх кількості в Україні, а її племінну базу становили 6 племінних радгоспів та 30 племінних ферм.

Проте на початок 80-х років минулого століття порода мала ряд недоліків: нерівномірність довжини волокон у межах руна (коротка вовна на спині у 82% рун), недостатня вираженість мериносових якостей, слабкі захисні властивості жиропоту, неправильний завиток та небажана для мериносів жорсткість вовни.

У селекційній роботі для швидкого створення стад нового типу з 1981 р. поряд з чистопородним розведенням широко використовувалось схрещування асканійських вівцематок з баранами австралійського мериноса.

Помісні ярки, одержані від такого схрещування в племзаводі «Асканія-Нова», мали живу масу у віці 14–15 міс. в середньому 59,8 кг, настриг немітої вовни 7,35 кг, довжину вовни — 11,8 см.

Таким чином, на основі використання австралійських мериносових баранів в австрало-асканійських помісей збільшилась довжина вовни на 0,8–1,2 см, густина — на 0,5–0,8 тис. волокон на 1 см², підвищились захисні якості жиропоту, знизилась забрудненість вовни мінеральними та рослинними домішками [2, с. 32–36].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, асканійський рамбульє — це перша вітчизняна порода тонкорунних овець, створена в 1925–1934 рр. під керівництвом академіка М.Ф. Іванова в господарстві «Асканія-Нова» Херсонської обл. шляхом схрещування місцевих мериносів з баранами американського рамбульє. Основним методом розведення було прийнято відтворювальне схрещування з одночасним ретельними відбором і підбором овець бажаного типу. Елітних баранів перевіряли за якістю потомства, на кращих баранів-поліпшувачів були закладені лінії.

Література

1. Вениаминов А.А. Породы овец мира / Вениаминов А.А. — 1984. — 207 с.
2. Вівчарство / [Г.К. Даниленко, В.В. Кулик, П.І. Полоська та ін.]. — К.: «Урожай», 1989. — 199 с.
3. Литовченко Г.Р. Овцеводство / Г.Р. Литовченко, П.А. Есаулова. — М.: «Колос». — 1972. — 606 с.
4. Рубан Ю.Д. Очерки истории зоотехнии и современность / Ю.Д. Рубан. — Харьков, 1993. — 79 с.
5. Степанов Д.Г. Вівчарство / Степанов Д.Г. — К.: Урожай, 1980. — 168 с.

Капралюк О.В. К истории создания асканийского рамбулье.

Рассмотрено теоретико-методологические и научные аспекты создания асканийского рамбулье. Для создания асканийского рамбулье, кроме маток и баранов своего стада, использовали баранов и маток типа американский рамбулье,

завезенных в 1925 году с США. При создании данной породы использовали помеси $\frac{1}{2}$ -, $\frac{1}{4}$ - та $\frac{3}{4}$ -кровные по рамбулье. На последнем этапе работы с породой в незначительном количестве животным была прилита кров прекосов. В начале 80-х годов прошлого столетия порода имела ряд недостатков: неравномерность длинны волокон в руне, недостаточная выраженность мериносовых качеств, и другие. Для быстрого создания стад нового типа с 1981 года вместе с чистопородным разведением широко использовалось скрещивание асканийских овцематок с баранами австралийского мериноса.

Ключевые слова: овцы, порода, скрещивание, чистопородное разведение.

Kapralyuk O.V. To the history of creation askaniyskogo rambule.

Deal with questions of theoretically, methodological and scientific aspects of create askaniyskogo rambule. Fof creation askaniyskogo rambule, except female and rams of his herd, used female and rams type of american rambule, which were carry in 1925 from USA. When creation this breed used crossbreed $\frac{1}{2}$ -, $\frac{1}{4}$ - and $\frac{3}{4}$ -blood rambule. On the last stage work with breed was flowed blood of precos. In 80 year last century breed had some defects. For quickly creation herds of new type from 1981 with line breeding used interbreeding ascaniyskih female with rams askaniyskogo merino.

Key words: sheeps, breed, interbreeding, line breeding.

REFERENCES

1. Veniaminov A.A. (1980), "Breeds of the sheeps in the world", Moscow, p. 103–110.
2. Danilenko G.K., Kulik, V.V., Polos'ka P.I. (1989), "Sheep breeding", Urozhay, Moscow, p. 32–36.
3. Litovchenko G.R. and Esaulova P.A. (1972), "Sheep breeding", Kolos, Moscow, p. 11–16.
4. Ruban Y.D. (1993), "Sketchbook history of the animal science and contemporaneity", Kharkov, p. 15–17.
5. Stepanov D.G. (1980), "Sheep breeding", Urozhay, Kyiv, p. 107–112.

Рецензент: **Коцур В.П.**, академік НАПН, доктор історичних наук. Стаття подана 14.04.2013

УДК 94(477)«1920/1930»:061

ВПЛИВ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА УКРАВТОДОР: 20-30 РР.

Костюкова Олена Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент, кафедра туризму і готельно-ресторанної справи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Анотація

Стаття висвітлює діяльність громадської організації товариства автомобіля, трактора і хорошої дороги – Укравтодору в загальній системі народногосподарського комплексу України у 20-30-х рр. Розкриваються основні напрями його роботи у шляховому будівництві та утриманні шосейних доріг магістрального типу союзного і республіканського значення, а також місцевих губернських, районних та під'їзних сільських шляхів. У складних економічних умовах 20-30-х рр., Укравтодор, виходячи з незначного державного бюджетного фінансування, пропонував максимально використовувати систему оподаткування в різних формах і видах податків, наприклад, від випуску спеціальної шляхової позики. Планувалося залучати кошти від акцизу на бензин і масло; від мита на автомобілі, вантажні машини та автобуси; від місцевого податку на різні види транспорту. Значну увагу Укравтодор приділяв самооподаткуванню населення, кошти від якого призначалися тільки для шляхових будівельних і ремонтних робіт, і заборонялося використовувати їх на адміністративні витрати. У дослідженні розкрито питання застосування трудової шляхової повинності населення у автодорожній справі. А також відмічається, що Укравтодор пропонував вирішувати питання з використання податків на прикладі таких країн, як Франція і США.

Ключові слова: автодороги, оподаткування, акциз, трудова повинність.

ВСТУП

Постановка проблеми. У 20-30 рр. значно активізувалася діяльність громадського товариства друзів автомобіля, трактора і хорошої дороги – Укравтодору, яке було створене з метою сприяння автомобілебудуванню, тракторизації сільського господарства, моторизації країни і ліквідації бездоріжжя. Шляхове будівництво, як важлива складова народногосподарського комплексу, вирішувалося на державному рівні. В цьому напрямку перед Укравтодором стояли такі основні завдання: відбудувати існуючі шляхи і довести їх до такого стану, щоб забезпечити безперешкодний рух; збільшити сітку шляхів поліпшеного типу; значну увагу приділити як союзним і республіканським автомагістралям так і шляхам місцевого значення. Поглибити роботу з вивчення матеріалів, необхідних

для шляхового будівництва і виробити методи застосування їх, відповідно до досягнень, зокрема таких країн, як Франція і США.

Для виконання цих важливих завдань, Укравтодор пропонував використовувати кошти різних видів податків системи оподаткування. Питання діяльності Укравтодору в цьому напрямку залишається ще маловивченим, що й зумовлює його актуальність і потребує дослідження в історичному вимірі, з урахуванням всіх позитивних і негативних сторін.

МЕТА РОБОТИ

Реконструювати діяльність Укравтодору у 20-30-х рр., спрямовану на вирішення фінансового покращення автошляхового будівництва засобами різних видів податків у загальній системі оподаткування в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Піднята проблема впливу системи оподаткування на діяльність громадської організації товариства Укравтодор у 20-30-х рр. в Україні ще маловивчене. В українській історіографії діяльність товариства у загальному контексті розглядалася в працях таких науковців, як М. С. Кармазіної, М. А. Журби, С. В. Свистовича [1], [2], [3].

В діяльності громадського об'єднання товариства друзів автомобіля, трактора і хорошої дороги (Укравтодору) у 20-30-х роках значне місце займала організаційна робота, спрямована на покращення стану шляхового будівництва та його фінансове забезпечення.

В липні 1921 р. за постановою ЦВК Раднаркому СРСР в складі Народного Комісаріату Шляхів Сполучення було утворено Центральне управління місцевого транспорту – ЦУМТ, яке після реорганізації почало завідувати і керувати упорядкуванням сошейних і ґрунтових шляхів державного значення. В Україні, відповідно, діяло управління – УкрУМТ, відповідальне не тільки за державні, але й за місцеві шляхи.

Бюджет асигнувань на державні шляхи становив: у 1923 р. – 558 500 крб., у 1925 р. – 2 032 крб., у 1927 р. – 8 000 000 крб., у 1928 – 11 800 000 крб. Асигнування було передбачено жорстким планом і протягом цього періоду бюджет на державні шляхи зріс у двадцяттеро, а на місцеві – у дев'ятеро. Але ці кошти визначалися, зовсім незначними, порівняно з тими, які планувалося витратити за п'ять подальших років (з 1928 по 1933 рр.): на державні дороги: 32 500 000 крб., на місцеві – 476 000 000 крб. [4, с. 25].

Щоб виконати поставлені народногосподарські завдання шляхового будівництва необхідно було вирішувати питання отримання додаткових коштів, зокрема з системи оподаткування. Тісно співпрацюючи з Управлінням місцевого транспорту, Укравтодор, в першу чергу, акцентував увагу на головних автомагістралях. Сітка сошейних доріг України складала у 1928 р. 4 467 км, з них державних по всій довжині – 1 304 км, решта існували як окремі недовгі ділянки. В основному, вони були розташовані на Правобережній Україні. За розробленим

новим планом будівництва сошейних доріг магістрального типу загальною довжиною 4 030 км, ними передбачалося зв'язати найбільші адміністративні та економічні пункти України: Харків-Київ, Київ-Одеса, Харків-Сватово-Старобільське, Дніпропетровськ-Артемівськ, Одеса-Миколаїв, Херсон-Перекоп, Вінниця-Бердичів, Житомир-Старокостянтинів, Харків-Кременчук-Черкаси, Мелітополь-Бердянськ-Маріуполь. Ця шляхова сітка загальнодержавного рівня повинна була також сполучити всі округові міста й промислові райони всесоюзного значення: Донбас, Криворіжжя, Дніпропетровськ, Дніпрельстан та правобережні цукроварні. Вже на початку 1928 р. закінчувалося складання детального проекту та кошторису на будівництво майже 50% нових сошейних доріг. У цьому ж році планувалося проведення дослідження ґрунту для виявлення покладів глини належної якості, щоб побудувати виробничі клінкери в тих місцевостях, де не було природного каміння, а привезене коштувало б надто дорого. За попередніми розрахунками витрати на будівництво запланованих доріг визначалися у розмірі 90 млн. крб. Укравтодор відмічав, що для союзного бюджету – це значна сума. Але нагадував, що через невпорядженість шляхів щороку втрачається кілька мільйонів крб., в той час, коли Франція, яка була забезпечена сошейними шляхами ще 100 років назад, на момент виникнення залізничного сполучення, вже побудувала 200 000 км сошейних доріг. Виходячи з цього робився висновок: «Доведеться визнати, що побудувати нові сошейні шляхи на Україні є справа невідкладна». В зв'язку з тим, що фінансувати такий великий план в рамках звичайних річних відрахувань з державного бюджету було неможливо, пропонувалося, зокрема, встановити спеціальний випуск кредитів лінією Народного Комісаріату Шляхів (НКШ). Враховувалося, також, що ділянки зазначених магістралей, прилягали до адміністративних, промислових і торгівельних центрів, як основні під'їзні шляхи. Їхнє упорядкування надавало центрам значні економічні вигоди, тому вважалося необхідним, до участі у витратах на будівництво притягнути промислові підприємства і, частково, окривконкоми. Попередньо було накреслено здійснення фінансового плану, розрахованого на 15 років, з щорічним введенням до експлуатації приблизно 270 км шляхів і витрачанням майже 6 млн. крб. Очікувалося 35% потрібної суми отримати від випуску спеціальної шляхової позики і за приклад брався досвід Північних Американських Сполучених Штатів, де позики складали 50% бюджету на будівництво загальнодержавних доріг. Укравтодор брав на себе зобов'язання у допомозі реалізації цієї позики. Майже 15% припадало на лінію НКШ, а 10% – на виділення із сум потонного (колишнього попудного) збору, без шкоди для під'їзних шляхів. Покрити 30% пропонувалося з тих автомобільних податків, які бралися і у 1928 р. [5, с. 12-13].

Зокрема, це були наступні форми оподаткування: 1. Акциз: на бензин – 10 коп. на 1 кг, на масло – 5 коп. на 1 кг. 2. Мито: на автомобілі – 12% від вартості вантажних машин, 18% на автобуси та спеціальні машини і 50% на легкові

машини та мотоцикли. 3. Мито: на гуму – 4 крб. на 1 кг вантажних шин. 4. Місцевий податок: у розмірі 20 крб. на рік на 1 кінську силу легкової машини і 10 крб. – вантажної машини і автобуса. Вищезгадані податки накладалися на вартість тонно-кілометра вантажних машин і кілометра перебігу легкових машин та автобусів. Укравтодором було підраховано, якщо ці податки накласти на кількість роботи автотранспорту, то це становитиме: на легкові машини – 744 120 крб., на автобуси – 382 942 крб., на вантажні – 849 600 крб., всього – 849 600 крб., а разом з мотоциклами – 2 млн. крб. Укравтодор аргументував свої розрахунки, уточнюючи, що якби з цих грошей тільки 30% виділили на автобудівництво, то Україна, коштом зазначених податків могла дати 1 200 000 крб. протягом року, а це дало б змогу щороку американським (пісчано-глинястим) способом поліпшувати до 600 км шляхів. На прикладі Північної Америки Сполучених Штатів, де з автомобіля протягом року брали 46 крб. і, відповідно, кількість шляхів швидко зростала, уточнювалося, що збільшенню будівництва в Україні сприятимуть щорічні відрахування у 350-400 крб. [6, с. 64-65]. Було надано пропозицію повністю звільнити від промислового оподаткування спеціальні державні підприємства в справі автотранспорту [7, с. 46-50].

Проект Укравтодору «Про знижку оподаткування на автотранспорті» конкретизував розроблені податки, у порівнянні з існуючими, розмежовуючи види автомобільного транспорту і класи місцевостей. Так, податок «Мито», відповідно до «Збірника законів та розпоряджень» РНК СРСР № 8 від 09.02.1927 р., нараховувався: а) на автомобілі з числом пасажирських місць не більше 8 – 50%; б) на автомобілі з числом пасажирських місць більше 8 (автобуси) – 15%; в) на ваговози та автомобілі спеціального призначення (цистерни, пожежні, санітарні тощо) – 12%; г) на мотоцикли всіх марок, а також, на каретки до них – 50%; д) на частини та прилади для автомобілів і мотоциклів, крім окремо-зазначених, за 100 кгм – 37 крб. Спроектоване оподаткування, відповідно, передбачало: а) – 25%; б) – 5%; в) – 5%; д) – за 100 кгм – 10 крб. Місцеві податки на транспортні засоби, які встановлювала місцева влада, як в Москві, так і в інших регіонах Союзу, також вважалися значно перевищеними. В проекті податки прораховувалися для Москви і окремо для інших місцевостей, відповідно до їхнього класу. Вони встановлювалися на рік і планувалися бути незмінними. Податок на ваговози до 1 т. в Москві пропонувався 50 крб., в місцевості 1 класу – 35, 2 класу – 30, 3 класу – 25, 4 класу – 20, 5 класу – 15. На ваговози від 1 до 1,5 т.: в Москві – 60 крб., в місцевості 1 класу – 45, 2 класу – 35, 3 класу – 30, 4 класу – 25, 5 класу – 20. На ваговози від 1,5 до 2,5 т.: в Москві – 70 крб., в місцевості 1 класу – 60, 2 класу – 45, 3 класу – 35, 4 класу – 30, 5 класу – 25. На ваговози від 2,5 до 3 т.: в Москві – 80 крб., в місцевості 1 класу – 70, 2 класу – 55, 3 класу – 40, 4 класу – 35, 5 класу – 30. На ваговози від 3,5 до 5 т.: в Москві – 90 крб., в місцевості 1 класу – 80, 2 класу – 65, 3 класу – 50, 4 класу – 45, 5 класу – 35. На ваговози від 5 т. і вище: в Москві – 100 крб., в місцевості 1 класу – 90, 2 класу – 75, 3 класу – 60, 4 класу – 55, 5 класу

– 45. На легковики до 8 пасажирських місць з кожної кінської сили двигуна: в Москві 6 крб., в місцевості 1 класу – 5, 2 класу – 4, 3 класу – 3, 4 класу – 3, 5 класу – 2. На автобуси місткістю (не враховуючи водія) від 8 до 14 чол.: в Москві 80 крб., в місцевості 1 класу – 60, 2 класу – 45, 3 класу – 35, 4 класу – 30, 5 класу – 25. На автобуси місткістю від 14 до 20 чол.: в Москві 100 крб., в місцевості 1 класу – 75, 2 класу – 55, 3 класу – 40, 4 класу – 35, 5 класу – 30. На автобуси місткістю від 20 до 30 чол.: в Москві 120 крб., в місцевості 1 класу – 90, 2 класу – 65, 3 класу – 50, 4 класу – 45, 5 класу – 35. На автобуси місткістю від 30 чол. і вище: в Москві 130 крб., в місцевості 1 класу – 100, 2 класу – 80, 3 класу – 70, 4 класу – 60, 5 класу – 45. На мотоцикли з кожної кінської сили двигуна: в Москві 4 крб., в місцевості 1 класу – 3, 2 класу – 2,5, 3 класу – 2, 4 класу – 1,5, 5 класу – 1,5.

За чинним до 1927 р. законодавством, від місцевого податку з транспортних засобів звільнялися: а) пожежні автомобілі, що належали пожежним командам; б) транспортні засоби державних станцій для перевезення пошти і санітарно-лікувальних закладів Н.К. з охорони здоров'я. Проектувалося звільнити від податку спеціалізований транспорт у більш розширеному переліку, додаючи до нього: а) автомашини (автомобілі та мотоцикли) навчальних закладів, які готували спеціалістів з автотранспортної справи, якщо ці машини призначалися для навчання; б) автомашини, що належали державним установам і призначалися для поливу та чищення вулиць, для перевезення телеграфної кореспонденції; в) автомашини для охорони і міліцейської служби. На ваговози та автобуси, які пропрацювали більше 6 років, податок планувався у половинному розмірі.

Для компенсування податкових витрат, в зв'язку з деяким їхнім зменшенням, враховуючи період НЕП'у, проектувалося з автобусів та вагозовів з суцільними гумовими шинами різного типу податок брати на 25% більше. Мотоцикли з причіпними візками, або ящиками для товарів, оподатковувати у 1,5 рази вище. Приватні особи, які експлуатували машини з метою загального користування, повинні були сплачувати місцеві податки на 100% більше від встановлених [7, с. 50-52].

Значну увагу Укравтодор приділяв самооподаткуванню, розкриваючи бездоріжжя, як одну з найістотніших і основних причин недостатнього економічного та культурного розвитку села. Таке велике значення шляхів у сільському виробництві, господарському житті селян було визнано і оцінено керівними органами СРСР, РСФРР, УСРР, які всебічно розглядали цю справу. Вони чітко визначили, що силами самих урядових органів з такою великою проблемою не справитися і тому потрібно притягти до неї громадські організації та ініціативу самого населення. Постанови ЦВК і Раднаркому РСФРР від 17.08.1925 р. та Раднаркому України і ВУЦВК від 20.10.1926 р. «Про заходи в справі місцевого шляхового будівництва», підтвердили необхідність участі населення у справі відбудування, утримання, та поліпшення шляхів місцевого, районного (волосного) та сільського значення. Виразно окреслилося це питання і

на XV партійному з'їзді, де серед намічених заходів економічного та культурного піднесення сільського господарства, значне місце було відведено шляховій справі. Про самооподаткування населення на задоволення його громадських потреб, з конкретним виділенням: «на шляхове будівництво, а саме: на будівництво, ремонт й утримання сільських та польових шляхів і шляхових споруд на них», було прийнято постанови ЦВК та Раднаркому СРСР від 24.08.1927 р. і ВУЦВК та Раднаркому УСРР від 02.01.1928 р. [8, с. 42].

Важливим було те, що всі суми самооподаткування затверджувалися «чисто операційними», тобто призначені тільки на роботи, а брати з них на адміністративні витрати забороняло «Положення про самооподаткування» §3. Загальні збори громадян кожного села та окремі для цього кошториси сільрад повинні були докладно зазначати, з якою метою і які саме роботи планувалося провести коштом цих сум.

В Постанові І Всеукраїнської шляхової наради Головшляхупр при РНК УСРР «Про трудову участь людності в шляховому будівництві» відзначалося, що поруч з досягненнями окремих округ в цій царині є чималі хиби: а) до цього часу на Україні немає єдиного шляхового центру для організації трудової участі людності на місцях; б) замало охоплено робіт технічною допомогою та доглядом через обмеженість технічних сил в районах і цілковита їх відсутність у сільрадах; в) недостатня допомога окрвиконкомів районному і сільському будівництву грошима і будівельними матеріалами; г) чималий відсоток людності ухиляється від роботи, а також не платить грошової заміни.

Для усунення недоліків нарада постановила звернути увагу окрвиконкомів і райвиконкомів на необхідність вжити заходів для максимального втягнення людності до шляхового будівництва і доцільніше використовувати шляхові кошти самооподаткування. Вчасно забезпечувати будівництво районного і сільського значення з трудовою участю коштом самооподаткування, мінімальним технічним керівництвом в особі постійного шляхового техника в районі і шляхового десятника при сільраді під час виконання робіт. Крім цього, підготувати в кожному селі низових сільських шляхових робітників (старост, груповодів). Вважати за доцільне комплектувати курси сільських шляхових робітників із сільської людності серед демобілізованого складу саперних (підкопних) частин Червоної армії, а також із тих, що колись брали участь у будь-яких будівельних роботах та й із самого селянства, що цікавиться шляховим будівництвом. Витрати на утримання тимчасових десятників і сільських шляхобудівників вважати за віднесені на бюджетні асигнування районів або сільрад. Доручити Головшляхупру розробити й подати на розгляд Уряду проект за постановою РНК Союзу від 26.09.1928 р. про притягнення сільськогосподарських артілей, колгоспів, приватних промислових та інших підприємств сільської місцевості до участі в ремонті й будівництві шляхів. Вжити заходи до належного використання трудової участі людей і коштів самооподаткування протягом цілого року. Вважати за

доцільне, щоб окружні відділи шляхів, райони і сільради встановлювали загади працівникам про число людей і підводо-днів. А також, щоб шляхові роботи приймали комісії з участю технічного нагляду і робили б їм належний облік [9, с. 1-4, 6-7].

Питання різних форм податкового фінансування шляхового будівництва піднімалося на I Всеукраїнському з'їзді Укравтодору, який відбувся 1-3 лютого 1929 р. Його розкрив у своїй доповіді завідувачий оргінструкторським відділом ВУЦВК тов. Конотоп, який зазначив, що Укравтодор, як громадська організація, може допомогти радянським органам здійснити якнайкраще, з найбільшою ефективністю, своє право на селі притягти населення до шляхового будівництва, а також, з більшою ефективністю використати кошти, зібрані самооподаткуванням. Начальник Головшляхупру тов. Лісовик, доповідаючи конкретизував: «На самооподаткування ми намітили, що за п'ять років маємо отримати 28 млн. крб.». Далі озвучив кошти, які округи включили у 1929 р. – 3,7 млн. крб. А щодо трудової участі у 1929 р., запевнив, що порівняно з 1928 р. і завданням у 3 млн., «ми обов'язково підніmemo його до 20 млн.». На з'їзді відзначалося, що важливого значення набуває такий вид оподаткування, як попудний збір, особливо для упорядкування доріг індустріальних центрів, зокрема Донбасу. Саме це питання відмітив у промові заступник голови РНК УСРР тов. Сербиченко: «Донбас у нашій економіці відіграє виключну роль, будівництво доріг у Донбасі повинно бути в центрі нашої уваги. Всі кошти з попудного збору потрібно сконцентрувати в Донбасі». Далі він повідомив про прийняту Урядом постанову, щоб 4 000 000 крб., які отримуються від попудного збору в Сталіно, Артемівську і Луганську залишалися на місці і тільки 10% йшло на інші округи. До вирішення практичних завдань Укравтодору на з'їзді підключилися науковці. Так, у своїй промові професор тов. Кирієнко сформулював висновки дослідження про «надзвичайні ресурси» натуральної повинності на основі порівняння з дореволюційною епохою. Зокрема, надав статистику 1905 р., за якою на шляхову справу дотація державної і приватної казни складала всього 18,5 млн. руб. До з'їзду тов. Кирієнко підготував проект будівництва сітки доріг Київської округи і його фінансове обґрунтування. На основі проекту він доводив, що тільки одними засобами натуральної повинності без дотацій, враховуючи деякі резерви, за 15 років у шляховому відношенні з Київської округи можна створити західноєвропейський куточок. Постановою I Всеукраїнського з'їзду Укравтодору на доповідь «Про стан та перспективи шляхового будівництва в УСРР» було затверджено, що потрібно встановити джерела фінансування місцевих шляхів (відрахування з місцевого бюджету, притягнення коштів торгівельно-промислових підприємств, кооперації, радгоспів, колгоспів і сільськогосподарських товариств та об'єднань), а також провести в Україні реформу трудовинності населення згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР від 02.01.1929 р. [10, с. 35, 60, 80, 99, 118].

У квітні 1929 р. ВЦВК і РНК РСФРР видав постанову «Про заходи з місцевого шляхового будівництва», а Головшляхтранс РСФРР розробив інструкцію з її застосування. В інструкції широко роз'яснювалося питання «Про трудову участь населення в роботах на дорогах районного і сільського значення». Залучення сільського населення повинно було здійснюватися постановою районного і повітового райвиконкомів у випадках коли запроєктовані планом заходи не могли відбуватися за рахунок місцевого бюджету, або в районі не проведено самооподаткування на шляхове господарство. Обов'язковою була умова забезпечення робіт місцевим бюджетом коштами, будматеріалами, інструментом, технічними проектами, інструкціями, правилами, технічною допомогою, персоналом. У випадку нездатності місцевого бюджету, повинні були використовуватися кошти округових. Якщо самооподаткування не забезпечувало необхідного мінімуму населення даного району у шляховому будівництві РВК і УВК мали право застосувати трудову шляхову повинність з зарахуванням розміру самооподаткування до норми трудповинності.

В інструкції чітко визначалися види робіт, які не потребували від сільського населення високої кваліфікації: а) роботи з упорядкування, або покращення полотна доріг, з упорядкування загат, осушування, пропуску води, земляні та нескладні дерев'яні роботи тощо; б) очищення і розкорчовування місць прокладання нових доріг і перебудови існуючих; в) заготівля лісових, кам'яних та інших дорожніх матеріалів і розробка кар'єрів; г) вивіз і доставка необхідних матеріалів.

Вказувалося, що до трудової участі залучається все працездатне населення, яке постійно проживає у сільській місцевості, крім тих, хто навчається, робітники, службовці, а також особи до 18 років, чоловіки старше 45 років і жінки старше 40 років.

Сільські ради повинні були не пізніше вересня встановлювати загальну кількість чоловіків, жінок і голів робочої худоби, які підлягали залученню до трудової повинності по кожному поселенню окремо. Проектувати перелік першочергових дорожніх робіт і схему прикріплення сіл до виділених ділянок роботи. Розглядати списки громадян, що подавали клопотання про заміну трудповинності грошовими внесками, робити свої висновки і представляти матеріали до районних (повітових) виконкомів, які, на основі ще своїх додаткових обслідувань і перевірок, складали плани робіт. В них потрібно було вказувати: список дорожніх робіт, їхнє місце проведення, характер і об'єм; асортимент і кількість необхідних будівельних матеріалів, інвентарю та інструментів; об'єм можливої господарської заготівлі будівельних матеріалів на території району; відповідний час виконання робіт; кількість днів трудової участі населення і робочої худоби, з приблизним прикріпленням населених пунктів до окремих ділянок; кількість необхідного технічного персоналу (середнього і нижчого) для керівництва роботами і мінімальну кількість додаткової кваліфікованої сили.

Обов'язковим визначалося, затверджені райвиконкомом ділянки робіт, наносити на карти району, з позначенням в радіусі до 15 км, поселень з кількістю денщин чоловічих, жіночих і гужової сили, намічених до залучення у порядку трудповинності. Розроблені матеріали з кошторисом всіх грошових відрахувань і визначеною загальною сумою грошей, що повинні надійти від громадян, яким дозволено заміну трудповинності, райвиконкомом, повинні були передаватися до округових шляхових відділів не пізніше жовтня поточного року. Вказувалося, що для встановлення розміру грошових внесків необхідно керуватися кількістю днів, призначених кожному громадянину конкретного села і розцінками існуючої місцевої поденної оплати, затвердженої на робочу і гужову силу.

Конкретизувалася робота округових шляхових відділів у підрахуванні остаточного розміру необхідних коштів з місцевого округового бюджету, пов'язаних з проведенням в районах трудової шляхової повинності і проектуванні планів. Зокрема, на розподіл наявного і додаткового технічного персоналу з кожного виду робіт, на використання дорожніх машин і приладів, на постачання будівельними матеріалами. До планів додавалися: список робіт з шляхового обслідування і розвідування, а також, розмір робочих уроків з кожного виду робіт.

Округовим виконкомом призначалося не пізніше 1 листопада затверджувати подані матеріали і передавати районним для виконання наступних завдань: здійснення остаточного прикріплення ділянок доріг до населених пунктів сільрад в цілому; проведення розподілення наміченої роботи по групах сіл, об'єднаних сільрадами, з визначенням уроків з окремих видів робіт та їхнього початку; підготовка заявок із виданням дозвільних посвідчень на господарську заготівлю будівельних матеріалів; заключення договорів з відповідними організаціями, на їхнє постачання.

На сільради покладалися наступні обов'язки: ведення обліку осіб, зобов'язаних трудовою повинністю і повинністю робочої худоби; розподілення ділянок роботи між окремими селами й селянами; прийом, збереження і облік будівельних матеріалів; видання нарядів на дорожні роботи, встановлення їхньої порядковості; здійснення, через відряджений техперсонал і уповноважених ради, керівництва, обліку і контролю за проведенням робіт.

В інструкції визначався порядок розгляду скарг громадян на неправомірні дії і розпорядження сільрад, які дозволено було вирішувати районним і повітовим виконкомом, постанови яких, могли бути оскарженими округовими виконавчими комітетами [11, с. 222-228].

Трудова повинність була значною складовою річного фінансового плану. Так, 1928 р. його грошова частина становила 21,9 млн. крб., а трудучасть населення – 16,0 млн. крб.; за 1929 р., відповідно, – 52,2 млн. крб. і 20,0 млн. крб.; за 1931 р. – 85,3 млн. крб. і 34,0 млн. крб., у 1932 р. – 143,3 млн. крб. і 55,0 млн. крб. [12, с. 5].

У 30-х роках трудова повинність у шляхобудівництві набуває політичного значення. Укравтодор відмічав, що перед ним, як перед громадською організацією стоять величезні політичні завдання: «Друга п'ятирічка вимагає не лише зміцнення трудучасті населення, але й особливого забезпечення праці населення технічною допомогою з боку шляхорганів, розгорнення масової роботи автодорівських комсомольських та профспілкових організацій, застосовуючи 6 історичних настанов тов. Сталіна» [13, с. 7].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, питання впливу системи оподаткування в Україні у 20-30-х рр. на діяльність Укравтодору є актуальним і для сьогодення, тому потребує подальшого поглибленого дослідження, зокрема, таких питань, як автомобільне оподаткування, акцизи, місцеві оподаткування, самооподаткування і трудова повинність.

Література

1. Кармазина М. С. Деятельность добровольных обществ Украинской ССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства. 1926-1936 гг. : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. истор. наук : спец. 07.00.02 «всемирная история» / М. С. Кармазина. – Днепропетровск, 1989. – 20 с.
2. Свистович С. М. Громадські організації в політичній системі радянської України в 20-30-ті роки ХХ століття / С. М. Свистович // Україна Соборна : зб. наук. статей. Т. 1. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 4. – С. 203-208.
3. Молоткіна В. К. Вплив більшовицької ідеології на діяльність добровільних товариств України в умовах НЕПУ (1921-1929 рр.) / В. К. Молоткіна // Україна Соборна : зб. наук. статей. Т. 1. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 4. – С. 168-172.
4. Інж. Гласков. Стан шляхів на Україні / Інж. Гласков // Авто та шляхи. – 1928. – № 2 – С. 21-25.
5. Інж. С. Скуднов. Перспективи Укравтодору і шляхове будівництво на Україні / Інж. С. Скуднов // Авто та шляхи. – 1928. – № 2. – С. 9-19.
6. Набоков А. Через Укравтодор автомобілем по добрім шляху / А. Набоков // Авто та шляхи. – 1928. – № 2. – С. 60-65.
7. Про знижку оподаткування на автотранспорті (пояснювальна записка) // Авто та шляхи. – 1928. – № 2. – С. 42-52.
8. Тичино А. Самооподаткування і шляхове будівництво / А. Тичино // Авто та шляхи. – 1928. – № 2. – С. 41-50.
9. І Всеукраїнська шляхова нарада Головшляхупр при РНК УСРР // Додаток до журналу «Авто та шляхи». – 1929. – № 1(5). – С. 1-9.
10. І Всеукраїнський з'їзд Укравтодору : витяги з промов та постанови. – Х. : Видання Укравтодору, 1929. – 123 с.

11. Инструкция Главдортранса РСФСР по применению постановления ВЦИК и СНК РСФСР от 1 апреля 1929 г. «О мероприятиях по местному дорожному строительству» / [под ред. В. Дмитриева, Н. Беляева] // Справочная книга автодорожца. – Х. : Акционерное издательское общество «Огонёк», 1930. – 235 с.

12. Попов Є. На порозі другої п'ятирічки / Є. Попов // Авто та шляхи. – 1932. – № 15-16. – С. 4-6.

13. Шторхо. Завершуючи першу п'ятирічку, готуймось до другої / Шторхо // Авто та шляхи. – 1932. – № 14. – С. 7.

Костюкова Е. Н. ВЛИЯНИЕ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УКРАИНЕ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА УКРАВТОДОР: 20-30 гг.

Статья освещает деятельность общественной организации общества автомобиля, трактора и хорошей дороги – Укравтодора в системе народнохозяйственного комплекса Украины в 20-30-х гг. Раскрываются основные направления его работы в дорожном строительстве и содержании шоссейных дорог магистрального типа союзного и республиканского значения, а также местных губернских, районных и подъездных сельских. В сложных экономических условиях 20-30-х гг., Укравтодор, исходя из незначительного государственного бюджетного финансирования, предлагал максимально использовать систему налогообложения в разных формах и видах налогов, например, от выпуска специального дорожного займа. Планировалось использовать средства от акциза на бензин и масло; от мыта на автомобили, грузовые машины и автобусы; от местного налога на разные виды транспорта. Значительное внимание Укравтодор уделял самоналогообложению населения, средства от которого предназначались только для дорожных строительных и ремонтных работ, и запрещалось использовать их на административные цели. В исследовании раскрыт вопрос применения трудовой дорожной повинности в автодорожном деле. А также отмечается, что Укравтодор предлагал решать вопрос об использовании налогов на примере таких стран, как Франция и США.

Ключевые слова: автодороги, налогообложения, акциз, трудовая повинность.

Kostyukova E.M. INFLUENCE of the SYSTEM of TAXATION on ACTIVITY of ASSOCIATION UKRAVTODOR in UKRAINE 1920-1930's.

The activity of the association Ukravtodor was held on the basis of the government's documents as an inseparable part of economic complex of Ukraine.

The article deals with the problems of usage of different kinds of taxation in the process of solving connected with construction of roads by the association Ukravtodor.

The statistic data about the expenditure of the state's roads in Ukraine are presented: 1923 – 558 500 RUB, 1925 – 2032 RUB, 1927 – 8 000 000 RUB, 1928 – 11 800 000 RUB.

The basic sources of the taxation policy are pointed out: excise duty on petrol and oil; local tax on cars, lorries and buses. Ukravtodor compared the usage of taxes in Ukraine, France and the USA.

Ukravtodor has prepared the new project of the vehicle taxation in 1928 year. The separate attention is given to labor-conscription. It was important to point out that all sums were intended to roads but not for administrative expenses.

Key words: motor-roads, taxation, excise duty, labor-conscription.

REFERENCES

1. Karmazina M. S. Deiatelnost dobrovolnykh obshchestv Ukrainskoi SSR v period sotsialisticheskoi rekonstruktsii narodnogo khoziaistva. 1926-1936 gg.: avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni kand. istor. nauk : spets. 07.00.02 «vsemirnaia istoriia » / M. S. Karmazina. – Dnepropetrovsk, 1989. – 20 s.
2. Svystovych S. M. Hromadski orhanizatsii v politychnii systemi radianskoi Ukrainii v 20-30-ti roky XX stolittia / S. M. Svystovych // Ukraina Soborna : zb. nauk. statei. T. 1. – K. : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. – Vyp. 4. – S. 203-208.
3. Molotkina V. K. Vplyv bilshovitskoi ideolohii na diialnist dobrovilnykh tovarystv Ukrainy v umovakh NEPu (1921-1929 rr.) / V. K. Molotkina // Ukraina Soborna : zb. nauk. statei. T. 1. – K. : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. – Vyp. 4. – S. 168-172.
4. Inzh. Hlaskov. Stan shliakhiv na Ukraini / Inzh. Hlaskov // Avto ta shliakhy. – 1928. – № 2 – S. 21-25.
5. Inzh. S. Skudnov. Perspektyvy Ukravtodoru i shlsakhove budivnytstvo na Ukraini / Inzh. S. Skudnov // Avto ta shliakhy. – 1928. – № 2. – S. 9-19.
6. Nabokov A. Cherez Ukravtodor avtomobilem po dobriim shliakhu / A. Nabokov // Avto ta shliakhy. – 1928. – № 2. – S. 60-65.
7. Pro znyzhku opodatkovannia na avtotransporti (poiasniuvalna zapyska) // Avto ta shliakhy. – 1928. – № 2. – S. 42-52.
8. Tychyno A. Samoopodatkovannia i shliakhove budivnytstvo / A. Tychyno // Avto ta shliakhy. – 1928. – № 2. – S. 41-50.
9. I Vseukrainska shliakhova narada Holovshliakhupr pry RNK USRR // Dodatok do zhurnalu «Avto ta shliakhy». – 1929. – № 1(5). – S. 1-9.
10. I Vseukrainskii zizd Ukravtodoru : vytyahy z promov ta postanovy. – KH. : Vydannia Ukravtodoru, 1929. – 123 s.
11. Instruksiiia Hlavadortransa RSFSR po pryimeneniiu postanovleniia VTSIK i SNK RSFSR ot 1 aprelia 1929 h. «O meropriiatiakh po mestnomu dorozhnomu stroitelstvu» / [pod red. V. Dmitrieva, N. Beliaeva] // Spravochnaia kniha avtodorovtsa. – KH. : Aktsionerneoe izdatelskoe obshchestvo «Ohonek», 1930. – 235 s.

12. Popov Ye. Na porozi druhoi piatyrichky / Ye. Popov // Avto ta shliakhy. – 1932. – № 15-16. – S. 4-6.

13. Shtorkho. Zavershuiuchy pershu piatyrichku, hotuimos do druhoi / Shtorkho // Avto ta shliakhy. – 1932. – № 14. – S. 7.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук. Стаття друкується
вперше.
19.04.2013

УДК 94(497.2)+339.9

МАКЕДОНИЯ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ БОЛГАРИИ (1913-1920 годы)

Крапівін Олександр Васильович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Іманова Лізавета Сергіївна, бакалавр «Міжнародних відносин» Донецького національного університету.

Анотация

Данная статья представляет собой попытку проследить процесс появления во внешней политике Болгарии второго десятилетия XX в. македонской проблемы, которая на долгие десятилетия стала важнейшей во взаимоотношениях с соседними государствами.

***Ключевые слова:** Болгария, Македония, Балканские войны, Первая мировая война, Парижские мирные договора*

ВСТУПЛЕНИЕ

Македония - историческая область в центре Балканского полуострова со сложным этническим составом. Славяне, составляющие большую часть населения этого региона, долго не осознавали себя как отдельная нация, поэтому сербы их считали частью югославянской общности, болгары - своими сородичами, а греки - ославянившимися греками. Кроме славян на этой территории жили албанцы-мусульмане, евреи, цыгане, турки. Начало становления этнического самосознания македонцев приходится на конец XIX в., тогда же началась их борьба за независимость. Получившие к тому времени независимость Болгария, Греция и Сербия стали претендовать на территорию Македонии. После Второй Балканской войны эта территория была поделена между Болгарией (Пиринский край), Грецией (Эгейская Македония) и Сербией (Вардарская Македония). После Первой мировой войны этот раздел был сохранен.

РЕЗУЛЬТАТЫ (основной текст работы)

Проблема, поднятая в статье, долгие годы была крайне политизирована, да и в настоящее время она в научной литературе так до конца и не разрешена, а между тем проблема не потеряла своей актуальности. В силу политических причин она была в центре внимания историков задолго до снятия напряженности в этом вопросе и в Болгарии [1], и в Сербии (Югославии) [2]. В украинской и российской историографии тема освещалась крайне поверхностно в немногочисленных работах общего характера [3].

В последние годы македонская тема и ее место в болгарской внешней политике второго десятилетия XX века нашла свое отображение в работах харьковского историка О.Гуриновой [4]. Однако и сейчас тема «Македония во внешней политике Болгарии периода 1910-1920-х годов, на наш взгляд, является недостаточно изученной отечественной исторической наукой.

Большая часть авторов работ отмечают, что в силу ряда геополитических, историко-культурных причин этнополитическая консолидация македонцев происходила более медленными темпами, чем у других народов Балканского полуострова. Вхождение македонских земель в состав разных государств привело к отставанию в идентификации македонцев как единого этноса, обладавшего правом государственного самоопределения. Долгое время македонское национально-освободительное движение развивалось в рамках культурного возрождения югославянских народов. Со временем все сильнее определялась потребность македонцев в реализации своих национальных устремлений, отличных от других народов, населявших Балканы. Однако окончательное освобождение славянских народов от османского ига ознаменовало лишь обострение вопроса о принадлежности македонских земель [5].

Балканские войны 1912-1913 гг. привели к освобождению албанских и македонских земель, но в отличие от Албании, получившей свою независимость в 1912 г., самостоятельное македонское государство тогда так и не образовалось. Получившие ранее свою государственность Болгария, Сербия и Греция начали борьбу за раздел и присоединение македонских земель. В преддверие Первой Балканской войны (октябрь 1912 - апрель 1913 гг.), Македония стала основным объектом межгосударственных переговоров трех стран. 13 марта 1912 г. был подписан болгаро-сербский договор, регулирующий взаимоотношения двух стран в случае изменения статус-кво на Балканах. Окончательное оформление Балканский союз получил с подписанием аналогичных болгаро-греческого и сербо-греческого договоров. Статья 2 секретного приложения к договору от 13 марта устанавливала линию раздела Македонии, а арбитром по этому вопросу выступала царская Россия [6]. Таким образом, еще до начала Первой Балканской войны Болгария, Греция и Сербия де-факто договорились о разделе Македонии. Заключение этого соглашения положило начало длительному противостоянию балканских государств за обладание македонскими землями. Победа союзников в Первой Балканской войне над Османской империей позволила болгарам занять восточную Македонию, сербам - западную, а грекам - часть южной Македонии. Однако раздел македонских земель вызвал новый виток напряженности в межгосударственных отношениях бывших союзников. Заключение в мае 1913 г. антиболгарского сербо-греческого договора предприняло Вторую (Межсоюзническую) Балканскую войну (30 июня - 31 июля 1913 г.), в которой Болгария потерпела сокрушительное поражение. Стремясь пересмотреть итоги войны, болгарское правительство направило делегацию македонцев-болгарофилов

в Вену с требованием создания самостоятельной Македонии. За этим скрывалась попытка болгарского руководства использовать македонский вопрос в своих внешнеполитических интересах. По результатам подписания Бухарестского мирного договора (10 августа 1913 г.) Сербия получила Вардарскую Македонию (площадь 25 774 кв. км); Болгария - Пиринскую Македонию (6 798 кв. км); Греция - Эгейскую Македонию (35 169 кв. км) [7].

Однако македонцы, проживавшие в странах Европы и Северной Америки, выступили с осуждением условий Бухарестского мирного договора. Третий съезд македонской эмиграции в США принял резолюцию, в которой высказался против Бухарестского договора и потребовал создания независимого македонского государства. Против раздела Македонии между балканскими государствами-метрополиями также выступила Петроградская македонская колония, видными деятелями которой являлись Д.Чуповский, Г.Гергов, Г.Константинович, Н.Димов. В 1913 г. Петроградская колония стала выпускать журнал «Македонский голос». В том же году колония направила меморандумы в адрес Лондонской мирной конференции и правительств балканских стран с требованием признания права македонского народа на образование самостоятельного государства. В 1914 г. журналист К. Мисирков выступил с двумя статьями под заголовками «Македония и славянство», «Македонский и болгарский национальный идеал», в которых раскритиковал политику балканских правительств и доказал самобытность македонского народа. Программа Петроградской колонии сводилась к требованиям предоставления автономии Македонии, признания существования македонского народа и его вклада в разгром Османской империи [8]. Однако усилия македонской эмиграции так и не привели к пересмотру юридического статуса македонских земель.

Окончание Первой мировой войны и создание Версальско-Вашингтонской системы миропорядка только закрепили раздел Македонии. Причем Греция и Королевство сербов, хорватов и словенцев (с 1929 г. - Югославия) воевали на стороне Антанты и получили соответственно 51 и 39% территории исторической Македонии, а проигравшая в войне Болгария - 10%. В это же время в Швейцарии македонскими эмигрантами были созданы общества «Македония», «Македония на защиту прав македонцев», «Македония - македонцам», а в декабре 1918 г. был образован Главный комитет объединенных обществ. Комитет имел свой печатный орган - газету «Независимая Македония», издававшуюся на французском языке. В январе 1919 г. Главный комитет направил делегацию на Вторую интернациональную конференцию в Берне и в марте - на международную конференцию Лиги Наций. Однако попытки комитета отправить делегатов на Версальскую мирную конференцию натолкнулись на сопротивление балканских государств и закончились неудачей [9]. Одновременно группа видных македонских общественно-политических деятелей во главе с Д.Х.Димовым во время Парижской мирной конференции (18 января 1919 г. - 21 января 1920 г.) обратилась с воззванием к македонскому народу, в котором выдвигалось

требование о создании самостоятельной Македонии. Кроме того, Д.Х.Димов выпустил книгу «Назад к автономии», где развивал идею создания независимого македонского государства.

19 января 1919 г. в Стамбуле состоялся митинг македонской эмиграции, направившей послание в адрес Версальской мирной конференции. В послании выдвигалось требование автономии для Македонии [10]. Тогда же широкое обсуждение получил проект создания независимой Македонии с центром в Салониках. Предполагалось, что США окажут «всемерную поддержку этому предложению». На основе договора с США македонская эмиграция предлагала на три года оставить американские войска и полицию до формирования местных органов власти [11]. Однако попытки создать самостоятельное македонское государство при поддержке Соединенных Штатов и под протекторатом великих держав не увенчались успехом. Македония осталась разделенной между Болгарией, Грецией и Югославией. Причем по Нейскому (27 ноября 1919 г.) и Севрскому (10 августа 1920 г.) договорам балканские правительства обязывались обеспечить минимальные права национальным меньшинствам, проживающим на их территории [12]. Одновременно между Болгарией и Грецией была заключена конвенция о «добровольном» выселении македонцев с территории Эгейской Македонии, где проживало: македонцев - 329 371, турок - 314 354, греков - 236 775, албанцев - 15 108, цыган - 25 503, евреев - 68 206 и др. На территории греческой Македонии правительством были организованы три областных управления (в Солуни, Кавале и Кочани) во главе со специальным министром по делам Северной Греции [13]. Насильственное выселение македонцев наибольший размах приобрело в Солунской, Кукушской, Демир-Хисарской, Серской и Драмской областях. Причем переселение сопровождалось политикой денационализации нацменьшинств, которая зачастую сопровождалась организованными шовинистскими погромами. Кроме того, греческое правительство приняло решение о замене названий славянских топонимов греческими. Так, Кукуш стал Киклисом, Воден - Эдесой, Лерин - Флориной. Таким образом, была изменена этническая карта Эгейской Македонии [14].

Пиринская Македония представляла собой округ, состоящий из пяти районов: Неврокопского, Горно-Джумайского, Петричского, Разложского и Мелникского. Административным центром Пиринской Македонии был Петрич. На территории Петричского округа проживало 155 598 македонцев. Вардарская Македония занимала десятую часть Югославии с населением 728 286 человек. На территории Вардарской Македонии был введен специальный режим, который регулировался Распорядком по обеспечению общественной безопасности на завоеванных территориях от 1913 г. Согласно распорядку за образование антиправительственных организаций македонцы осуждались на 20 лет тюремного заключения. Вскоре специальный режим в отношении Вардарской Македонии был упразднен. Однако по-прежнему было запрещено создавать македонские политические партии и организации. Более того, македонский народ не

признавался как особая нация, употребление македонского языка было запрещено в административных учреждениях, запрещались македонские названия, имена и фамилии переделывались на манер сербских. Церковь получила обязательный список сербских имен для крещения македонских детей. Был также наложен запрет на издание книг и газет на македонском языке, а названия «македонец» и «македонский народ» были заменены на «южносерб» и «сербский народ» [15].

Политика Болгарии, Греции, Югославии, направленная на колонизацию и ассимиляцию македонских земель, имела противоположный эффект - усиление объединительных процессов внутри македонского национально-освободительного движения. В октябре 1918 г. представители Серской организации впервые после Первой мировой войны выпустили программный документ, получивший название Серской декларации. Декларация выдвинула требование создания суверенной Македонии. В 1919 г. последователями македонского революционера Я.Санданского было сформировано Временное представительство Внутренней македонской революционной организации (ВМРО). В марте 1919 г. Временное представительство поддержало требования Серской организации и направило в адрес Парижской мирной конференции соответствующее воззвание. Однако проправительственный македонский Исполнительный комитет во главе с И.Каранджуловым, Н.Милевым, Г.Баждаровым направил свой меморандум Парижской конференции с требованием присоединения всех македонских земель к Болгарии [16]. 11 июня 1920 г. ЦК ВМРО обнародовал специальный протокол о возобновлении деятельности организации после Первой мировой войны. Одновременно в ВМРО оформились два течения - «автономистов» и «федералистов», каждое из которых выдвигало свой проект образования самостоятельной Македонии. В это же время о себе заявила Македонская революционная организация (МРО «федералистов»). В руководство МРО входили видные деятели македонского национального движения: Н.Юруков, К.Размов, П.Шатев, Т.Паница, Н.Попов. МРО выступала за создание независимой Македонии в рамках Балканской федерации и опиралась на поддержку правительства А.Стамболийского. Руководство «автономистов», в лице Т.Александрова и А.Протогеровова считало, что первым шагом к независимости должно стать создание автономии в рамках Болгарии с последующим присоединением остальных македонских земель [17]. Возникавшие идейные споры между двумя организациями зачастую приводили к вооруженным конфликтам.

ВЫВОДЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ДАЛЬНЕЙШЕГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Таким образом, подводя итоги можно констатировать, что Македония, разделенная Болгарией, Грецией и Югославией и в 1920-е гг. продолжала оставаться главным международным фактором напряженности на Балканском полуострове. Особенно важное место македонский вопрос занимал в межгосударственных отношениях Болгарии, Греции и Югославии. Македонский

фактор был дестабилизирующим моментом в межгосударственных отношениях этих стран. Неурегулированные отношения между ними выражались в политической и военной напряженности в приграничных районах Пиринской, Эгейской и Вардарской Македонии. При этом население данных земель стало играть важную роль в политических процессах в балканских государствах-метрополиях. В свою очередь, балканские страны также стали принимать активное участие в формировании македонского национально-освободительного движения.

Литература

1.См.: Гоцев Д. Националноосвободителното движение в Македония 1912-1915 г. / Социални и революционни движения в България XV-XX в. - София, 1982. - Т.1. - С.555-567; Дамянов С. България в политиката на великите сили (1878-1918 г.) / Българската държава през вековете. - Т.2. - София, 1982. - С.71-80; Куманов М. Националният въпрос във външната политика на България (октомври 1918 – октомври 1919 г.) / България след Освобождението (1878). Доклади II международен конгрес по българистика. - София, 1988. - С.371-379; Василев В. Македонският въпрос пред конференцията за мира през 1919 г. // Исторически преглед. - София, 1988. - Кн.2. - С.18-37; Добринов Д. ВМРО (обединена). - София, 1993 и др.

2.См.: Пандевски М. Македонското освободителното движение во емиграцията и Октомвриската революција. 1919-1923 година // Гласник института историја. - Скопје, 1967. - №11. - С.69-84; Его же Кои пращането за причините и характерот на учеството на македонците на Првата балканска војна // Современност. - Скопје, 1983. - №1. - С.20-30; Катарциев И. Македонското национално прашање меѓу двете свјатски војни: в 2-х т. - Скопје, 1977; Его же. Борба за развој и афирмација на македонската нација. - Скопје, 1981 и др.

3.България в XX веке. Очерки политической истории. - М., 2003; История южных и западных славян. - В 2-х тт. - М., 1998; Чорний В. Історія Болгарії. - Львів, 2007; Зовнішня політика країн Центральної та Східної Європи/Кер.авт.кол.Крапівін О.В. - Донецьк, 2012 и др..

4.Гуринова О.Н. Вардарская Македония в геополитических планах Сербии; Ее же. Раздел Македонии в 1912-1913 гг.; Ее же. Попытка российского посредничества в болгаро-сербском споре из-за Македонии. 1912-1915.

5.История на България. - Т.2. - София, 1962. - С.284-285.

6.Международные отношения в эпоху империализма в 3 х сериях / рук.: М.Н.Покровский. - Сер.II. - Т.XIX. - Ч.1. – М., 1939-1940. - №708, 748, 752, 767.

7.Катарциев И. Македонското национално прашање... - Т.1. - С.11.

8.История македонского народа. - Скопје, 1986. - С.239-241.

9.Там же. - С.242.

10. Там же. - С.359.

11. Документи за борьба македонского народа за самостоятелност и националното государство. - В 2-х тт. - Т.2. - Скопје, 1985. - С.91.
12. Мир в Нейи. - М., 1926. - С.25, 34-37, 40-45.
13. Знамеровска-Рак Е. Българо-гръцката граница след I и II световна война (1918 и 1946) / България след Освобождението (1878). Доклади Втори международен конгрес по българистике. - София, 1988. - С.380-385.
14. Куманов М. Националният въпрос във външната политика на България (октомври 1918 – октомври 1919 г.) / България след Освобождението (1878). Доклади... - С.371-376.
15. Там же. - С.376-377.
16. Добринов Д. ВМРО (обединена). - С.12-13.
17. Билунов Б.Н. К истории македонского вопроса / Очаги тревоги в Восточной Европе. - М., 1994. - С.162-163.

Крапівін О.В., Іманова Л.С. Македонія у зовнішній політиці Болгарії (1913-1920 роки).

Дана стаття являє собою спробу простежити процес появи у зовнішній політиці Болгарії другого десятиліття ХХ в. македонської проблеми, яка на довгі десятиліття стала найважливішою у взаєминах із сусідніми державами.

Ключові слова: Болгарія, Македонія, Балканські війни, Перша світова війна, Паризькі мирні договори.

Krapivin A.V., Imanova E.S. Macedonia's foreign policy of Bulgaria (1913-1920 years).

This article is an attempt to trace the emergence of the foreign policy of Bulgaria, the second decade of the twentieth century. Macedonian problem, which for decades was the most important in relations with neighboring countries.

Keywords: Bulgaria, Macedonia, Balkan War, World War I, Parisian peaceful agreements.

Рецензент: **Каденюк О.С.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
11.05.2013

УДК 94(477.6) ”19”

РАДЯНСЬКІ ОРГАНИ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ В ДОНБАСІ В 20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Михайлюк Марія Вадимівна, студентка 5 курсу спеціальності архівознавство Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Луганськ (СНУ ім. В. Даля, Луганськ)

Підченко Світлана Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства та суспільно-правових наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Луганськ (СНУ ім. В. Даля, Луганськ)

Анотація

На основі всебічного аналізу декретів, директив та циркулярів, що регламентували один з напрямків державної політики 1920-х років у галузі релігії, досліджується антирелігійна пропаганда. Її форми і методи характеризувалися низькою культурою, нетолерантністю, екстремізмом і супроводжувалися ексцесами на ґрунті порушення права свободи совісті. Для проведення у життя антирелігійної пропаганди при партійних комітетах усіх рівнів були створені агітпропи, які займалися просвітницькою діяльністю та агітацією серед населення. Потреба у об'єднати всіх антирелігійних гуртків та пропагандистів у єдину організацію приводить до створення у середині 20-х років Спілки Безбожників СРСР з філіями у кожній республіці. Спілка мала виражати інтереси громадськості, видавати пропагандистку літературу різними мовами мешканців, газети та журнали, займатися організацією та проведенням антирелігійних зльотів, семінарів, конференцій, диспутів, створювати антирелігійні гуртки, музеї, червоні куточки і т. п.

Ключові слова: пропаганда, ідеологія, атеїзм, цензура, духовенство, Церков.

ВСТУП

Після корінних змін суспільства, під час незалежності, відбувся процес переосмислення проявів релігійності у житті людини. Це питання складне та суперечливе. Найбільший вплив на самовизначення українського народу сприяло Православ'я. За багатовікову історію існування на українських землях Православ'я зазнало змін та трансформувалося в самотутнє культурне явище. Зазначимо, що Російська Православна Церква (РПЦ) мала найбільший вплив на суспільне життя мешканців Донбасу ніж інші конфесії.

З огляду на трагізм і катастрофічність наслідків реалізації політики державного атеїзму, що неухильно здійснювалася в Україні впродовж її радянського минулого, для держави, Церкви й духовного життя народу

необхідним є вивчення, критичне осмислення та узагальнення цього негативного досвіду з метою запобігання його повторенню в майбутньому.

До питання антирелігійної пропаганди зверталось чимало дослідників. Зокрема в Україні відзначимо, що певний вклад у розробку даної проблематики зробили такі українські науковці як А. Киридон [1], О.Ігнатуша [2], Л.Дудка [3]. Зокрема проблемами антирелігійної пропаганди Донбасу займалася І.Хюреніна [4] та О.Форостюк [5]. Серед російських дослідників виокремимо В. Алексєєва [6]. Предметом дослідження О.Ігнатуші стало організаційне становлення громадських форм антирелігійного руху та здійснюваної ними антирелігійної пропаганди [2]. Л.Дудка аналізує роль та місце Спілки воєвничих безвірників в антирелігійній політиці державно-партійних органів в Україні [3].

Однак для того, щоб зрозуміти всі особливості проведення атеїстичної пропаганди доцільно розглянути її на окремо взятій території. Наприклад, в Донбасі щоб привернути увагу до подальшої актуалізації зазначеного напрямку у наукових дослідженнях.

МЕТА РОБОТИ

Метою нашого дослідження є антирелігійна пропаганда, як один з напрямків релігійної політики радянської влади в 20-ті рр. ХХ ст., що проводилася серед населення Донбасу.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Після утвердження радянської влади країна стала на шлях побудови соціалізму. Такий шлях передбачав панування матеріалістичної ідеології, яка у свою чергу заперечувала доцільність існування будь-якої релігії тому на заміну суспільно релігійного світогляду була й спрямована атеїстична пропаганда. Формування стратегії антирелігійної політики починається із прийняттям декрету «Про відокремлення церкви від держави, а школи – від церкви» від 20 січня 1918 р.[7, 371]. Відтепер діяльність Руської Православної Церкви зводилася лише до задоволення релігійних потреб віруючих громадян. У березні 1919 р. на VIII з'їзді РКП(б) була прийнята програма в якій у 13 пункті була сформована позиція партії відносно релігії. Проголошувалося сприяння фактичному звільненню трудящих мас від релігійних забобонів і організації найширшої науково-просвітницької і антирелігійної пропаганди [8, 52].

Антирелігійна пропаганда визнавалася і у 12 статті Конституції, яка надавала громадянам свободи релігійної і антирелігійної пропаганди. Її головна мета полягала у розповсюдженні наукових та філософських ідей, які б сприяли формуванню у населення матеріалістичного світогляду. Головним ідеологом антирелігійної пропаганди був В.І.Ленін, який у роботі „Матеріалізм і емпіріокритизм” назвав релігію фальшкою [8, 194] і запропонував філософію матеріалізму і пролетарської культури.

Для проведення у життя антирелігійної пропаганди при партійних комітетах усіх рівнів були створені агітпропи. В Україні агітпропи було створено в січні

1920 р., вони займалися просвітницькою діяльністю та агітацією серед населення. Для проведення антицерковної політики ЦК КП(б)У створив антирелігійну комісію (АРК), яка об'єднувала представників усіх вищих структур влади у республіці та грала головну роль при рішенні питань стосунків держави та Церкви. Згодом вона діяла при усіх губернських та окружних комітетах (до 1929 р.) та координувала дії по втіленню у життя лінії партії з питань релігії. Її головною метою була боротьба з релігією та релігійними організаціями, зокрема з РПЦ. Для досягнення поставленої мети АРК використовувала різні методи: наглядала за діяльністю релігійних общин, закривала церкви, готувала нормативні документи, які регламентували діяльність релігійних груп, створювала масові безбожні організації, поширювала антирелігійну літературу [9, 156–163].

Сформована позиція партії відносно релігії не мала конкретної програми дій для боротьби з релігією. Необхідні положення антирелігійної політики були сформовані у тезах Агітпропу ЦК КП(б)У від 1 липня 1921 р., у яких планувалося витіснити релігію вченням про класові суперечності та про матеріалістичну пролетарську культуру. Християнську мораль планувалося замінити діалектичним матеріалізмом, який згодом перетвориться у загальний світогляд майбутнього безкласового комуністичного суспільства.

У 1923 р. на XII з'їзді ВКП(б) було прийняте рішення „Про поставлення антирелігійної агітації та пропаганди”, в якому для поліпшення антирелігійної пропаганди рекомендувалося видання атеїстичної літератури, проведення лекцій на відповідну тематику, у мережі загальної освіти організувати атеїстичні курси [10, 142]. Місцеві виконавчі комітети Донбасу при проведенні антирелігійної пропаганди чітко дотримувалися рішень XII з'їзду ВКП(б) і намагалися перетворити її на масову, а для цього було потрібне з'єднати сили партії з безпартійним активом робітників і селян. Тези агітпропу про антирелігійну пропаганду 1925 року настійно радили зосередити її в стінах шкіл, сільбудів, хат-читалень, а зміст заходів на селі спрямувати на агрономічну освіту: роз'яснення походження граду, дощу, грози, засухи, появи шкідників, властивостей ґрунту, дії добрив і т.п.

У середині 20-х років виникла потреба об'єднати всі антирелігійні гуртки та пропагандистів у єдину організацію. Москва запропонувала створити Союз Безбожників СРСР з філіями у кожній республіці. Однак українські більшовики не розділяли цієї думки і пропонували самостійний орган тому, що центральна влада не зможе приділити увагу республікам, коли у самих справи йдуть не кращім чином. Українські більшовики висунули свій проект організації, в уставі якої зазначалося вести боротьбу під прапором войовничого матеріалізму [10, 139].

„Спілка безвірників” (з 1929 р. „Спілка войовничих безвірників” (СВБ)), організована для антирелігійної пропаганди у квітні 1925 р., мала виражати інтереси громадськості, видавати пропагандистку літературу різними мовами мешканців, газети та журнали, займатися організацією та проведенням

антирелігійних зльотів, семінарів, конференцій, диспутів, створювати антирелігійні гуртки, музеї, червоні куточки і т. п. У 1 статті статуту „Спілки безвірників” зазначало, що „Спілка безвірників” є добровільною пролетарською громадською організацією, мета якої – об’єднання широких мас трудящих для систематичної і послідовної боротьби з релігією різними методами і формами, у всіх її проявах, котра гальмує соціалістичне культурне будівництво [11, 7].

„Спілка безвірників” відразу розпочала велику пропаганду атеїзму, створювати музеї та виставки, випускати наукову, науково-популярну літературу та періодичні видання, які виходили на різних мовах народів СРСР, зокрема українською. На думку керівництва СБВ роль релігійної пропаганди була у заміні релігійного світогляду на матеріалістичний, тому у своїй роботі вона спиралася на молодь, яка формувалася вже у нових умовах, і в першу чергу на комсомольців. Уся ця робота не пройшла безслідно. Уже через півтора роки на засіданні президії Луганського окрвиконкому відмічалось, що „... посилена пропаганда серед населення необхідності загального навчання і недоцільності та шкідливості викладання Закону Божого зменшувала вимоги населення до введення у школах викладання цього закону” [12, 31].

Однією з найболючіших проблем залишалось кадрове забезпечення реалізації антирелігійної стратегії. В центрі констатували, що на місцях організацією пропаганди займалися невідготовлені люди, часто безпартійні, в округах «антирелігійники» працюють за сумісництвом. В Україні у 1925 р. антирелігійних працівників вищої категорії налічувалося всього 220 осіб, другої категорії – 500 осіб. Для подолання кадрового дефіциту пропагандистів створювалися семінари, гуртки підвищеного типу, навчальні курси. Так, для покращення роботи антирелігійних пропагандистів у серпні 1924 р. у Маріуполі пройшли навчання 40 активістів [13, 144]. Проте названі заходи не забезпечували ґрунтовної теоретичної підготовки слухачів, здебільшого азбучно неграмотних. У цьому контексті у відповідності зі спеціальною постановою ЦК КП(б)У було створено антирелігійний відділ на факультеті політосвіти Харківського ІНО, в Комуністичному університеті імені Артема впроваджувався курс «Основи й методика антирелігійної пропаганди», а також створено перший в Україні навчальний профільний кабінет [3, 130].

Успіх антирелігійної пропаганди другої половини 1920-х рр. ЦК КП(б)У пов’язував з діяльністю Спілки безвірників та її місцевих осередків, дбаючи передусім про масовість руху. Як вважає О.Ігнатуша, початок організації спілки, непартійної і недержавної за статусом, був якраз показником кризи всієї державної антицерковної роботи [2, 264]. Її яскравим проявом також можна вважати те, що в селах йшло будівництво та перебудова храмів, населення відвідувало церковні служби та брало участь в утриманні священиків, у церковні святкові дні діти не відвідували школу [4, 140].

У звітах агітпропвідділу за 1927–1928 рр. зазначалося, що Православна Церква продовжувала грати велику роль у житті населення Донбасу, особливо сільського. Навіть серед рядового партійного складу чимало комуністів продовжували дотримуватися релігійної обрядовості, тримати в оселях ікони. Так, у семи партосередках Сталінського округу, де успіхи в антирелігійній пропаганді вважалися значними, таких було більше 6% [14, 328].. Отже дієвість антирелігійної пропаганди залишалася малоефективною.

Таким чином, не зважаючи на те, що Донбас – промисловий центр, а пролетаріат більшовики вважали своєю опорою, релігія продовжувала зберігати свої позиції.

З 1929 р. СВБ перейшла від антирелігійної пропаганди до більш рішучих дій – почала боротьбу з релігією [14, 139]. Робітники, селяни під керівництвом місцевих активістів СВБ готували листи до влади з проханнями та вимогами закрити церкву. У Державному архіві Луганської області збереглися листи трудящих, написані різними колективами та схожими за змістом: „...бажаємо використати для підприємства”, „вимагаємо закриття...”, „пора покінчити з релігійним дурманом”, „псують вигляду міста”. У хуторі Петровському Лугансько-Станичного району Луганського округу віруючі на свої кошти купили стару споруду та виявили бажання побудувати молитовний будинок. Рішення про отримання дозволу на будівництво церкви влада відклала протягом півтора роки. На загальних зборах членів земельного товариства, під впливом місцевої влади та агітаторів СВБ, жителі хутора вирішили громадську будівлю, призначену під молитовний будинок, перебудувати в сільбудинок у пам'ять 10-ї річниці Жовтневої революції [15, 146].

Подальший розвиток подій проходив під час активної індустріалізації держави. Центральні, місцеві газети, журнали щодня печатали звернення та рішення цілих колективів робітників, селян, службовців, кустарів, які прохали зняти дзвони з молитовних будинків через те, що вони заважали відпочинку трудящих, порушували спокій. Влада у відповідь на звернення населення, на чолі з СВБ, у грудні 1929 р. прийняла постанову президії ВЦВК „Про регулювання дзвонового дзвону у церквах” у якій регулювати дзвоном дозволялося міським та районним радам. Інструкції дозволяли реалізацію вилученого майна і 40% від реалізації знятих дзвонів йшло до місцевого бюджету на культурно-просвітницькі потреби, утримання СВБ, що було важливим стимулом [16, 42]. Так, тільки за чотири місяця з грудня 1929 р. по квітень 1930 р. Луганський округ здав 131 дзвін загальною вагою 43655,5 кг. бронзи на суму 30329 карб. 20 копійок, яка пішла не на рахунок Церкви, а на користь державі та утримання СВБ [17, 7–9].

Про темпи антирелігійної кампанії у Донбасі свідчать вибіркові данні наведені у звіті адмінвідділу НКВС Донецької губернії за період з 1 січня по 1 листопада 1929 р. та наведені у таблиці [18, 76]:

/п	Назва округу	Кількість закритих парафій	Кількість лишившихся парафій
.	Артемівський	16	188
.	Луганський	12	66
.	Маріупольський	3	198
.	Сталінський	2	194
.	Старобільський	3	288

Аналізуючи наведені у таблиці данні доходимо висновку, що тільки за 10 місяців 1929 р. у Артемівському, Луганському окрузі були закриті відповідно 10 і 20 % від усіх молитовних будинків округу.

Отже, наприкінці 20-х р. у відносинах між державою та церквою розпочинається новий репресивний напрям антирелігійної пропаганди, який мав за мету остаточне знищення церкви, як соціального інституту.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, розбудова соціалістичного образу життя потребувала народити нову систему цінностей, яку раніше як соціальний інститут давала людині Православна Церква. Політика більшовицької партії, орієнтована на войовничий атеїзм, передбачала формування нового матеріалістичного світогляду.

Таким чином, влада через агітпропи та «Спілку войовничих безвірників» розпочала цілеспрямовану роботу по організації науково-атеїстичної пропаганди, необхідної для виховання нової людини – «будівника комунізму» з матеріалістичним світоглядом, а для цього було необхідно лишити релігію відповідного впливу. У боротьбі з Церквою за вплив на людину використовувалися різні форми і методи пропаганди та об'єднання зусиль партії з безпартійним активом.

Щодо проблематики подальших досліджень, вважаємо, що перспективним є вивчення питань пов'язаних з формами та методами антирелігійного виховання, ставленням до нього учнів та працівників шкіл.

Література

1. Киридон А.Н. Особенности государственно-церковных отношений в советской Украине (1917-1930-е годы) // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты. – Выпуск 3. – М.;2006. – 569 с.

2. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX – 30 рр. XX ст.) / О.М.Ігнатуша. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 439 с.

3 Дудка Л. Організаційне становлення Спілки безвірників України в 20-х роках ХХ ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 8. – К.; 2005. – С. 125–135.

4. Хюренина І.Ю. Антирелігійна політика совєтської влади общественные настроєния в Донбасе в 20-е годы // Нові сторінки історії Донбасу: Ст. Кн. 6. – Донецьк, 1998. – С. 134–142.

5. Форостюк О.Д. Правове регулювання державно-церковних відносин на Донбасі у 1917–1941 роках / О.Д. Форостюк. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. – 180 с.

6. Алексєєв В. Иллюзии и догмы / В.Алексєєв. – М.: Политиздат, 1991. – 400 с.

7. Декреты Советской власти. – М., 1957. – Т. 1. – 476 с.

8. В.И.Ленин об атеизме, религии и церкви / [Общ. ред. А.Ф.Окулова]. – М.: Мысль, 1980. – 405 с.

9. Одинцов М.И. Государство и церковь в России ХХ век / М.И.Одинцов. – М.: Луч, 1994. – 276 с.

10. Фесенко А.Н. Православная церковь в политике советской власти 20-х лет ХХ ст.: на материалах Донетчины: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харьковский национальный ун-т им. В.Н.Каразіна. – Х.; 2007. – 224 с.

11. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ПФ. 34, оп.1, спр. 277.

12. Там само, ПФ. 243, оп. 1, спр. 514

13. Слободянюк Е.П. Православ'я на Україні у 20-х – середині 30-х років ХХ ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1996. – 162 с.

14. Силантьєв В.І. Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.): дис... доктора. іст. наук: 07.00.01 / Харьковский национальный ун-т им. В.Н.Каразіна. – Харків, 2005. – 461 с.

15. Підченко С.А. Парафія як одиниця вивчення релігійного життя православного населення Донбасу у 20-х рр. ХХ ст. // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 21. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – С. 142–147.

16. Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України (далі – ЦДАВО), ф. 5, оп. 2, спр. 947.

17. Там само, спр. 2167.

18. Там само, спр. 1628.

Михайлюк М., Підченко С. СОВЕТСКИЕ ОРГАНЫ АНТИРЕЛИГИОЗНОЙ ПРОПАГАНДЫ В ДОНБАССЕ В 20-х ГОДАХ ХХ ВЕКА

В статье исследуется одно из направлений государственной политики 20-х годов ХХ века в области религии – антирелігійна пропаганда. Ее формы и методы, которые характеризовались низкой культурой, экстремизмом,

сопровождались нарушением прав свободы совести. Рассмотрено создание агитпропов, которые занимались просветительской деятельностью и агитацией населения. Создание Союза Безбожников СССР в середине 20-х годов XX века для объединения всех антирелигиозных кружков и пропагандистов в единую организацию, которая издавала пропагандистскую литературу, газеты, журналы на разных языках народов населяющих Советский Союз, занималась проведением антирелигиозных слетов, семинаров, создавала антирелигиозные музеи, кружки и так далее.

Ключевые слова: пропаганда, идеология, атеизм, цензура, духовенство, Церковь.

Mikhaylyuk M., Pidchenko S. THE SOVIET BODIES OF ANTIRELIGIOUS PROMOTION IN DONBASS IN THE TWENTIES THE XX CENTURIES.

In article one of the directions of a state policy of the 20th years of the XX century in the field of religion in Donbass – antireligious promotion is investigated. Its forms and methods were characterized by low culture, extremism, accompanied by violation of the rights of a freedom of worship. For carrying out antireligious promotion at all party committees agitprops which were engaged in educational activity and population propaganda were created. The need for association of all antireligious circles and propagandists in uniform led the organization to formation of the Union of Atheists of the USSR in the mid-twenties of the XX century. The educated organization had to express interests of the public, publish propaganda literature, newspapers, magazines in different languages of the people occupying the Soviet Union, to be engaged in carrying out antireligious meetings, seminars, to create antireligious museums, circles and so on.

Key words: propaganda, ideology, atheism, censure, clergyman, Church.

REFERENCES

1. Kiridon A.N. Features of the state and church relations in the Soviet Ukraine (the 1917-1930th years) // the Freedom of worship in Russia: historical and modern aspects. – Release 3. – M., 2006. – 569 p.
2. Ignatusha O.M. Institutional split of orthodox church in Ukraine: genesis and character (XIX – 30 of the XX Art.) – Zaporozhye: Polygraph, 2004. – 439 p.
3. Dydka L. Organizational formation of the Union of atheists of Ukraine in the twenties XX Art. // Problems of history of Ukraine: facts, judgments, searches. Interdepartmental collection of scientific works. Release 8. – K.; 2005. – P. 125-135.
4. Hurenina I.U. Antireligious policy of the Soviet power public moods in Donbass in the 20th years // New pages of history of Donbass: St. Kn. 6. – Donetsk, 1998. – P. 134-142.
5. Foroctuk O.D. Legal regulation it is state the church relations on Donbass in 1917-1941. – Lugansk, 2000. – 180 p.

6. Alekseev V. Illusions and dogmas. – М.: Politizdat, 1991. – 400 p.
7. Decrees of the Soviet power. – М.; 1957. – V.1. – 476 p.
8. V.I.Lenin about atheism, religion and church / The general edition A.F.Okyl'ova. – М.: Thought, 1980. – 405 p.
9. Odincov M.I. The state and church in Russia XX century. – М: Beam, 1994. – 276 p.
10. Orthodox church in policy of the Soviet power the 20th current of XX in.: on Donetchina's materials: yew... edging. ist. sciences: 07.00.01 / Kharkov national un-t of V.N.Karazin – Kharkov; 2007. – 224 p.
11. State archive of the Luhans'k oblast' (DALuO), fp. 34, op.1 spr. 277.
12. DALuO, fp. 243, op.1 spr. 514.
13. Slobodanuk E.P. Orthodoxy in Ukraine in the 20th – the middle of the 30th years XX century: dis...kand..ist.nayk:07.00.01 / University ukrainovedeniye of a name I. Kripakevicha. – Liviv, 1996. – 162 p.
14. Silantiev V.I. The power and orthodox church in Ukraine (1917-1930): yew... doctors. ist. sciences: 07.00.01 / Kharkov national un-t of V.N.Karazin – Kharkov; 2005. – 461 p.
15. Pidchenko S.A. Parafiya as unit of studying of religious life of the orthodox population in Donbass in the 20th years of the XX century // Historical notes: Collection of scientific works. Release 21. – Lugansk; 2009. –P. 142–147.
16. Central State Archive of the Higher Authorities and Government of Ukraine, fund 5, inventory 2, file 947.
17. Central State Archive of the Higher Authorities and Government of Ukraine, fund 5, inventory 2, file 2167.
18. Central State Archive of the Higher Authorities and Government of Ukraine, fund 5, inventory 2, file 1628.

Рецензент: **Войтович Л.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
23.03.2013

УДК 94(477) “19”:82’06

ЛІТЕРАТУРНЕ ШІСТДЕСЯТНИЦТВО: АРЕАЛ ФОРМУВАННЯ, КІЛЬКІСНИЙ ТА ВІКОВИЙ ВИМІРИ

Муратова Ольга Віталіївна, старший викладач кафедри теорії літератури та історії української літератури Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Горлівка.

Анотація

У статті здійснено соціально-демографічний аналіз складного і суперечливого явища української культури минулого століття – літературного шістдесятництва. На підставі аналізу різних за походженням історичних джерел – архівних документів, публіцистичної, мемуарної літератури, обґрунтовано кількісний склад письменників-шістдесятників; встановлено віковий ценз і регіональне походження митців, які склали ядро цього явища; виявлено дислокацію осередків літературної інтелігенції, що стали основою для формування шістдесятництва в Україні. З урахуванням отриманих у ході дослідження результатів, зроблено спробу впорядкувати категоріальну сферу, визначитися із вживанням дефініцій на означення явищ, що мали місце в культурній сфері України в епоху хрущовської «відлиги».

Ключові слова: тоталітаризм, епоха «відлиги», лібералізація, літературно-мистецька політика влади, опозиція до влади, дисидентський рух, шістдесятництво, регіональна дислокація осередків формування інтелігенції.

ВСТУП

Вивчення періоду т.зв. хрущовської «відлиги» в різних його аспектах – суспільно-політичному, економічному, культурному – в наш час перейшло від етапу простого збору матеріалу та описовості до систематичного узагальнення й переосмислення. Проблема культурницького протистояння в цілому, літературно-мистецького зокрема, досліджується не тільки професійними істориками, але й культурологами, мистецтвознавцями, літературознавцями, філософами. Такий інтерес викликаний тим, що прояви протистояння інтелігенції владі в 50–60-ті рр. ХХ століття, хоч і не були поширеним явищем, усе ж простежуються практично в усіх сферах культурного життя.

Водночас, проблеми, які поставали перед тогочасною українською літературною інтелігенцією певною мірою подібні до тих, із якими зіткнулась сучасна творча інтелігенція. Для значної частини українських письменників 60-ті роки стали часом переоцінки цінностей, сподівань, тісно переплетених із розчаруванням у можливості реформування культурного життя, тим етапом, коли

відбулося усвідомлення власного мистецтва як одного з дієвих засобів протистояння політиці тотальної ідеологізації творчого життя в республіці.

Аналіз наявної наукової літератури, присвяченої висвітленню багатьох аспектів виникнення й розвитку літературного шістдесятництва на теренах України, його місця в контексті історії України ХХ століття, засвідчує, що означена проблема викликає зацікавленість багатьох істориків, культурологів, літературознавців. Цілком очевидно, що в силу об'єктивних причин науковий пріоритет у висвітленні проблеми належить зарубіжним дослідникам: К. Фармеру, Я. Білоцерковичу, Б. Кравченку [1]. Зокрема, з їх ініціативи опрацьовано і введено до наукового обігу цінні документальні масиви, які надалі послужили основою для ґрунтовних монографічних досліджень.

Серед вітчизняних істориків, які одними з перших звернулись до з'ясування причин виникнення явища шістдесятництва у середовищі літературно-мистецької інтелігенції України були Г. Касьянов, А. Русначенко, Ю. Курносів, О. Шевчук, В. Баран, Ю. Данилюк, О. Бажан, Б. Захаров, О. Заплотинська та ін. [2].

Значний науковий інтерес становить спадщина І. Рибалки, зокрема праця «Така наша доля: сторінки життя мого покоління», в якій автор характеризує діяльність української інтелігенції після ХХ з'їзду КПРС [3]. Вагомий внесок у розробку проблеми зробив В. М. Литвин, який пов'язує діяльність української інтелігенції в основному з рухом «шістдесятників» та дисидентським рухом [4].

Беззаперечно наукову цінність становлять праці сучасних літературознавців – В. Хархун, Р. Корогодського, Л. Тарнашинської [5].

Отже, історіографія проблеми є достатньо репрезентативною. Водночас, попри зростаючу популярність у вітчизняній історіографії 90-х років ХХ століття теми українського опозиційного руху, дисидентства, шістдесятництва, соціально-демографічне дослідження цієї проблеми залишалось поза увагою більшості дослідників. Якщо й робилися спроби такого аналізу, то об'єктом дослідження ставали здебільшого представники дисидентського та правозахисного руху, які брали активну участь у різноманітних акціях протесту, за що зазнавали переслідувань з боку влади. Протистояння ж у середовищі літературно-мистецької інтелігенції, через аполітичність, прихований характер, розглядалось найчастіше в контексті дисидентського руху і не ставало предметом окремого дослідження.

З огляду на це кількісний склад представників літературного шістдесятництва в Україні і на сьогодні є остаточно не визначеним, що в свою чергу засвідчує актуальність і необхідність подальшої розробки проблеми. Відсутність конкретної цифри митців-літераторів, що брали безпосередню участь й впливали на розвиток літературного процесу в республіці, засвідчує також невпорядкованість категоріальної сфери, а отже вимагає чіткого визначення з вживанням дефініцій на означення явищ, що мали місце в культурній сфері України в епоху т.зв. «відлиги».

МЕТА РОБОТИ

Метою цієї наукової розвідки є з'ясувати кількісний склад літераторів-шістдесятників, встановити віковий ценз письменників, які склали ядро цього явища в Україні, виявити регіональну дислокацію осередків літературної інтелігенції, визначитися із вживанням дефініцій на означення явищ, що мали місце в українській культурі в епоху «відлиги».

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Перші спроби здійснити соціологічний аналіз українського літературного шістдесятництва у вітчизняній історіографії належать Ю. Курносову. Скориставшись самвидавівською літературою 1960-х рр., дослідник знайшов інформацію про 503 особи, що були так чи інакше причетні до опозиційної діяльності. За підрахунками дослідника, 58 осіб належали до літературного середовища (письменники та критики) і 35 – до художнього (художники та мистецтвознавці) [6, с. 77].

Канадський дослідник Б. Кравченко, аналізуючи події, що відбувались в суспільно-політичному житті України в 1966 – 1972 роках, виокремлює, згідно інформації самвидавівських часописів «Український вісник» та «Хроніки текущих событий», 942 особи, які брали активну участь у дисидентській діяльності [7, с. 317]. Він подає інформацію про фах 584 дисидентів. З них: художників – 26, письменників – 55, перекладачів та видавців – 14, літературних критиків – 12 [7, с. 312].

У науковій розвідці американського дослідника Я. Білоцерковича, який зібрав біографічні дані про 210 українських дисидентів, у дисидентському русі переважали літератори, їх – 24,3 % (54 особи) та «митці – гуманітарії» – митці, музиканти, історики, викладачі гуманітарних наук та мистецтвознавці. Їх було 20,1 % (37 осіб) [8, с. 123].

Складність підрахунків кількості письменників пояснюється тим, що коли мова йде про суто мистецький феномен, «інакшість» рідко проявляється в організованих акціях, для її ідентифікації потрібні зовнішні індикатори, наприклад, реакція офіціозу.

Наявні архівні джерела, мемуарна та наукова література дозволяють ідентифікувати 53 представники літературного середовища, творчість яких викликала ідеологічну критику, засудження й заборону через наявність «ідеологічних помилок», «формалістичні шукання», тобто за вияв літературно-мистецького протистояння офіційному режиму.

Цифра досить умовна. Водночас вона дає нам підстави стверджувати, що кількість письменників, творчість яких не вписувалась у рамки пропагованого партією методу соцреалізму й вважалася як така, що є ворожою радянській людині є досить низькою. З-поміж 503 осіб, які, на думку історика Ю. Курносова, брали участь в опозиційній діяльності початку 60-х – першій половині 80-х років ХХ століття частка письменників і літературних критиків складає лише 12%; згідно з

підрахунками Б. Кравченка – 9%; Я. Білоцерковича – 24%. Це, в свою чергу, засвідчує, що протистояння в середовищі літературної інтелігенції не було широко поширеним явищем, і носило, як правило, культурницький характер.

Аксіомою стало твердження, що новатори, за офіційним дискурсом тієї епохи, або нонконформісти – це молоде покоління літературної інтелігенції, що прийшло в культурне життя в кінці 1950 – поч. 60-х рр.

Таблиця 1. демонструє поділ представників української літературної інтелігенції за роками народження.

Таблиця 1.

Роки народження письменників

Роки народження	Кількість народжених	% загальної кількості	від
1910–1919	1	2%	
1920–1929	9	17%	
1930–1939	28	53%	
1940–1949	15	28%	
всього	53	100%	

З даних, наведених у таблиці, стає зрозумілим, що основна маса літераторів – це представники покоління, що народилось в 1930-х рр. – 28 осіб (53% від загальної кількості). Отже, «молода генерація новаторів», за термінологією офіційного дискурсу тієї доби – це, в більшості, письменники, які народилися між 1930 – 1939 рр. і мали на початок 1960-х рр. по 20 – 34 роки. Частка ж представників т.зв. «старшого покоління» складає 19% (10 осіб).

Щодо ареалів поширення явищ протистояння письменників офіціозу, то в науковій літературі переважає думка про існування в Україні двох центрів опозиційного мистецтва – Львів і Київ, з перевагою, звичайно, Києва, що демонструє Таблиця 2.

Таблиця 2.

Місце постійного проживання та роботи письменників

Міс та в омир са каси	Кількість письменників	%
Київ	40	75,5%
Льві	6	11,4%
Жит	2	3,7%
Оде	2	3,7%
Чер	1	2%

неві домо	2	3,7%
всьо го	53	100%

Згідно з даними, наведеними в таблиці, можемо зробити висновок про лідерство Києва за кількістю письменників-шістдесятників (75,5%) і Львова (11,4%). Таке зосередження митців у названих містах пояснюється наявністю, передусім, найбільших навчальних закладів. Київський державний університет випустив найбільшу кількість спеціалістів, які згодом (або ще під час навчання) стали на шлях протистояння – 39% митців, відомості про освіту яких вдалось знайти. Серед Львівських навчальних закладів маємо 7 випускників Львівського державного університету (6%).

Отже, навіть побіжний аналіз кількісного складу літераторів-шістдесятників дає змогу зробити висновок про те, що протистояння в літературному середовищі не було широко поширеним явищем, водночас зосередженість літераторів у двох найбільших культурних центрах України – Києві, Львові – робило вплив літературної інтелігенції на всеукраїнський мистецький простір досить відчутним.

З урахуванням цих факторів потребує уточнення доречність вживання того чи іншого терміну на означення процесів, що відбувалися в літературно-мистецькій сфері в епоху «відлиги». Для їх визначення дослідники вживають такі дефініції: шістдесятництво, нонконформізм, неофіційна культура, андеграунд, національно-визвольний рух, інакомислення, дисидентство, рух опору тощо. За наявності такого розмаїття підходів кидається в очі очевидна невпорядкованість категоріальної сфери. Спробуємо визначитися із вживаними дефініціями й з'ясувати різницю між ними.

Передусім слід зазначити, що терміни, про які йдеться – багатогранні й треба брати до уваги той факт, що шістдесятництво можна визначити як у термінах політологічних (як прояв соціальної поведінки), так і у філософських (коли йдеться про екзистенціалізм), і в суто культурологічних.

Серед багатьох дослідників явища шістдесятництва можна виділити дві основні групи. Першу складають колишні шістдесятники, які трактують шістдесятництво у двох вимірах – особистісному (феномен шістдесятництва вбачається в контексті епохальної кризи, в якій сучасна людина відкривала для себе правду про суспільство, в якому жила) і культурницькому (усвідомлення себе як українця, носія високої культури). До другої групи належать сучасні історики Г. Касьянов, В. Баран, А. Русначенко, О. Бажан, Ю. Зайцев, Ю. Курносів та ін., у ґрунтовних працях яких діапазон визначення терміну «шістдесятництво» сягає від шістдесятництва як культурництва до шістдесятництва – національного руху опору.

З урахуванням наявних поглядів та потрактувань, водночас слід зауважити, що вже на цьому етапі нашого дослідження можна говорити, що вживання

поняття «рух» на означення явищ, спричинених лібералізацією у сфері літератури в епоху «відлиги», є не зовсім правомірним. Спробуємо довести цю думку.

Так, наприклад, сучасний соціологічний словник поняття «соціальний рух» трактує як масові колективні дії задля реалізації специфічних інтересів і цілей (робітничий рух, національно-визвольний, екологічний, жіночий, молодіжний тощо) [9].

На думку упорядників політичного словника, «суспільно-політичний рух – це динамічна спільнота великих груп людей, що усвідомили близькість або єдність своїх інтересів і які прагнуть за допомогою політичних акцій досягти визначеної політичної мети; сприяє прояву індивідуальної й групової активності, суспільного самоврядування, створює своєрідну політичну інфраструктуру, яка доповнює традиційні державні й партійні інститути, є необхідною формою соціальної творчості» [10].

У праці «Соціологія культури» Е. Гідденс визначає соціальний рух як «колективну спробу реалізувати спільні інтереси або досягти спільної мети шляхом колективних дій поза рамками встановлених інститутів». На думку науковця, «соціальні рухи є одним із найбільш значимих факторів культурних і соціальних змін. Саме соціальні рухи часто сприяють краху старих ідей і цінностей, а отже й соціального порядку, що на них спирається» [11].

На думку американського соціолога й психолога Г. Блумера, спільні соціальні рухи ґрунтуються на «глибоких змінах цінностей», які він називає «культурними течіями», і внаслідок виникнення яких відбуваються зміни в звичайних формах мислення людей» [12, с. 153]. Головною причиною, що спричиняє ці зміни, є невідповідність між способом мислення і способом життя.

Соціальна нестабільність, що була невід'ємною рисою епохи «відлиги», породила незадоволення умовами життя, невпевненість у майбутньому, прагнення позитивних змін і створила підґрунтя для сприйняття нових ідей.

Г. Блumer також визначає п'ять необхідних факторів для успіху соціального руху: 1) агітація; 2) розвиток «корпоративного духу»; 3) розвиток моралі; 4) формування ідеології; 5) розвиток робочої тактики. Агітація, в свою чергу, передбачає діяльність, пов'язану з «зверненням у віру» потенційних прибічників. Розвиток «корпоративного духу» – формування почуття єдності членів руху, «Мі-ідентичності». «Розвиток моралі» має на увазі вироблення власного морального кодексу, що базується на впевненості в «праведності» цілей руху, задля досягнення яких можна йти на жертви. «Розвиток робочої тактики» – пошук ефективних способів пошуку прибічників, розповсюджувачів ідей руху і, в кінцевому результаті, досягнення поставленої мети [12, с. 156].

З огляду на наведені вище потрактування, стає зрозумілим, що поняття «рух» до письменників-шістдесятників може вживатися лише у вузькому його значенні – як діяльність групи людей, об'єднаних спільними інтересами (у нашому випадку – боротьбою проти тоталітаризму). Але, з урахуванням

кількісних показників, мова не може йти про масовість, що є однією з головних ознак будь-якого руху. Не побачимо ми й чітко сформульованої ідеї, виробленої робочої тактики.

Цієї ж думки дотримується й znana дослідниця шістдесятництва О. Пахльовська: «це був перший в Радянському Союзі свідомий бунт людини проти тоталітаризму в післясталінські часи. З цього бунту постала нова історична і нова естетична свідомість української літератури» [13, с. 73].

Цей бунт став своєрідним протестом духу проти безвиході, в якій опинилася радянська людина, зокрема інтелігенція, за часів сталінщини, і якій випала нагода вийти з цієї безвиході завдяки приходу до влади М. С. Хрущова.

Що ж стосується співвідношення понять нонконформізм і шістдесятництво, то тут ми погоджуємося з думкою О. Заплотинської, що «шістдесятництво було, безперечно, нонконформістським явищем, обмеженим лише коротким часом свого існування. Тому для першої половини 1960-х рр. цілком доцільно паралельно використовувати терміни «шістдесятництво» і «нонконформізм»» [14, с. 149].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведене дослідження дає можливість зробити наступні висновки: аналіз різних за походженням історичних джерел дозволив встановити 53 особи, яких можна ідентифікувати як яскравих представників українського літературного шістдесятництва; встановлена кількість осіб засвідчує, що протистояння в середовищі літературно-мистецької інтелігенції України в епоху «відлиги» не було широко поширеним явищем; порівняно невелика кількість осіб, які склали ядро українського літературного шістдесятництва, дозволила нам говорити про те, що літературне шістдесятництво не було «рухом», швидше поколінням, об'єднаним спільними цінностями, що суперечили офіційним; протистояння як ознака творчості та певна стратегія поведінки, було характерне для молодого покоління творчої генерації, що прийшла в літературу в кінці 1950-х – на початку 1960-х рр.; найбільш поширеними нонконформістські явища були в середовищі київської та львівської творчої інтелігенції, що пояснюється наявністю потужних навчальних закладів та історичними традиціями, ширшими контактами з представниками російського нонконформізму та контактами з Заходом. Зосередженість переважної більшості митців у двох містах – Києві, Львові – робила їх вплив на мистецьке середовище досить відчутним.

На жаль, сьогодні ще не сказано останнього слова в дослідженні форм і методів протистояння літературної інтелігенції владі, не є остаточною й може бути уточнена кількість представників цього, безперечно, унікального явища української культури минулого століття, що, власне, й дає нам підстави для подальшої розробки проблеми.

Література

1. Farmer Kenneth C. *Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era: Myth, Symbols and Ideology in Soviet Nationalities Policy*. The Hague. – Boston; London : Martinus Nijhoff Publishers, 1980. – 223 p.; Bilocerkowycz Jaroslaw. *Soviet Ukrainian Dissent. A study of political Alienation*. – London, 1988. – 242 p.; *Ukraine after Shelest / Edited by Bohdan Krawchenko*. – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1983. – 119 p.
2. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору, 1960 – 80-х рр. [Текст] : монографія / Георгій Володимирович Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / Анатолій Русначенко. – К., 1998. – 720 с.; Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.) / Ю. О. Курносів. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – 222 с.; Шевчук О. А. Український національно-культурний рух (друга половина 50-х – початок 90-х рр. XX ст.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 – Запоріжжя, 1998. – 226 с.; Баран В. К., Даниленко В. М. Україна крізь віки : в 15 т. / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К. : Видавничий дім «Альтернатива», 1999. – Т. 13. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-ті роки); Бажан О., Данилюк Ю. Український національний рух : основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.) / О. Бажан, Ю. Данилюк. – К. : Рідний край, 2000. – 232 с.; Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956 – 1987) / Б. Захаров. – Х. : Фоліо, 2003. – 144 с.; Заплотинська О. О. Інтелектуальний нонконформізм в Україні в 60–70-х рр. XX ст. (Історико-культурний аспект): дис. ...канд. іст. наук (07.00.01) / О. О. Заплотинська. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – 229 с.
3. Рибалка І. К. Така наша доля: сторінки життя мого покоління / І. К. Рибалка. – Х. : Основа, 1999. – 248 с.
4. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956 – 1965). – К. : Вид. дім «Лі-Терра», 2004. – 324 с.
5. Хархун В. П. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації : монографія / В. П. Хархун. – Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2009. – 508 с.; Корогодський Р. Брама світла: Шістдесятники / упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. – 656 с.; Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетичний аспекти): монографія / Л. Тарнашинська. – К. : Смолоскип, 2010. – 632 с.
6. Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.) / Ю. О. Курносів. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – 222 с.
7. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 423 с.
8. Bilocerkowycz Jaroslaw. *Soviet Ukrainian Dissent. A study of political Alienation* / Jaroslaw Bilocerkowycz. – London, 1988. – 242 p.

9. Современный социологический словарь / Движение социальное. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.slovari-online.ru/word/социологический-словарь/движение-социальное.htm>
10. Политический словарь / Движение общественно-политическое. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.slovari-online.ru/word/политический-словарь/движение-общественно-политическое.htm>
11. Гідденс Е. Соціологія культури / Е. Гідденс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://systinfo.ru/sotsialnie_subekti_kulturnogo_tvorchestva/sotsialnie_dvizheniya.html
12. Блумер Г. Социальные проблемы как коллективное поведение / Пер. И. Ясавеева // Контексты современности-II: Актуальные проблемы общества и культуры в западной социальной теории: Хрестоматия / Сост. и общ. ред. С. А. Ерофеева; 2-е изд., доп. и перераб. – Казань: Изд-во Каз. ун-та, 2001. – (Программа TEMPUS (TACIS)). – С. 150–159.
13. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту / О. Пахльовська // Сучасність. – 2000. – № 4. – С. 65–74.
14. Заплотинська О. О. «Формалізм чи новаторство?» : інтелектуальний нонконформізм в офіційному дискурсі 1960 – 1970-х рр. в Україні / О. О. Заплотинська // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 145–157.

Муратова О.В. ЛИТЕРАТУРНОЕ ШЕСТИДЕСЯТНИЧЕСТВО В УКРАИНЕ: КОЛИЧЕСТВЕННОЕ И ВОЗРАСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЯ, РЕГИОНАЛЬНАЯ ДИСЛОКАЦИЯ

В статье предпринимается попытка проанализировать с точки зрения социально-демографического аспекта сложное и противоречивое явление украинской культуры прошлого века – литературное шестидесятничество.

На основании различных по происхождению исторических источников – архивных документов, публицистической, мемуарной литературы, определяется количественный состав, возрастной ценз и региональная принадлежность писателей-шестидесятников, составлявших ядро этого явления, выявляются места их дислокации в Украине. Результаты, полученные в ходе исследования, позволяют автору упорядочить категориальную сферу, определиться с употреблением дефиниций для обозначения явлений, которые имели место в культурной среде Украины в эпоху хрущевской «оттепели».

Ключевые слова: тоталитаризм, эпоха «оттепели», либерализация, литературно-художественная политика власти, оппозиция к власти, диссидентское движение, шестидесятники, региональная дислокация ячеек формирования интеллигенции.

Muratova O. V. LITERARY MOVEMENT SHISTDESYATNYTSTVO IN UKRAINE: QUANTITATIVE AND AGE MEASUREMENTS, REGIONAL DISLOCATION

The article performs socio-demographic analysis of the complex and contradictory phenomenon of the Ukrainian culture of the previous century – literary movement Shistdesyatnytstvo.

On the ground of the analysis of originally different historical sources – archive documents, publicistic, memorial literature – quantitative representation of the writers called ‘shistdesyatnyky’ has been substantiated; age qualification and regional origin of the creative artists who were the nucleus of this phenomenon have been determined; the dislocation of literary intellectuals’ cells that became the basis of movement Shistdesyatnytstvo formation in Ukraine has been revealed.

Taking into account the results of the investigation, an attempt has been made to arrange categorical sphere, to decide on the use of the definitions to denote the phenomena which took place in the cultural sphere of Ukraine during the epoch of Khrushchev’s Thaw.

Key words: totalitarianism, the epoch of the Thaw, liberalization, literary-artistic policy of the authority, opposition to authority, dissident movement, shistdesyatnyky, regional dislocation of intellectuals’ formation cells.

REFERENCES

1. Farmer Kenneth C. (1980), *Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era: Myth, Symbols and Ideology in Soviet Nationalities Policy*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague. – Boston, London, 223 p.; Bilocerkowycz Jaroslaw (1988), *Soviet Ukrainian Dissent, A study of political Alienation*, London, 242 p.; Krawchenko Bohdan (1983), *Ukraine after Shelest*, Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, Edmonton, 119 p.
2. Kasianov H. (1995), *Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu, 1960 – 80-kh rr.*, Lybid, Kyiv, 224 p.; Rusnachenko A. (1998), *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950- kh – pochatok 1990-kh rokiv*, Kyiv, 720 p.; Kurnosov Yu. O. (1994), *Inakomyshlennia v Ukraini (60-ti – persha polovyna 80-kh rr. KhKh st.)*, In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, 222 p.; Shevchuk O. A. (1998), *Ukrainskyi natsionalno-kulturnyi rukh (druha polovyna 50-kh – pochatok 90-kh rr. 20 st.)*, Zaporizhzhia, 226 p.; Baran V. K., Danylenko V. M. (1999), *Ukraina kriz viky: v 15 t., T. 13. Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946 – 1980-ti roky)*, Vydavnychiy dim «Alternatyva», Kyiv; Bazhan O., Danyliuk Yu. (2000), *Ukrainskyi natsionalnyi rukh: osnovni tendentsii i etapy rozvytku (kinets 1950-kh – 1980-ti rr.)*, Ridnyi kraj, Kyiv, 232 p.; Zakharov B. (2003), *Narys istorii dysydentskoho rukhu v Ukraini (1956 – 1987)*, Folio, Kharkiv, 144 p.; Zaplotynska O. O. (2006), *Intelektualnyi nonkonformizm v Ukraini v 60–70-kh rr. KhKh st. (Istoryko-kulturnyi aspekt)*, In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, 229 p.

3. Rybalka I. K. (1999), *Taka nasha dolia: storinky zhyttia moho pokolinnia*, Osnova, Kharkiv, 248 p.
4. Lytvyn V. M. (2004), *Ukraina u druhomu poviennomu desiatylitti (1956 – 1965)*, Vyd. dim «Li-Terra», Kyiv, 324 p.
5. Kharkhun V. P. (2009), *Sotsrealistychnyi kanon v ukrainskii literaturi: geneza, rozvytok, modyfikatsii: monohrafiia*, TOV «Hidromaks», Nizhyn 508 p.; Korohodskyi R. (2009), *Brama svitla: Shistdesiatnyky*, uporiad. Kotsiubynska M., Kucher N., Sinchenko O., Vydavnytstvo Ukrainського Katolytskoho Universytetu, Lviv, 656 p.; Tarnashynska L. (2010), *Ukrainske shistdesiatnytstvo: profili na tli pokolinnia (istoryko-literaturnyi ta poetykalnyi aspekty): monohrafiia*, Smoloskyp, Kyiv, 632 p.
6. Kurnosov Yu. O. (1994), *Inakomyslennia v Ukraini (60-ti – persha polovyna 80-kh rr. KhKh st.)*, In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, 222 p.
7. Kravchenko B. (1997), *Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukraini XX stolittia*, Osnovy, Kyiv, 423 p.
8. Bilocerkowycz Jaroslaw (1988), *Soviet Ukrainian Dissent, A study of political Alienation*, London, 242 p.
9. Sovremennyyi sotsyolohycheskyi slovar / Dvyzhenye sotsyalnoe. – [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupa: <http://www.slovari-online.ru/word/социологический-словарь/движение-социальное.htm>
10. Polytycheskyi slovar / Dvyzhenye obshchestvenno-polytycheskoe. – [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupa: <http://www.slovari-online.ru/word/политический-словарь/движение-общественно-политическое.htm>
11. Hiddens E. Sotsiolohiia kultury / E. Hiddens. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: http://systinfo.ru/sotsialnie_subekti_kulturnogo_tvorchestva/sotsialnie_dvizheniya.html
12. Blumer H. (2001), *Sotsyalnye problemy kak kollektivnoe povedeniye* / Per. Y. Yasaveeva // Konteksty sovremennosti-II: Aktualnye problemy obshchestva y kultury v zapadnoi sotsyalnoi teoryi: Khrestomatyiya / Sost. y obshch. red. S. A. Erofeeva; 2-e yzd., dop. y pererab, Yzd-vo Kaz. un-ta, Kazan, pp. 150–159.
13. Pakhliovska O. (2000), *Ukrainski shistdesiatnyky: filosofiiya buntu, Suchasnist*, 4, pp. 65–74 (ukr).
14. Zaplotynska O. O. (2006), «Formalizm chy novatorstvo?»: intelektualnyi nonkonformizm v ofitsiinomu dyskursi 1960 – 1970-kh rr. v Ukraini, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, pp. 145–157 (ukr).

Рецензент: **Докашенко Г. П.**, доктор історичних наук.

Стаття подається
вперше
29.04.2013

УДК 930+94

СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РОДИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

М'ягка Ганна Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Анотація

Розкрито специфіку виховання і ставлення до жінок у пересічних сільських сім'ях України у другій половині ХІХ ст. Акцентовано увагу на важливості ролей дружини, матері і господині у важкому повсякденному житті кожного селянина.

Ключові слова: *жінка, сільська родина, повсякденне життя, мати, господиня, дружина.*

ВСТУП

Для молодшої незалежної Української держави особливої актуальності сьогодні набувають завдання відродження духовності, визначення національно-культурної ідентичності, додержання національних традицій і виховання патріотизму. Саме тому останнім часом у вітчизняній історичній науці усе більшого значення і поширення набувають дослідження повсякденного життя жителів України різних історичних періодів. Споконвіків найстійкішими носіями культурних надбань багатьох поколінь українців у своєму повсякденному житті були селяни, передусім жінки. А їхнє повсякдення, у свою чергу, в усі часи досить тісно було пов'язане з усією історією народу. У такому аспекті важливим є вивчення повсякденного життя української сільської родини у другій половині ХІХ ст. як осередку національної ідентичності і ментальності. Зокрема, на нашу думку, особливу актуальність має дослідження становища жінки в родині. Досі це питання залишається недостатньо висвітленим науковцями, оскільки його вивчення пов'язане зі складністю здобуття достовірних відомостей.

Втім, неупереджене висвітлення повсякденного життя української жінки сприятиме з'ясуванню справжньої ролі жіноцтва в українській історії та культурі, виявленню витоків гуманістичних і демократичних цінностей українства. Особливої значущості такі дослідження набувають у зв'язку зі становленням в Україні громадянського суспільства й актуалізації проблеми гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя.

Певні спроби розкрити порушену нами у статті тему були зроблені. Так, вагомим є внесок О. Кравця [1], О. Кісь [2], О. Пономарьова [3], В. Магрицької [4], М. Стельмаховича [5] та інших.

Предметом нашого дослідження є становище жінки в родині.

МЕТА РОБОТИ

Метою статті є аналіз становища жінки у повсякденному житті української сільської родини у другій половині XIX ст.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

З середини XIX ст. в Україні у вихованні дітей домінував так званий соціалізуючий стиль, за яким метою виховання є не завойовування і підпорядковування дитини, а тренування її волі, приготування до майбутнього самостійного життя. На таких принципах базувалося і виховання у сільських родинах. Дівчаток і хлопчиків змалку навчали тих реальних соціальних ролей, які їм доведеться виконувати в дорослому віці.

У гендерній соціалізації дівчаток найважливішим було поступове опанування основних жіночих ролей дружини, матері та господині. Тому у момент появи дівчинки на світ через низку ритуально-магічних дій починалося програмування успішності цієї майбутньої жінки у двох засадничих сферах – господарсько-виробничій і репродуктивній. Характерні для українців звичаї відрізання пупка новонародженої на суто жіночому знарядді праці (гребені, голці, кужелі, веретені, серпі тощо) та побажання успішності у відповідній жіночій роботі (прядінні, ткацтві, шитті тощо) свідчать про пряме ототожнення майбутньої жінки з конкретною господарською сферою [6].

Прикметно, що серед предметів, які використовували в обрядах щодо дівчинки, у джерелах не згадуються книжки, тоді як для хлопчика цей атрибут справді подекуди використовували. Вочевидь, це засвідчує той факт, що освіту в житті майбутньої жінки недооцінювали і вважали зайвою.

З малих літ дівчинка поступово пізнавала першорядну для сільської жінки другої половини XIX ст. царину материнства. З самого народження дівчинку готували до того, що колись вона повинна стати матір'ю. Як правило, ця підготовка проходила в умовах гри. Дівчинка, граючи з ляльками, уявляла себе матір'ю та виховувала в собі певні почуття до майбутньої дитини. Також завдяки казкам, які дівчатка знали з самого дитинства, вони усвідомлювали необхідність принести у цей світ дитину та виховати її гідною людиною. Вже в трирічному віці у дівчинки з'являлись ляльки. А з 4 років дівчат залучали до безпосереднього догляду за меншими дітьми у сім'ї. У дівчинки 7-8 років було вже відносно постійне коло обов'язків, що значною мірою відповідало функціям жінки-господині, пов'язаним здебільшого з домашнім побутом, а саме: миски помити, дров унести, води принести (малим відерцем), хату підмести, курей покормити, собак, kota, дати сіна корові, коло хати на подвір'ї замести [7].

У сільській сім'ї трудова діяльність мала стійкий ритм із характерним розподілом робіт відповідно до статі, віку та сезону. Тому поряд із повсякденними суто побутовими справами поступово відбувалось безпосереднє ознайомлення дівчат із головними виробничими процесами – прядінням і вишиванням. Практично по всій етнічній території України селяни виготовляли полотно та

шили одяг із власноручно вирощеного та переробленого волокна льону чи конопель. Технологічно процес виготовлення пряжі з рослин був дуже тривалий у часі, украй трудомісткий і належав суто до компетенції жінок. Усього, що треба було знати та вміти дівчинці, навчала її саме мати. Зазвичай дівчата самі прагнули якнайшвидше опанувати основні жіночі заняття, адже здобуття відповідних умінь і навичок розглядалось як спосіб самоствердження дівчинки, надаючи їй більшої значущості в сім'ї та авторитету серед однолітків. Отож, уже в 7-9 років дівчата починали учитися шити та вишивати.

Однак обов'язки дівчат у сільській родині зовсім не обмежувалися вказаними заняттями. У 10-13 років дівчина ставала вже повноцінною помічницею матері і поділяла з нею усю жіночу працю у сім'ї, у тому числі й у землеробстві. Деколи дівчаткам 12-13 років уже доручали виконувати такі види робіт (наприклад, жати, гребти сіно, обробляти льон і коноплі, товкти просо тощо), які потребували значних фізичних зусиль і знання технологічних процесів [8]. Трудовий внесок дівчат у сімейне господарство був настільки вагомий, що батьки навіть позбавляли їх можливості навчатися у школі, вважаючи за доцільніше використати цей час на виконання господарських робіт. Проте участь дівчат у господарсько-виробничих процесах була важлива не лише для добробуту сім'ї, а й для здобуття таких господарських знань, умінь та навичок, які вважалися пріоритетними для майбутньої успішності жінки в дорослому житті.

Пізніше, років з 14-15, дівчина починала опановувати ткацтво. Це було зумовлене розмірами кросен чи ткацького верстата, адже тільки відповідний зріст і будова тіла дівчини уможлиблювали початок роботи із ними. З таких же міркувань порівняно пізно залучали дівчат до приготування їжі та випікання хліба: висота печі, розміри кухонного начиння, необхідність використання відповідних знарядь вимагали відповідного зросту та фізичної сили. Через це лише дівчина 16-17 років (на порі, невістка, відданиця) вчилася куховарити, реалізуючи накопичені досі знання на практиці [9].

Подальша доля і становище жінки у повсякденному житті української сільської родини у другій половині XIX ст. майже цілком залежали від її одруження, що становило життєву стратегію кожної жінки. Адже у традиційній культурі українців одруження було засадничою передумовою успішності жінки. Лише заміжня жінка могла повністю реалізувати свою гендерну програму, мати певний соціальний статус у суспільстві і досягти визнання як соціально повноцінна особа, виконуючи три засадничі соціальні ролі – дружини, господині та матері.

Саме тому безшлюбність розглядали в народі як соціальну аномалію. До старої діви часто ставилися упереджено, вона зазнавала осуду і співчуття. Жінку, якій не вдалося створити сім'ю, чекала вельми сумна самотня доля; її розглядали як соціально-неповноцінну особу, оскільки вона не виконала свого людського призначення. А оскільки у вказаний період статус жінки визначався через її

відносини із чоловіком, то за його відсутності самотня жінка випадала зі звичайних соціальних взаємозв'язків, стаючи певною маргіналкою: її майнові права були обмежені, для неї були повністю закриті чи частково недоступні інші соціальні та ритуальні жіночі ролі [10].

Вище зазначене доводить той факт, що у другій половині XIX ст. кількість шлюбів на українських землях була вищою, ніж в інших регіонах Російської імперії і багатьох країнах Європи. Крім того, у селах шлюбність була значно вищою, аніж у містах.

Треба відмітити, що в цілому жінка займала залежне від чоловіка становище у сільській родині. Однак навіть в умовах патріархальної сім'ї вона зберігала певну самостійність і мала визнані народом права. Така неоднозначність становища жінки (і необхідність коритися чоловікові, і незалежність у своїй, суто жіночій, діяльності) красномовно відображена у наступних народних висловах: «Жіноча дорога – від печі до порога», проте: «Жінка за три кути хату держить, а чоловік – за один».

Становище жінки у повсякденному житті української сільської родини зумовлювалося передусім великим значенням її праці в сім'ї і домашньому господарстві. У той же час важко було уявити без жінки і виконання багатьох польових робіт, особливо у жнива. Важливою була роль жінок у виконанні цілої низки обрядово-символічних дій, пов'язаних із сільськогосподарськими роботами. Також існували суто жіночі, у тому числі колективні, роботи: оденки, лушіння кукурудзи, валькування хати тощо.

Зауважимо, що правове становище жінки в сім'ї та громаді визначалося також низкою економічних умов. За звичаєвим правом, вона мала особисте майно, що складалося з приданого, включаючи земельний наділ (материзну, яка не входила в загальносімейне майно і спадкувалася по жіночій лінії), та набуте від продажу продуктів «жіночого» господарства (дрібною худоби, птиці, яєць, молочних продуктів, борошна, овочів і фруктів, льону, полотна тощо). Господарсько-виробничі функції у сім'ї мали гендерну диференціацію, внаслідок чого сфера жіночої компетенції охоплювала насамперед побутові обов'язки, переробку сільськогосподарської сировини, а також відповідні ділянки рільництва і тваринництва, допоміжних господарських занять. Оскільки більшість робіт жінками виконувались у межах дому та на подвір'ї, то саме житло представляло собою майже виключно жіночу царину, наповнену предметами, які функціонально та символічно належали до жіночої субкультури.

Дружина голови сім'ї не тільки сама виконувала якісь роботи, але й розподіляла їх серед інших жінок двору, повчала їх. Майже скрізь в Україні згідно зі звичаєвим правом XIX ст. дружина після смерті чоловіка, навіть при дорослих синах, ставала на чолі не тільки малої, а й великої сім'ї, а також несла повну відповідальність за економічну спроможність господарства і сплату податків.

Винятком були деякі західні райони, де наступником батька залишався син, та Волинь, де збереглася архаїчна форма успадкування – старшому братові [11].

Тут варто відзначити неоднозначність становища в селянській громаді та сім'ї жінки-вдови. Як зазначає О. Кісь, з одного боку, цей стан розцінювався як соціальна аномалія, що формувало дещо упереджене ставлення до вдовиці (зокрема, обмежувалась її участь у деяких сімейних обрядах). З іншого боку, значні особисті, господарські, майнові права забезпечували вдові порівняно високий суспільний статус, підриваючи усталені гендерні стереотипи. Існувала потужна суспільна настанова на повторний шлюб вдови [12].

Загалом у повсякденному житті української сільської родини другої половини ХІХ ст. жінка повинна була коритися своєму чоловікові, поважати його, шанувати та виконувати всі його накази і побажання. Однак були сім'ї, де головувала жінка. Утім, такі випадки були великою рідкістю, оскільки таке становище в родині сприймалося громадою як аномалія і найчастіше засуджувалося людьми.

Постійними хатніми обов'язками жінки були: дітей доглядати, варити, смажити, пекти, обшивати сім'ю, вишивати, прясти, ткати, прати, хату прибирати, доглядати худобу, птаство. Крім того, жінки виконували ще й сезонні роботи. Як правило, жінки в українській селянській сім'ї не виконували фізично важких робіт: не орали, не косили, не молотили. Цього традиційного принципу легко було дотримуватися у великих сім'ях, де вистачало чоловічих рук. Дещо інша ситуація складалася у малих сім'ях через брак робочої сили. За таких умов господарі до важких робіт об'єднувалися і допомагали один одному. Якщо об'єднуватися не було з ким, до важких робіт залучалися і жінки, оскільки від цього залежав добробут родини.

В українській сільській сім'ї другої половини ХІХ ст. чоловік був господарем і організатором виробництва, а жінка – його помічником.

Традиційно в українців, особливо у селян, народження дітей вважалося першочерговою функцією сім'ї, а безплідність була трагедією для усієї родини. Якщо подружжя не могло народити дитину, то всю відповідальність за це нещастя покладали на жінку, бодай це покарання за її гріхи. У суспільстві бездітна жінка була непотрібною, її цькували, знущалися та докоряли. Найбільших знущань жінка зазнавала саме від жінок. А свекруха взагалі могла життя не давати за відсутність онуків.

Така реакція громади природна і зрозуміла. Адже повсякденне життя сільської родини було дуже складним, кожні робочі руки цінувалися. Власне, факт народження дитини сприймався у сім'ї як поява ще одного помічника. Саме цим пояснюються звичаї відрізання пуповини у новонароджених хлопчиків на сокирі, щоб у майбутньому був добрим господарем, а у дівчаток – «на гребені» (який використовувався при прядінні), щоб була доброю прялею.

У догляді за дітьми українські жінки користувалися переважно засобами народної медицини і гігієни. Великого значення в народі надавали загартуванню дітей змалку. У сім'ї їм прищеплювали елементарні гігієнічні навички: тримати в чистоті тіло і одяг, постіль і житло. Фізичному розвитку дітей сприяли рухливі ігри.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, у повсякденному житті української сільської родини другої половини ХІХ ст. становище жінки визначалося тими ролями і функціями, які вона виконувала у сім'ї, а також було зумовлене типом структури останньої (переважно мала сім'я) та особливими господарсько-майновими правами жінки. Від самого народження в дівчинці виховували гарну дружину, матір і господиню. Адже правильне виховання дівчини ставало передумовою її подальшого успішного життя і реалізації її гендерної програми. У кожному віці у дівчинки з'являлися нові обов'язки, а з ними прививалася любов до роботи та родини, відповідні цінності й установки. У вказаний період повноцінна реалізація жінкою гендерної програми була можливою лише за умови вдалого виконання нею трьох ключових соціальних ролей – дружини, матері, господині. Як дружина, жінка мала низку обов'язків перед своїм чоловіком. Вона мусила в усьому його слухатись, підтримувати та допомагати йому. Одруження становило життєву стратегію жінки. Як мати, жінка повинна була належним чином виховувати дітей і слідкувати за їхнім зовнішнім виглядом. Бути матір'ю для українки у другій половині ХІХ ст. було священним обов'язком, реалізацією свого призначення та фундаментальною життєвою установкою. Якщо молодиця не мала дітей, це засуджувалося громадою. Як господиня, жінка мала правильно вести господарство та догоджати у повсякденному житті своїй родині. Вона повинна була вміти гарно готувати, прати, вишивати та шити, доглядати дітей і тварин тощо. Іншими словами, жіноча роль господині у сім'ї поєднувала у собі обов'язки і матері, і дружини. Володіння майном, відповідальність за певну господарсько-виробничу сферу та здатність розпоряджатися отриманими за результати жіночої праці грошима сприяли доволі високому статусу заміжньої жінки-господині на селі. Галузь діяльності жінки у родині була такою ж значущою для повноцінного функціонування сім'ї як господарської одиниці, як і діяльність чоловіка.

У подальших дослідженнях порушеного у статті питання варто звернути увагу на особливості ставлення до самотніх жінок (вдів, покриток) у українців у другій половині ХІХ ст.

Література

1. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу : історико-етнографічний нарис / О.М. Кравець; Ред. В.Т. Зінич. – К.: Наукова думка, 1966. – 198 с.
2. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008.

– 272 с.; Кісь О. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини ХІХ – початку ХХ століття: гендерні аспекти: Автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / Кісь О.Р.; НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича, Ін-т народознав. – Л., 2002. – 20 с.

3. Пономарев А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине: Этносоциальные проблемы : монография / А.П. Пономарев. – К. : Наукова думка, 1989. – 320 с.

4. Магрицька В.І. Весільний обряд на східній Слобожанщині: навч. пос. / В.І. Магрицька. – Луганськ: СПД Резніков В.С., 2011. – 44 с.

5. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка : навч. посібник / М.Г. Стельмахович; Інститут системних досліджень освіти. – К., 1996. – 288 с.

6. Кісь О. Особливості соціалізації дівчаток в українській сім'ї ХІХ – початку ХХ ст. / О. Кісь // Етнічна історія народів Європи. Традиційна етнічна культура слов'ян: Збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 49.

7. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с. – С. 98.

8. Родинно-сімейна енциклопедія / За заг. ред. Ф. Арвата та ін. – К.: Богдана, 1996. – 438 с. – С. 126.

9. Кісь О. Особливості соціалізації дівчаток ... Вказана праця. – С. 50.

10. Українське народознавство: Навчальний посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Гориль, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с. – С. 17.

11. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі ... Вказана праця. – С. 126.

12. Кісь О. Жінка в українській селянській сім'ї ... Вказана праця. – С. 14.

Мягкая А.А. Положение женщины в повседневной жизни украинской сельской семьи (вторая половина ХІХ в.)

Раскрыта специфика воспитания и отношение к женщинам в обычных сельских семьях Украины во второй половине ХІХ в. Акцентируется внимание на важности роли жены, матери и хозяйки в тяжелой повседневной жизни каждого крестьянина.

Ключевые слова: женщина, сельская семья, повседневная жизнь, мать, хозяйка, жена.

Myagkaya A.A. Position of woman in everyday life of Ukrainian rural family (second half of the ХІХth century)

The specific of education and treatment to women in ordinary rural families of Ukraine in the second half of the ХІХth century are disclosed. The importance of the role of wife, mother and hostess in a heavy daily life of every peasant is emphasized.

Keywords: woman, family, daily life, mother, hostess, wife.

References

1. Kravetz' O.M. Simejnnij pobut i zvichaï ukraïns'kogo narodu : istoriko-etnografichnij naris / O.M. Kravetz'; Red. V.T. Zinich. – K.: Naukova dumka, 1966. – 198 s.
2. Kis' O. Zhinka v traditziijnij ukraïns'kij kul'turi (druga polovina XIX – pochatok XX st.) / O. Kis'. – L'viv: Institut narodoznavstva NAN Ukraïni, 2008. – 272 s.; Kis' O. Zhinka v ukraïns'kij seljans'kij sim'ï drugoï polovini XIX – pochatku XX stolittja: genderni aspekti: Avtoref. dis... kand. ist. nauk: spetz. 07.00.05 «Etnologija» / Kis' Oksana Romanivna; NAN Ukraïni. In-t ukraïnozn. im. I.Krip'jakevicha, In-t narodozn. – L., 2002. – 20 s.
3. Ponomarev A.P. Razvitie sem'i i brachno-simejnykh otnoshenij na Ukraine: Ehtnosotzial'nye problemy : monografija / A.P. Ponomarev. – K. : Naukova dumka, 1989. – 320 s.
4. Magritz'ka V.I. Vesil'nij obrjad na skhidnij Slobozhanshini: navch. pos. / V.I. Magritz'ka. – Lugans'k: SPD Reznikov V.S., 2011. – 44 s.
5. Stel'makhovich M.G. Ukraïns'ka rodinna pedagogika : navch. posibnik / M.G.Stel'makhovich; Institut sistemnikh doslidzen' osviti. – K., 1996. – 288 s.
6. Kis' O. Osoblivosti sotzializacii divchatok v ukraïns'kij sim'ï XIX – pochatku XX st. / O. Kis' // Etnichna istorija narodiv Evropi. Traditziijna etnichna kul'tura slov'jan: Zbirnik naukovikh praz'. – K., 1999. – S. 49.
7. Kis' O. Zhinka v traditziijnij ukraïns'kij kul'turi (druga polovina XIX – pochatok XX st.) / O. Kis'. – L'viv: Institut narodoznavstva NAN Ukraïni, 2008. – 272 s. – S. 98.
8. Rodinno-simejna entziklopedija / Za zag. red. F. Arvata ta in. – K.: Bogdana, 1996. – 438 s. – S. 126.
9. Kis' O. Osoblivosti sotzializacii divchatok ... Vkazana praz'ja. – S. 50.
10. Ukraïns'ke narodoznavstvo: Navchal'nij posibnik / Za red. S.P. Pavljuka, G.JJ. Goril', R.F. Kirchiva. – L'viv: Feniks, 1994. – 608 s. – S. 17.
11. Kis' O. Zhinka v traditziijnij ukraïns'kij kul'turi ... Vkazana praz'ja. – S. 126.
12. Kis' O. Zhinka v ukraïns'kij seljans'kij sim'ï ... Vkazana praz'ja. – S. 14.

Рецензент: **Добров П.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
17.04.2013

УДК 061.27:63(470+571):929:631.5/.9+001.92

ВПЛИВ МОСКОВСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ВЧЕНОГО АГРОНОМА, ПОПУЛЯРИЗАТОРА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ КИРИЛА ІВАНОВИЧА ОСЬМАКА (1890-1960)

Підгайна Тетяна Миколаївна, аспірантка Центру історії аграрної науки ННСГБ НААН.

Анотація

Відображено вплив Московського сільськогосподарського інституту на формування особистості К.І. Осьмака.

Ключові слова: К.І. Осмак, агроном, сільське господарство, Московський сільськогосподарський інститут.

Дана стаття написана на основі архівних джерел Центрального історичного архіву Москви, копії яких нам вдалося отримати з доброї волі керівника Головного архівного управління міста Москви, Володимира Олександровича Маникіна, за що ми щиро дякуємо, та сподіваємось на подальшу взаємну творчу співпрацю в виявленні невідомих сторінок історії аграрної науки та освіти.

ВСТУП

Серед визначних історичних постатей – творців держави України особливе місце займає постать К.І. Осьмака (1890-1960), що був не лише відомим для свого часу політичним діячем національного спрямування, але, як виявилось, і вченим агрономом та популяризатором ведення сільськогосподарської дослідної справи в Україні протягом 1917-1928 років. Ця сторінка його творчої діяльності майже невідома. Але зовсім невідомими залишаються часи його навчання у Московському сільськогосподарському інституті або періоду формування його наукового світогляду.

МЕТА РОБОТИ

Висвітлення впливу професорсько-викладацького складу Московського сільськогосподарського інституту на формування наукових поглядів К.І. Осьмака.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Актуальність даної теми полягає в тому, що особистість Кирила Івановича Осьмака є неординарною та надзвичайно багатогранною. Досі ця постать продовжує залишатись комплексно не дослідженою, а ті праці, які вже опубліковані, присвячені, в першу чергу, його політичній діяльності та показують його як справжнього патріота своєї Батьківщини. В той час мало хто розглядає його науково-практичну діяльність, пов'язану з розвитком галузевого

дослідництва України в роки перших сподівань державності та особливо в 20-ті роки минулого століття.

Чисельна історіографія з даної проблематики обмежується статтями, присвяченими К.І. Осьмаку як президенту Української головної визвольної ради та лише коротко зазначаються його основні біографічні факти життя та діяльності на благо України. Серед таких слід відмітити статтю професора

Ю. Шаповала, в якій автор зазначає, що Кирило у 1910 році успішно склав «состязательные экзамены» та вступив до Московського сільськогосподарського інституту [1].

Інший відомий історик Микола Лисенко в своїй публікації констатує той факт, що навчаючись в Московському сільськогосподарському інституті, студент Кирило вступив до музично-драматичного гуртка «Кобзар», практику проходив в Україні, на Кубані та в Сибіру, та саме в ці роки публікує свої перші дослідження про долю українських переселенців [2].

Донька К.І. Осьмака Наталія у своїй книзі обґрунтовує його вступ саме до цього інституту так: «З 1910 року Кирило Осьмак – студент Московського сільськогосподарського інституту. Вибір не був випадковим. В Україні російська царська влада пригнічувала українське культурно-просвітницьке життя, вбачаючи в ньому небезпечний для себе сепаратизм». Вона також пише про гуртки створені при МСГІ – «Кобзар» і агрономічний, в яких брав участь її батько. Наталія Кирилівна коротко зазначає і про практику, яку проходив К.І. Осьмак в різних регіонах України та Росії, а також про публікацію ним своїх перших наукових публікацій. Серед них Наталія Осьмак виділяє статтю: «Як живуть наші переселенці» - про українських переселенців, що переїхали в Сибір [3].

Народився Кирило Іванович Осьмак 27 квітня 1890 р. в містечку Шишаки Миргородського повіту. Спочатку закінчив Шишацьку народну школу, з 1902 по 1906 р. навчався у Миргородській повітовій школі, а згодом з 1908 по 1910 рік – в Полтавському Олександрівському реальному училищі. Як не дивно, але у цей період на формування світогляду Кирила значний вплив відіграв український театр Саксаганського, що діяв у Полтаві і знаходився недалеко від училища, за участі корифеїв сцени Садовського, Заньковецької, Кропивницького, Тобілевичів, що давали свої вистави у місті. Неабияку роль також відігравала його любов до творчості великого українського поета Тараса Шевченка. Тому не дивно, що з дитячих років у Кирила сформувалися патріотичні і навіть націоналістичні почуття до своєї Батьківщини.

Після закінчення училища, 8 липня 1910 року 20-річний Кирило своїм, як завжди, каліграфічним почерком пише заяву на ім'я ректора Московського сільськогосподарського інституту: «Его Превосходительству Господину Директору Московскаго Сельско-хозяйственнаго Института. Отъ мещанина Кирилла Ивановича Осьмакова Прошение. Желая для продолженія образования поступить въ Московскій Сельско-хозяйственный Институть, имею честь

покорнейше просить Ваше Превосходительство о допущении меня къ состязательному экзамену. На основаніи Высочайше утвержденного Положенія Института обвязуюсь во все время пребывания моего въ немъ подчиняться правилам и постановленіямъ институтскимъ... Городъ Москва, Лесная улица, д. Министерства Финансовъ, кв. 10., іюля 8 дня 1910 года. Кирилль Ивановичъ Осьмаковъ.» [4, 1].

Отримані у Полтаві знання дозволили досягти бажаного результату і вже у вересні 1910 року К.І. Осьмак стає студентом найпрестижнішого в імперії галузевого вузу – Московського сільськогосподарського інституту, що, до речі, підтверджує його студентський квиток: «1910 года сентября 17 дня. № 8320 Студентъ Московскаго Сельскохозяйственнаго института Осьмаковъ Кирилль Ивановичъ, окон. курсъ въ Полтавск. Александр. реал. учил. Время поступленія въ сентябре 1910 г. Директоръ И. Ивероновъ» [5, 141].

Як проходив весь процес підготовки агрономів у вищих навчальних закладах царської імперії студент Кирило Осьмак докладно описує у статті «Як навчаються студенти агрономічної науки», яку публікує у журналі «Рілля» [6]. У своїй невеличкій за обсягом праці він досить детально розповідає про те, що навчання агрономії розбивається на чотири курси і кожного наступного року студенти вивчають певні профільні дисципліни. Проте в силу тих чи інших обставин, навчання може затягнутися в часі і тоді закінчувати інститут доводиться після п'яти або навіть шести років перебування в вузі. Навчання поділяється на теорію та практику. Спочатку студенти по книжках та за допомогою лекцій здобувають теоретичні знання, а вже згодом під час практики або практичних занять перевіряють достовірність отриманої інформації. І головне – навчаються працювати в сільському господарстві. Для цього при галузевих вузах збудовані різні лабораторії, зразкові господарства, дослідні поля, селекційні станції тощо. Такий поділ отриманих знань на теоретичну та практичну частини дає можливість студентам краще орієнтуватися в оцінці різних природних явищ, а також при проведенні спеціальних досліджень сільськогосподарського спрямування. Але оскільки кожен студент аграрного вузу добре знає, що не всюди однакові ґрунти та клімат, тому заздалегідь обирає собі регіон, де хотів би жити та працювати. Як наслідок, він приділяє йому найбільше уваги під час навчання. Отже, і не дивно, що майбутній агроном Кирило Осьмак свою практику проходив переважно на теренах України.

Під впливом лекцій професора О.Ф. Фортунатова та практичних занять П.І. Говсевича починаючий науковець захоплюється дослідженнями проблем аграрної економіки та суспільної агрономії, а також організацією селянського господарства [7, 1]. Крім того, стає одним із організаторів різних фахових гуртків серед студентства МСГІ. До них, в першу чергу, належить агрономічний гурток по вивченню України і Термінологічна комісія при ньому з 1911 року. Спочатку гурток утворив невеличку бібліотеку, в якій зібрав майже весь матеріал, що

стосувався аграрної України. Згодом організував спеціалізовані читання, а потім перейшов до практичної наукової роботи: розробив та видав анкету-книжку для агрономів, що працюють на українських землях. К.І. Осьмак вважав діяльність такого типу гуртка надзвичайно важливим для майбутніх агрономів, що будуть потім працювати в Україні, адже студенти могли теоретичні знання підтвердити на практиці, й набиратися досвіду публічних виступів, що є теж не менш важливим у майбутній професії. Результати своїх агрономічних наукових досліджень і особливо аналітичних за 1911-1915 роки К.І. Осьмак друкує на сторінках журналів «Рілля», «Украинская жизнь», «Маяк», а саме: «Украинское происхождение певческих костюмовъ въ кафедральныхъ храмахъ Россіи» [8], «Изь деятельности украинскаго кружка при Московскомъ сельскохозяйственномъ институте» [9], «Агрономической кружокъ по изученію украинскихъ губерній» [10], «Важна справа» [11]. Три останні статті безпосередньо присвячені діяльності агрономічного гуртка при МСГІ.

Дещо пізніше, в 1914 році, як любитель театру, Кирило вступає до музично-драматичного гуртка «Кобзар», де продовжив розвивати свої патріотичні почуття до рідного народу, історії, культури, мови, які заклались в нього змалку. Крім постановки невеличких п'єс, члени гуртка активно обговорювали і інші твори Тараса Шевченка. Кирила Осьмака більше цікавили роботи поета патріотичного характеру. Він просто захоплювався Кобзарем, достеменно знав його біографію та мистецьку творчість на київську тематику. Однак, щоб вступити до даного гуртка, йому неодмінно треба було просити дозволу у керівництва інституту, що він робить відповідною заявою: «Его Превосходительству Господину Директору Московскаго Сельскохозяйственнаго Института Студента Института Кирилла Ивановича Осьмакова Прошение. Настоящимъ честь имею просить Ваше Превосходительство выдать мне удостоверение, что къ поступленію моему въ члены Московскаго музыкально-драматическаго кружка «Кобзарь» препятствій со стороны Института не имеется. Студентъ Кир. Ив. Осьмаковъ. 25 апреля 1914 г.» [12, 110].

Керівництво інституту не вбачало нічого забороненого в діяльності даного гуртка, тому не заперечувало щодо вступу до нього ще одного їхнього студента, і наступного дня Кирило отримав на руки посвідчення за №5952, яке підтверджувало його належність до «Кобзаря» [13, 109].

У 1915 році К.І. Осьмак спільно з О.В. Красівським редагує часопис «Тепла роса», який виходив у Москві і був фактично єдиним україномовним часописом у Росії того часу. У цьому журналі К.І. Осьмак під псевдонімом

К. Шишацький опублікував дві статті, одна з яких присвячувалась своєму рідному містечку «м. Шишак, Миргородського пов., на Полтавщині» [14], інша мала назву «Галичина» [15], в якій описується складна історія цього краю. За останню публікацію, за словами автора, часопис було припинено.

Під час навчання у вузі Кирилові не одноразово доводилося проходити виробничу практику в кращих сільськогосподарських господарствах України та Росії, що, до речі, підтверджують документи Московського історичного архіву. Так, наприклад, у 1911 році К.І. Осьмак проходив стажування при агрономічному відділі Волинського земського управління. Підтвердженням цього є посвідчення: «М. В. Д. Губернській агрономъ Волинскаго Земскаго Управленія. №521 мая» 29 дня 1911 г. г. Житомиръ. Удостовереніє Симвь удостоверяю, что студентъ Московскаго Сельскохозяйственнаго Института Кирилла Ивановича Осьмакова состоит практикантом въ Волинскомъ Земскомъ Управленіи въ агрономическимъ отделе Губернскій агрономъ» [16, 38], а також особиста заява студента К. Осьмака на продовження відпустки у вузі, щоб закінчити проходження практики в вище згаданій установі: «... Наконєць. я получилъ приглашеніє отъ Волинскаго Губернскаго агронома бытъ практикантомъ въ агрономическомъ отделе Волинскій Земскій Управы. Я, конечно, охотно согласился и остановка только за отпускомъ, который поэтому и прошу продлить до 15 сентябрю... Студентъ Института Кирилль Ивановичъ Осьмаковъ Житомиръ, Волын. Губ. Мало-Петербургская, 27. 1911 года мая 28 дня.» [17, 36]. Окремі епізоди своєї практичної роботи на Поліссі К.І. Осьмак висвітлив у статті «Волинський агрономічний з'їзд», яка була опублікована в 1913 році в газеті «Рада» за 30 серпня [18]. В ній він висвітлює, або скоріш в практичній площині аналізує основні рішення цього зібрання. Так, серед іншого, було прийнято резолюцію, щоб агрономи під час сільськогосподарських лекцій та курсів серед селян використовували українську мову, котра є більш зрозумілою для місцевого населення. Крім того, пропонувалось перекласти книгу І.І. Засухіна «Хмелеводство» на українську мову та роздати місцевому населенню, а також видавати статті у місцевій земській газеті теж на українській мові. Також було прийнято рішення про заснування комісії по перегляду популярної літератури по сільському господарству та під час агрономічних з'їздів проводити виставки такої літератури.

У 1912 році вже в межах проходження іншої практики К.І. Осьмакові довелось декілька місяців попрацювати в Катеринодарі та Катеринославі, про що він пише в «Опросном листе по вопросу обь освобожденіи отъ платы за право ученія недостаточныхъ студентовъ Московскаго Сельскохозяйственнаго Института» так: «Зарабатываю своїмъ трудомъ. От ноябрю месяца до января с. г. включ. былъ заведывающимъ Екатеринодарскимъ опытнымъ участкомъ Департамента Земледелія. До этого времени с марта мес. 1912 года состоял практикантомъ Департамента Земледелія на Игреньскомъ опытномъ участке Екатеринославскаго Губ. Земства» [19, 93 об].

Також знайдені архівні відомості про проходження Кирилом Осьмаком практики в Омську: «Его Превосходительству Господину Директору Московскаго Сельскохозяйственнаго Института студента пріема 1910 года

Кирилла Івановича Осьмакова Прошення. Прошу о разрешеніи мне отпуска на лето съ 12 мая 1914 г. по 15 октября 1914 года. Причина: Практика Куда: г. Омськ, Акмолинск. обл. Подпись Кир. Ив. Осьмаковъ» [20, 79]. Під час проходження цієї практики К. Осьмак дослідив життя, господарство та долю українських переселенців в Омську. За її підсумками він пише статтю «Як живуть наші переселенці» (дві частини), в кінці якої зазначалось Омськ як місце написання. Дана стаття була опублікована в газеті «Рілля» [21], [22].

Незважаючи на те, що К.І. Осьмак походив з заможних міщан, проте навчаючись в інституті, гроші на навчання та життя здобував власною тимчасовою працею, яка забирала в нього досить багато часу. Крім того, він старався фінансово допомагати ще й сестрі. Батьки, в той час, коли Кирило став студентом, були вже досить похилого віку, жили за рахунок власного невеличкого господарства. Однак, як виявилось, хоч Кирило і мусив платити за своє навчання, протягом всього перебування в інституті він заплатив лише за перший рік повністю та за 1914/1915 (другий семестр), про що свідчать «Отметки о взносе платы» [23, 141 об].

У зв'язку з важким матеріальним станом студент К. Осьмак постійно скаржився дирекції інституту з цього приводу та звертався з проханням звільнити його від сплати за навчання. У своїх заявах на ім'я ректора він неодноразово наполягав, що гроші на проживання він заробляв сам (проводячи приватні заняття) та жодної допомоги від родичів не має. Тому Кирилові було досить нелегко проживати в Москві, сподіваючись лише на свої сили. Власного заробітку вистачало лише на найм квартири та харчування. Хоча на той час у вузі існували реально працюючі спеціальні організації, до яких можна було звернутись за допомогою в разі безвихідної ситуації, а саме: каса Взаємодопомоги; так звана – каса Виноградова. У важкі часи остеронь не залишались справжні друзі: Тарасенко та Компанцев. Від такої допомоги К.І. Осьмак також не відмовлявся, тому те, що вдавалося заробити влітку, він одразу витрачав на роздачу боргів і знову був змушений заробляти на життя, проводячи погодинні уроки для бажаних. Звичайно, що «заробітчанство» негативно відбилося на проходженні всього навчального процесу в вузі, і головне – стало причиною не здачі багатьох заліків та екзаменів. Цей факт засвідчує навіть сам Кирило Осьмак у своїх чисельних зверненнях до адміністрації інституту з проханням продовжити відпустку: «...Если то, что въ продолженіе 1910/11 акад. г. я не сделалъ тіпїтита зачетовъ послужить препятствіемъ къ продленію отпуска, то смею уверить Советъ Профессоровъ, что зачеты я сделаю сейчасъ же, когда начнутся занятія въ Институте осенію. Студентъ Института Кирилль Ивановичъ Осьмаковъ» [24, 36 об].

У 1912 році К. Осьмак знову пише подібне виправдання, звертаючись з проханням звільнити його від плати за навчання: «...Въ силу некоторыхъ обстоятельствъ я не могъ до настоящаго держать ни одного экзамена, но въ

настоящее время я приготовилъ тіпїтїт предметовъ къ сдаче и экзамены по приготовленнымъ мною предметамъ окончатся къ 1 му марта, когда и представлю удостоверение объ этомъ въ дополненіе къ настоящему прошенію. Студентъ Института Кирилль Ивановичъ Осьмаковъ.» [25, 53].

Наступного року ситуація теж не покращилася, але Кирило обіцяє виправити становище та повністю поринути в навчання: «...Должен сказать, что матеріальная необеспеченность прошлых лет заставила меня в погоне за заработками отвлекаться от учебных занятїй, что и было причиной того, что мною сделано очень мало зачетов. Как это, видно из опроснаго листа на будущее время я обеспечен первым необходимым и буду иметь возможность вполне отдаться учебным работам.» [26, 104].

Як свідчать архіви, деякі предмети К. Осьмаку доводилось перескладати, хоча загальна успішність Кирила Осьмака, як свідчать «Сведенія объ успехахъ студента Сельскохозяйственнаго отделения, ходатайствующаго объ освобожденїи отъ платы», була досить непоганою: за 1911/1912 богословіе – «4», фізіологія животныхъ – «5», политическая економія – «сдана»; за 1912/1913 – сельскохоз.-инженерное искусство – «4»; за 1913-1914 – химія неорганическая – «3», сельскохоз. архитектура – «5», технологія – «5» [27, 131].

З початком першої світової війни, як студент, К.І. Осьмак не підлягав мобілізації: «... Осьмаковъ востойть студентом Московскаго Сельскохозяйственнаго Института на 4 курсе и призыву по закону 31 января пока не подлежить» [28, 132].

Однак, з 1 серпня 1915 року до 1 січня 1916 року Кирило Осьмак проходив службу у відділі допомоги населенню, постраждалому від війни, Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу, де завідував харчовим пунктом у Збаражї. Згодом він завідує харчовим загоном у Скалаті, а потім – Збаражською пекарнею. У зв'язку з цим необхідно було тимчасово відкласти навчання на час служби. Оскільки К. Осьмак проявив себе як відповідальний за свою справу працівник, то керівництво Комітету звернулося до дирекції інституту з проханням надати йому відпустку: «Въ виду того, что означенный ОСЬМАКОВЪ состоитъ на службе съ 30 іюля 1915 года и успель детально изучить вопросы, подлежащіе его веденію, Комитету весьма желательно оставленіе Осьмакова на службе Комитета, почему Комитетъ покорнейше просить Ваше Превосходительство предоставитъ Кириллу ОСЬМАКОВУ отпускъ на все время, пока онъ будетъ находится на службе Комитета. Неоднократныя ходатайства Комитета о предоставленїи продолжительныхъ отпусковъ студентамъ другихъ высшихъ учебныхъ заведенїй были удовлетворяемы. Февраля 3 дня 1916 года.» [29, 127]. Дирекція інституту підтримала клопотання військових тиловиків.

На фронті Кирило зустрічає свою майбутню дружину – Марію Юркевич, що була слухачкою Санкт-Петербурзьких Бестужівських вищих жіночих курсів [30, 101]. Вона теж працювала по лінії Комітету Південно-Західного фронту

Всеросійського земського союзу завідуючою дитячих ясел для дітей-сиріт у Збаражі.

У січні 1916 року Марія Юркевич і Кирило Осьмак повінчалися, їм була видана «Выпись из метрической книги часть вторая о бракосочетавшихся за 1916 годъ, выданная причтомъ Кієво-Златоуставской церкви 1916 года 12 января» [31, 113], яка підтверджувала законність шлюбу. З кінця 1916 року, після служби в Комітеті та закінчення інституту, родина оселяється в Києві.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, на остаточне формування особистості К.І. Осьмака, а також його майбутніх наукових інтересів неабиякий вплив мав навчальний заклад, де він здобув вищу освіту, а саме – Московський сільськогосподарський інститут. Завдячуючи продуманій державній політиці щодо підготовки відповідних фахівців для потреб сільського господарства до подій 1917 року, в першу чергу, по закріпленню отриманих теоретичних знань на практиці під час проходження практичної роботи у кращих галузевих господарствах, що виробляли сільськогосподарську продукцію у різних природно-кліматичних зонах країни, а також можливостей під час навчання притримуватись національних традицій через різноманітні просвітницькі гуртки, видання відповідної літератури у періодичних і продовжених виданнях українського спрямування дозволило в майбутньому державі Україна в особі випускника МСГІ К.І. Осьмака отримати самовідданого патріота своєї Батьківщини, а знання, які він отримав під час навчання в вузі, успішно застосувати, особливо плідно у роки перших сподівань державності України, працюючи заступником (товаришем) генерального секретаря земельних справ та у Сільськогосподарському науковому комітеті України.

Література

1. Шаповал Ю. Кирило Осьмак : життя і доля / Ю. Шаповал // Архівний збірник до 80-річчя Державного архіву Полтавської області: Матеріали наукової конференції. – Полтава, 1998. – С. 147-174.
2. Лисенко М. Кирило Осьмак – президент УГВР / М. Лисенко // Урядовий кур'єр. – 2005. – 21 трав. (№ 93). – С.12.
3. Осьмак Н. К. Кирило Осьмак – президент УГВР / Н. К. Осьмак. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2004. – 879 с.
4. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 1.
5. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 141.
6. Осьмак К.І. Як навчаються студенти агрономічної науки / К.І. Осьмак // Рілля. – 1913. – ч. 18. – С. 490-492.

7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.166. Оп. 12. Спр. 5589. Арк. 1.
8. Шишацький К.І. Украинское происхождение певческих костюмов в кафедральных храмах России / К.І. Шишацький// Украинская жизнь. – 1913. – №7-8. – С. 117-119.
9. Осьмак К.І. Изъ деятельности украинскаго кружка при Московскомъ сельскохозяиственномъ институте / К.І. Осьмак// Украинская жизнь. – 1913. – №10. – С. 90-97.
10. Осьмак К.І. Агрономической кружокъ по изучению украинских губерній / К.І. Осьмак// Украинская жизнь. – 1916. –№1. – С. 87-88.
11. Осьмак К.І. Важна справа / К.І. Осьмак// Маяк. – 1913. – II июля. – № 26. – С. 11-12.
12. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 110.
13. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 109.
14. Шишацький К.І. М. Шишак, Миргородського пов., на Полтавщині / К.І. Шишацький // Тепла роса. – 1915. - №1. – С. 16.
15. Шишацький К.І. Галичина / К.І. Шишацький // Тепла роса. – 1915. - №2. – С. 14-15.
16. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 38.
17. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 36.
18. Осьмак К.І. Волинський агрономичний з'їзд / К.І. Осьмак // Рада. – 1913. – № 198. – 30 августа (12 вересня).– С.4.
19. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 93 об.
20. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 79.
21. Осьмак К.І. Як живуть наші переселенці / К.І. Осьмак //Рілля. – 1914. – ч. 2. – С.48-50.
22. Осьмак К.І. Як живуть наші переселенці / К.І. Осьмак //Рілля. – 1914. – ч. 3. – С.80-84.
23. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 141 об.
24. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 36 об.
25. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339, Арк. 53.

26. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339,
Арк. 104.
27. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339,
Арк. 131.
28. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339,
Арк. 132.
29. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339,
Арк. 127.
30. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339,
Арк. 101.
31. Центральний історичний архів Москви. Ф. 228. Оп. 3. Од. зб. 4339,
Арк. 113.

Подгайная Т.Н. Влияние Московского сельскохозяйственного института на формирование личности ученого агронома, популяризатора сельскохозяйственного опытного дела в Украине Кирилла Ивановича Осьмака (1890-1960).

Отражено влияние Московского сельскохозяйственного института на формирование личности К.И. Осьмака.

Ключевые слова: К.И. Осьмак, агроном, сельское хозяйство, Московский сельскохозяйственный институт.

Pidgayna T. Influence of the Moscow agricultural institute on formation of the person of the scientific agriculturist, the popular writer of agricultural skilled business in Ukraine Cyril Ivanovich Osmak's (1890-1960).

Influence of the Moscow agricultural institute on formation of person K.I.Osmaka is reflected.

Key words: K.I.Osmak, agriculturist, agriculture, the Moscow agricultural institute.

References

1. Shapoval Yu. Kiril Osmak: life and fate / Yu. Shapoval // Archives collection on the 80th anniversary of the Poltava Region State Archives: the materials of the scientific conf. – Poltava, 1998. – P. 147–174.
2. Lysenko M. Kiril Osmak – the President / M. Lysenko // Government Courier. – 2005. – May 21 (№ 93). – P. 12.
3. Osmak N. K. Kiril Osmak – the President of the Ukrainian Supreme Liberation Council / N. K. Osmak. – Toronto ; Lviv : Chronicle of Ukrainian Insurgent Army, 2004. – 879 p.
4. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 1.

5. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 141.
6. Osmak K.I. As students of an agronomical science / K.I. Osmak // Plow. - 1913. – p. 18. – P. 490-492.
7. Central State Archive of the Higher Authorities and Government of Ukraine. Fund 290. Inventory 2. Storage unit 293, Sheet 3.
8. Shishatskiy K. I. Ukrainian origin singing costumes in cathedral churches of Russia / K. I. Shishatskiy // Ukrainian life. – 1913. – № 7–8. – P. 117–119.
9. Osmak K. I. From the activities of Ukrainian circle at the Moscow Agricultural Institute / K. I. Osmak // Ukrainian life. – 1913. – № 10. – P. 90–97.
10. Osmak K. I. Agronomic study group about Ukrainian provinces / K. I. Osmak // Ukrainian life. – 1916. – № 1. – P. 87–88.
11. Osmak K. I. Important matter/ K. I. Osmak // Lighthouse. – 1913. – July 2. – № 26. – P. 11–12.
12. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 110.
13. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 109.
14. Shishatskiy K.I. The city of Shishak of Mirgorod area on Poltavshchine / K.I. Shishatskiy // Warm dew. – 1915. – № 1. – P. 16.
15. Shishatskiy K.I. Galychyna / K.I. Shishatskiy // Warm dew. – 1915. – № 2. – P. 14–15.
16. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 38.
17. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 36.
18. Osmak K. I. Volyn Agronomic Congress / K. I. Osmak // Council. – 1913. – 198. – August 30 (12 September).– P. 4.
19. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 93.
20. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 79.
21. Osmak K.I. As our immigrants live / K. I. Osmak // Plow. – 1914. – p. 2. – P. 48–50.
22. Osmak K. As our immigrants live / K. I. Osmak // Plow. – 1914. – p. 3. – P. 80–84.
23. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 141.
24. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 36.

25. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 53.
26. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 104.
27. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 131.
28. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 132.
29. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 127.
30. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 101.
31. The Central historical archive of Moscow. Fund 228. Inventory 3. Storage unit 4339, Sheet 113.

Рецензент: **Крапівін О.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
09.03.2013

УДК 636:001.891(092)

НАУКОВА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА М.Ф. ІВАНОВА ТА ЗНАЧЕННЯ ДОСВІДУ ЙОГО РОБОТИ ДЛЯ СУЧАСНОГО ТВАРИННИЦТВА

Присяжнюк Микола Володимирович, міністр аграрної політики та продовольства України, доктор с.-г. наук, член-кореспондент НААН

Анотація

Показано науковий шлях та найвизначніші досягнення видатного вченого, М.Ф. Іванова, в галузі тваринництва. Зазначено, що вершиною наукової творчості вченого є методика породоутворення при виведенні порід овець асканійської тонкорунної та свиней української степової білої. Своєрідність та новизна методики породоутворення, за М.Ф. Івановим полягала у широкому застосуванні інбридингу, посиленій вибраковці та постійній селекційній роботі. Він обґрунтував концепцію створення нових порід у свинарстві та скотарстві на основі складного відтворного схрещування. Учений одним із перших розробив схему закладання і формування лінії, визначив її чисельність і місце в структурі породи, удосконалив прийоми добору та підбору тварин. На прикладі асканійської породи овець обґрунтував необхідність міжлінійних кросів.

Ключові слова: М.Ф. Іванов, тварини, зоотехнічна наука, бонітування.

ВСТУП

Відомий вчений М.Ф. Іванов увійшов у історію зоотехнічної науки як автор наукової методики виведення нових порід овець і свиней, видатний селекціонер, який створив нові високопродуктивні породи тварин (українська степова біла свиней і асканійська тонкорунна овець), сміливий новатор, який брав активну участь у вирішенні багатьох проблем тваринництва та талановитий професор-викладач. Ім'я М.Ф. Іванова стоїть поряд з такими видатними вченими, як П.М. Кулешов, Є.А. Богданов, Є.Ф. Лісун, М.Д. Потьомкін, І.С. Попов, П.Д. Пшеничний, які займають визначне місце у зоотехнічній науці [5, с.29].

Тема статті є актуальною, оскільки комплексне та глибоке дослідження внеску і наукової спадщини професора М.Ф. Іванова в розвиток тваринництва доповнює загальну історію науки і техніки України в цілому та зооінженерії зокрема, а аналіз внеску видатного вченого у всій його багатогранності сприяє критичному усвідомленню сучасного стану тваринництва та прогнозуванню його подальшого впливу на розвиток сільськогосподарського виробництва в Україні.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Висвітлити та узагальнити наукову спадщину та значення діяльності М.Ф. Іванова для сучасного тваринництва.

Методика проведення дослідження. Методологічною основою дослідження є принципи історичної достовірності, об'єктивності, системності та комплексності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, типологізація), міждисциплінарні (структурно-системний) та власне історичні (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та ін.) методи.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Михайло Федорович Іванов народився 2 жовтня 1871 р. у сім'ї вчителя садівництва у школі Нікітського саду в Ялті. Дитинство його було тяжким. Батька свого він не знав, оскільки народився після його смерті. Мати залишилася з чотирма дітьми без засобів до існування. Після закінчення церковно-приходської школи він вступив у Горецьке землеробське училище в Могілівській губернії. Виховувався в сім'ї відомого бонітера овець Н.П. Синицького і за його порадою вступив на курси при Харківському землеробському училищі (1891–1893 рр.). Після успішного закінчення отримав звання бонітер-вівчар. У 1893 р. він вступив у Харківський ветеринарний інститут і в 1897 р. закінчив його з відзнакою [4, с.57].

У 1898 р. Міністерство внутрішніх справ відрядило М.Ф. Іванова за кордон для вивчення передового досвіду ведення тваринництва та ветеринарії. Вчений працював у Берліні в Сільськогосподарському музеї, потім в Лейпцигу на фабриці Woll-kammerei, де практично займався фабричним сортуванням вовни [2, с.5]. Велике враження на вченого справив візит до Німецького сільськогосподарського товариства та Зоологічного саду з величезною колекцією диких і свійських тварин усіх видів. Особливий інтерес у нього викликали метисні вівці, виведені на основі складного схрещування чотирьох і більше вихідних порід. Із Берліна М.Ф. Іванов вирушив до Сільськогосподарського інституту в Галле, де на лекціях знаменитого професора Кюна знайомився з окремими проблемами метизації овець. У Лейпцигу відвідав лабораторії Сільськогосподарського та Ветеринарного інститутів, тваринний двір, де на той час було представлено 11 порід великої рогатої худоби. Поглиблював свої теоретичні знання на лекціях професорів Кіршнера та Фішера. Значний інтерес у вченого викликав візит до господарства Зеттегаста, де він мав змогу обстежити корів-метисів остфризів і ольденбургів, помісних йоркширських свиней. За клопотанням російського Міністерства землеробства відбув до Цюриха, де його зарахували слухачем на сільськогосподарське відділення Політехнікуму. Впродовж кількох семестрів відвідував курси з тваринництва кращих професорів зоотехнії — Бехлера, Кремена, Моос, Цшокке. Для практичного ознайомлення з тваринництвом і молочною справою, крім численних екскурсій зі студентами Політехнікуму, він здійснював самостійні подорожі по Німеччині, а також господарствах Голландії, Швейцарії і північної Італії. У цих подорожах він глибоко і детально знайомився з іноземними породами тварин, їхньою годівлею, доглядом за ними та ін. В Альпах він жив у пастухів, харчуючись молоком і сиром, там він вивчав вівчарство, молочну справу: приготування сиру, масла,

вивчав флору альпійських луків і її вплив на худобу. Своє перше закордонне відрядження завершив візитом до Всесвітньої паризької виставки, де знайомився з досягненнями світового тваринництва [1, с.350].

За час перебування за кордоном М.Ф. Іванов написав низку статей з питань тваринництва, які були надруковані в російських спеціалізованих журналах.

Після повернення з-за кордону М.Ф. Іванов восени 1900 р. був призначений приват-доцентом кафедри тваринництва Харківського ветеринарного інституту. Там він читав кілька зоотехнічних дисциплін: загальну зоотехнію, годівлю, скотарство, конярство, свинарство, вівчарство, молочну справу та зоогієну.

У 1901 р. він успішно склав магістерський екзамен при Харківському ветеринарному інституті, а в 1903 р. захистив магістерську дисертацію на тему: "До питання про зміну азотистих речовин у запліснявілих кормах". У 1906 р. М.Ф. Іванов був затверджений позаштатним екстраординарним професором, а через рік — штатним. Педагогічна діяльність вченого не обмежувалася лише Ветеринарним інститутом. З 1906 р. і до його переїзду в Москву (1914 р.), він працював приват-доцентом у Харківському університеті на фізико-математичному факультеті, де читав курс зоотехнії для студентів агрономів.

У 1904 р. М.Ф. Іванова відрядили на Перший всеросійський з'їзд ветеринарних лікарів у Петербурзі, на якому він виступив з двома доповідями: "Завдання російського тваринництва" і "Тваринницькі виставки та їхні недоліки".

У 1904 р. вченого було направлено для ознайомлення з державними кінними заводами: Стрілецьким, Лимарівським, Деркульським, Новоолександрівським і Хріновським. Тоді ж він оглянув завод арабських коней Строганова і господарства в Кубанській області Штенгеля і Цеховських.

У 1906 р. М.Ф. Іванов їде на 5 місяців за кордон за власні кошти. Протягом цього періоду він працює в Мюнхені на сільськогосподарській дослідній станції з питань дослідження кормів. У той же час він знайомиться з передовим досвідом щодо питань молочної бактеріології у професора Буррі в Цюриху [2, с. 6].

Поряд з науковою, викладацькою роботою М.Ф. Іванов займався також і практичною, яку він ніколи не полишав.

Він проводив бонітування у різних вівчарів, працював також в області штучного осіменіння коней і великої рогатої худоби, організував в одному із великих господарств Київської губернії (м. Біла Церква) курси з штучного осіменіння тварин, викладав техніку цієї справи ветеринарним лікарям.

У 1906 р. М.Ф. Іванов одержав запрошення від великого землевласника Таврійської губернії Ф.Е. Фальц-Фейна вести добір і бонітування овець в його маєтку Дорнбург (тепер колгосп ім. Чкалова Херсонської обл.). Знаючи недоброякісне бонітування німецьких спеціалістів, власник Асканії-Нова поставився недовіркою і до роботи видатного вченого. Але, помітивши позитивні результати його роботи, став з повагою відноситися до М.Ф. Іванова і зрештою довірив йому свої величезні стада.

Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн був дуже економним. Побачивши, що вчений надзвичайно сильно любить свою справу, господар стад доручив йому за ту ж саму платню спочатку бонітування великої рогатої худоби, потім коней, а зрештою, і все величезне тваринництво Асканії-Нова [3, с.36–38].

У 1913 р. М.Ф. Іванов за конкурсом був обраний ад'юнктом-професором на кафедру спеціальної зоотехнії (вівчарство, свинарство і птахівництво) в Московському сільськогосподарському інституті (нині Тимірязівська сільськогосподарська академія).

З 1926 р., після реорганізації Тимірязівської сільськогосподарської академії, Михайло Федорович перейшов в Московський зоотехнічний інститут, де був завідувачем кафедр вівчарства і свинарства.

За короткий проміжок часу йому вдалося зібрати цінний демонстраційний матеріал, який відображав стан даної галузі тваринництва: смушки, вовну, скелети різних порід овець та обладнав лабораторію для проведення науково-дослідної роботи.

Михайло Федорович декілька років був керівником річних курсів при Московському зоотехнічному інституті з підготовки спеціалістів по свинарству.

У 1925 р. М.Ф. Іванов організував найбільшу в СРСР зоотехнічну дослідну і племінну станцію з вівчарства в Держзаповіднику "Чаплі" (Асканія-Нова) [2, с.8–9]. Це була найяскравіша сторінка діяльності вченого. Асканія-Нова була його найулюбленішим дітищем.

У 1925 р. його відрядили в Англію, Сполучені Штати Америки, 1927 р. — Німеччину і 1928 р. — в Англію для закупівлі тварин (свині, вівці, велика рогата худоба). Він скористався випадком і домовився з Наркомземом про виділення частини куплених тварин для Асканії-Нова.

Вибравши кращих американських і своїх асканійських плідників, Михайло Федорович поставив перед собою завдання: вивести мериносових овець свого, вітчизняного типу, і відмовитися від ввезення тварин із-за кордону.

Потрібно відмітити, що він ніколи не схилявся перед авторитетом закордонних учених. Він різко критикував нікчемність і зовнішню "науковість", яку спостерігав за кордоном.

На міжнародній тваринницькій виставці, яка відбулася в Чикаго у 1926 р., із доповіддю виступив спеціаліст з вівчарства Каліфорнійського сільськогосподарського коледжу, професор Міллер. Він весь час посилався на праці професора М.Ф. Іванова з індивідуального добору овець, проведеного в Америці. Американський вчений констатував, що якщо фермери не введуть у себе таких же методів індивідуальної селекції, то їм через десять років потрібно буде їхати до вченого в СРСР купувати племінний матеріал.

Дослідивши ведення тваринництва в багатьох країнах світу і порівнявши її з нашим, вітчизняним, М.Ф. Іванов дійшов до висновку про можливість і

необхідність виведення своїх, вітчизняних порід тварин, більш продуктивних, ніж завезені із-за кордону.

За порівняно короткий проміжок часу академік вивів широко відомі усім породи асканійських мериносових овець та українських степових білих свиней.

Найвизначніші досягнення вченого: перший завіз в СРСР овець породи прекос, які стали у нас з успіхом розводити; здійснено дослідження з акліматизації англійських м'ясних овець і доведено, що у чистому вигляді розводити англійські вівці на півдні СРСР тяжко, але вони є необхідним матеріалом для покращення місцевих порід; шляхом міжпорідного схрещування було створено багато нових типів високопродуктивних овець: радянський корідель, багатоплідний каракуль, гемпшир-цигай, лінкольн-чунтук; створено високопродуктивного тонкорунного асканійського мериноса, який одержав широку популярність і розповсюдження в Радянському Союзі. Асканійський меринос характеризується великою вагою, високим настригом вовни і виходом чистої вовни. Вовна тонка, камвольна; у 1927 р. з застосуванням міжвидової гібридизації (дикого кабана і тонкорунної вівці) було розпочато роботи зі створення гірського мериноса з якістю вовни тонкорунних овець і водночас пристосованого до використання гірських пасовищ; було поставлено досліди зі схрещування простих овець з мериносами, і показано, що в другому і третьому поколіннях вовна стає однорідною. Цей дослід вперше було виконано в Асканії-Нова; розроблено метод отримання кольорових смушків, у тому числі і рожевих; він перший у Радянському Союзі поставив досліди з годівлі силосом тварин і тим самим довів його придатність не лише для великої рогатої худоби, але для овець і свиней; в галузі свинарства робота велася з розведення великої білої породи як для постачання племінного матеріалу, так і для вивчення здатності акліматизації в умовах степової України; Іванов вперше в Радянському Союзі підняв питання про те, що надмірна спеціалізація в тваринництві є неправильною, оскільки при цьому рослинність пасовищ використовуються не повною мірою. Проведеними дослідями в Асканії-Нова було доведено, що з кожною головою великої рогатої худоби одночасно можна прогодувати на одній і тій же площі ще 4–5 овець, оскільки велика рогата худоба і вівці їдять різні рослини [3, с.49-70].

У 1934 р. М.Ф. Іванову присвоєно науковій ступінь доктора сільськогосподарських наук, а в 1935 р. обрано академіком ВАСГНІЛ.

Для сучасної зоотехнічної роботи можна рекомендувати наступні досягнення із наукової спадщини М.Ф. Іванова:

- оцінка міцності конституції тварин набуває все більшого значення в зоотехнічній практиці, оскільки часто селекція проводиться на односторонню максимальну продуктивність;
- створення нових порід з використання методів М.Ф. Іванова;
- покращення кормової бази і збалансована годівля тварин;

- створення м'ясних порід худоби поряд із спеціалізованими молочними на основі комбінованих порід;
- підвищення якості бонітування тварин спеціалістами, які добре знають породу і методи її удосконалення;
- цілеспрямована селекція худоби на створення чітко визначеного бажаного типу тварин;
- в пороодоутворювальному процесі використовувати всі складові племінної роботи;
- підвищення якості підготовки спеціалістів із зоотехнії з широким використанням живих об'єктів [5, с.32–35].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, завдяки вченому створено цінні племінні стада овець, свиней і великої рогатої худоби, розроблено методика виведення нових порід сільськогосподарських тварин. І до М.Ф. Іванова створювалися нові породи тварин, але їх методика не була науково-обґрунтованою. Він залишив цінний матеріал з дослідження різних помісних комбінацій овець, які були основою для заходів з покращення вівчарства в СРСР.

Праці вченого доводять, що він відстоював позиції передової біологічної науки і боровся з ідеями формальної генетики в галузі тваринництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буркат В.П. Бородай І.С. Історичні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України / В.П. Буркат, І.С. Бородай. — К.: Аграрна наука. — 2006, 580 с.
2. Іванов М.Ф. Сочинения в 7 томах / М.Ф. Іванов. Т.1: труды по овцеводству — М.: Сельхозиздат, 1939 — 602с.
3. Іванова Н.К. Академик М.Ф. Іванов / Н.К. Іванова. — М.: Сельхозгиз. — 1953. — 75с.
4. Рубан Ю.Д. История зооинженерной науки и современность / Ю.Д. Рубан. — Х., 2001 — 180с.
5. Рубан Ю.Д. Очерки истории зоотехнии и современность / Ю.Д. Рубан. — Х., 1993 — 79с.

Присяжнюк Н.В. Научное наследие академика М.Ф. Иванова и значение опыта его работы для современного животноводства.

Показан научный путь и наиболее значимые достижения известного ученого, М.Ф.Иванова в животноводстве. Отмечено, что вершиной научной работы ученого есть методика пороодообразования при выведении пород овец асканийской тонкорунной и свиней украинской степной белой. Особенность и новшество методики пороодообразования, за М.Ф. Ивановым заключалось в

широком использовании инбридинга, усиленной выбраковке и постоянной селекционной работе. Он обосновал концепцию создания новых пород в свиноводстве и скотоводстве на основании сложного скрещивания. Ученый один из первых разработал схему закладывания и формирования линий, определил ее количество и место в структуре породы, усовершенствовал приемы добора и подбора животных. На примере асканийской породы овец обосновал необходимость межлинейных кроссов.

Ключевые слова: М.Ф. Иванов, животные, зоотехническая наука, бонитировка.

Prysyazhnyuk M. V. Scientific work of member of Academy M.F. Ivanova and significance experience of his work for modern animal scientific.

Show scientific way and important achievement of famous learned man, M.F. Ivanova in animal science. Marked that the top of the scientific work of learned man is methods creature of breeds sheeps askaniyskoy tonkorunnoy and pigs ukraine steppe white. Special and innovation methods creature of breeds for M.F. Ivanova are wide using inbreeding, culling and constant selection work. He stipulated in conception creature of new breeds in pig breeding and cattle breeding on base intricacy cross. The learned man one of the first work out a scheme inherent and forming lines, determine its quantity and place in structure of breed, improved methods selection and choice of animals. On instance askaniyskoy breed of sheeps stipulated necessity betweenlines crosses.

Key words: M.F. Ivanov, animals, animal science, valuation.

REFERENCES

1. Burkat V.P., Boroday I.S. (2006), "Historical aspects of the development theory in cattle-breeding of Ukraine", Kyiv, p.350.
2. Ivanov M.F. (1939), "Work in 7 volume", Moscow, p.5-6, 8-9.
3. Ivanova N.K. (1953), "Member of the Academy M.F. Ivanov", Moscow, p.36-38, 49-70.
4. Ruban Yu.D. (2001), "History of animal science and modern life", Kharkov, p.57.
5. Ruban Yu.D. (1993), "Essay of the history of animal science and modern life", Kharkov, p.29, 32-35.

Рецензент: Фомін А.І., дотор історичних наук.

Стаття друкується
вперше
30.05.2013р.

УДК [94:930.2] (477)

МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Руднік Денис Геннадійович, магістрант кафедри історії України, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Луганськ (ЛНУ ім. Т. Шевченка, Луганськ).

Анотація

На основі аналізу мемуарної літератури, яка стосується Другої світової війни, показано роль спогадів та щоденників у вивченні військових, соціальних та політичних процесів на території України протягом першого та заключного етапів війни. Проаналізовано роботи провідних керівників країн-учасниць війни, безпосередніх очевидців подій на території України та командуючих збройними силами. Виділено основні групи мемуарної літератури відповідно до характеру й стилю написання (спогади політичного та військового напрямків). У статті наголошується на необхідності подальшого ґрунтовного вивчення мемуарів як складової частини історіографічних та джерелознавчих знань з воєнної історії України.

Ключові слова: мемуари, історичне джерело, історіографія, воєнна історія.

ВСТУП

Історіографічні дослідження наш час усе більше привертають увагу вчених. Історіографія та джерелознавство стають перспективними напрямками роботи істориків, особливо в епоху відкриття архівів та зникнення цензури, що дає змогу більш об'єктивно та неупереджено висвітлювати історію України різних часів.

Дослідження мемуарів періоду Другої світової війни є суттєвою складовою розвитку українського джерелознавства, продовжує традицію мемуарних досліджень радянської доби та сучасної закордонної історіографії. Даний напрям є частиною комплексної проблеми – українського питання та ролі українських земель у Другій світовій війні. Подальше вивчення мемуарів є необхідним кроком у створенні ґрунтовних історіографічних та джерелознавчих досліджень з воєнної історії України. Науковий підхід до вивчення мемуарів дозволяє визначити їх інформаційну цінність, відділити важливі історичні джерела від заангажованих. Використання критичного методу є необхідною умовою для виділення найбільш значимих джерел з усього масиву мемуарної літератури.

Мемуари, як історичне джерело, вивчалися протягом тривалого часу. Радянська школа джерелознавства представлена роботами В. С. Голубцова; його лекції, прочитані у Московському університеті стали важливою складовою мемуарних досліджень [4]. Сучасні молоді російські історики зробили великий внесок до історіографічного вивчення мемуарів. Дисертація О. Гокова розкриває

роль спогадів російських офіцерів у розкритті зовнішньої політики Росії в XIX ст. [3]. А. Дикий робить спробу на основі аналізу розсекречених документів показати бойовий шлях ленинградських партизанів та дослідити історіографію блокадного періоду [5]. У дисертації І.Ребрової розглядаються регіональні відмінності мемуарів та показано війну очима людей протилежних соціальних та гендерних груп [11].

Українські вчені Н. Лобовець, І. Михалин, Т. Гажа, відповідно до своєї спеціалізації, вивчають мемуари як біографічні та історіографічного джерела [2, 6, 8].

При всій чисельності наукових робіт з історії мемуарів різноманітних хронологічних та географічних меж, не дослідженими залишаються спогади відносно планування майбутньої війни та бойових дій на території України періоду Другої світової війни.

МЕТА РОБОТИ

Цією статтею робиться спроба розкрити особливості мемуарної літератури західноєвропейських авторів як джерела для вивчення українського питання та бойових дій на території України у Другій світовій війні.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Почнемо розгляд літератури західноєвропейської історичної традиції. До цієї групи відносяться мемуари, в основному, керівництва Великобританії та Німеччини, які містять матеріали щодо українських земель у Другій світовій війні.

Яскравим представником політичного напрямку є Герман Раушнінг – політолог, публіцист, один із відомих членів нацистської партії, яку він невдовзі покинув через розходження з партійними чиновниками. Він виїхав з Німеччини у 1939 р. до США. Книга «Розмови з Гітлером» витримала кілька перевидань, починаючи з 1940 р.

Ця робота цікава для істориків тим, що висвітлює особисті погляди Гітлера на майбутню війну, проведення окупаційної політики та расову теорію. За його планом необхідне майбутнє використання зброї масового ураження, авіація, на його думку, мала стати головною ударною силою німецької армії, а війна – активною та наступальною. Німеччина не повинна була повторити помилки 1914 р. [10, с. 25].

Г. Раушнінг наголошує, що вже перед початком війни Гітлер заявляв про керування армією лише його особистою волею, а генерали повинні були лише мовчки виконувати накази [10, с. 27]. Відзначимо, що зміст усіх заяв Гітлера можна висловити кількома словами: «Німеччина тільки тоді стане незалежною, коли Європа стане Німеччиною, без Європи Німеччина зачахне» [10, с. 37]. Загалом книга цінна тим, що з неї можна дізнатися: про підготовку Німеччини до війни; структуру німецького суспільства; про майбутнє Німеччини на клас хазяїв, а завойованих, у майбутньому, народів на масу безіменного люду, що

використовувалася б для виконання трудової повинності; про порядок та умови організації армії та майбутньої окупаційної адміністрації.

У 1951 р. у ФРН виходить робота працівника юридичного відділу німецької рейхсканцелярії Генрі Пікера, який займався протоколюванням промов А. Гітлера. Вони не є повноцінними мемуарами, але відіграють вагомую роль як джерело з історії [9]. Видання має структуру стенограм зустрічей диктатора з партійними та військовими чиновниками в неформальній обстановці, які супроводжуються особистим коментарем Г. Пікера. Дана праця багато в чому повторює та доповнює спогади Г. Раушнінга, логічно продовжуючи розповідь з 1941 р. Головний мотив усіх промов Гітлера про проведення окупаційної політики в Росії Г. Пікер характеризує одним реченням: «Основний принцип полягає в тому, щоб цей великий пиріг розділити найбільш сприятливим способом, для того, аби ми могли: по-перше, ним володіти, по-друге, ним керувати, по-третє – експлуатувати» [9].

Головна цінність «Застільних розмов Гітлера» у докладному висвітленні майбутньої економічної та політичної політики на території майбутніх окупованих територій, яке супроводжується докладними цифрами та фактами: кількість вивезеного металу, зерна, худоби, людських ресурсів, порядок переселення колоністів та формування адміністративного устрою та керування.

Логічним буде розглянути мемуари керівника зовнішньої військової розвідки Третього рейху Вальтера Шеленберга. Він після війни написав свою роботу «Лабіринт», яка вийшла у 1950-х рр. Начальник розвідки розповідає про політичне рішення німецької адміністрації використовувати українських націоналістів у своїх інтересах на окупованих територіях. Шеленберг зазначає, що група ОУН (М) застосовувалася в операціях проти польського руху опору, а самі українські націоналісти офіційно підтримували союзницькі стосунки з німецьким командуванням. У книзі колишній німецький посадовець говорить, що окупаційна адміністрація намагалася всілякими способами закріпити свою владу на окупованих територіях, для чого, крім ставки для командування військами під Вінницею, було створено оперативний штаб для Г. Гімлера в Житомирі, звідки велось керівництво силами СС, поліції та карального апарату.

Автор книги також висвітлює ту розкіш, з якою жили на польських та українських землях імперські чиновники на чолі з генерал-губернатором Г. Франком, розкриває стосунки та інтриги в середині військового та політичного керівництва на окупованих територіях [14].

Інший бік континенту представлено творчою діяльністю прем'єр-міністра Великобританії Уїнстона Черчіля. Перша частина його мемуарів «Друга світова війна» вийшла у 1948 р. Головний акцент У. Черчіль робить на описі своїх зустрічей із різноманітними посадовцями. Щодо українських земель, Черчіль наводить слова міністра зовнішніх справ Й. фон Ріббентропа, який проголошував державну політику завоювання лебесрауму, а головна роль у цьому відводилася Україні, Кавказу та Білорусії. Дана зустріч відбулася в 1938 році, тому єдине, про

що просив міністр політичного рішення Британії, не втручатися в процес завоювання. Черчіль наголошував, що для здійснення таких планів потрібна війна, причому знищення населення неминуче. Подальше вивчення спогадів прем'єр-міністра дасть змогу науковцям детальніше вивчити матеріали конференції з повоєнного устрою світу, з польського питання, визнання України державою, яка понесла найбільші втрати протягом війни та стала учасником міжнародних післявоєнних проектів [13].

На стику політичних та військових мемуарів знаходяться військові щоденники одного з великих воєначальників Вермахту Федора фон Бока, які датуються січнем 1941 – липнем 1945 рр. Генерал записував усе побачене особисто, занотовував більшість нарад за участю вищого військового та партійного керівництва. Ф. фон Бок показує військові плани та операції Вермахту, значне місце у яких займає Україна. Було наголошено, що росіян треба вигнати з Прибалтики, України та Криму [2, с. 26]. Зазначено, що Гітлер використовував свій договір про ненапад з Росією для того, аби забезпечити собі тил під час ведення війни з англійцями. Вже перебуваючи на посаді начальника штабу групи армій «Центр», фон Бок описує перші дні війни – завзятий опір радянських військ у Брест-Литовську, перехід Бугу та бої за прикордонні території, відсутність доріг на українських землях, маневри військових частин Вермахту щодо обходу радянських частин та створення сумнозвісних «котлів 1941року» [1, с. 115].

Протягом першої половини 1942 р. фон Бок був командуючим групи армій «Південь». Цей період був виділений в окремий розділ. Особливу увагу генерал звертає на військові дії у Криму, де німецька армія зазнає відчайдушних ударів радянських сил та поступово втрачає свої позиції. Автор зазначає той факт, що в німецького командування були плани щодо використання українського населення в боротьбі проти більшовиків, для чого треба було надати їм певні привілеї. Було навіть видано декрет про наділення українських фермерів землями. У червні 1942 р. генерала було відправлено з України до Генерального командування, а його мемуари за цей період досить докладно висвітлюють бойові дії на території Півночі та Півдня України [1, с. 311].

Мемуари Ф. фон Бока дають змогу історикам побачити зсередини організацію Вермахту, його військові успіхи і провали майже по днях, стосунки всередині військового та партійного керівництва, ведення бойових операцій на території українських земель.

Значне місце серед військових мемуарів посідає робота командуючого танковими частинами Фрідріха Міллентина, написана під час його перебування на території України протягом 1942–1944 рр. Книга корисна саме для професійних військових істориків та дослідників історії танкових військ.

Генерал розпочав свою діяльність на території України з підготовки наступу німецьких військ на Дон проти сил маршала Тимошенка. Головною особливістю війни в Росії Міллентін називає низьку ефективність використання авіації під час

наступу через велику протяжність ліній фронту. Всі маневри німецького командування мали у своїй основі швидке просування та флангові обходи [7, с. 145]. З виходом загарбників на лінію Воронеж – Ростов бойові дії на території України тимчасово припинилися. Ф. Мілленгін описує свої враження про тактику ведення бою радянськими військами: «Як би детально не було розроблено спостереження на передньому плані, росіяни завжди несподівано опинялися у самому центрі нашого розташування, причому ніхто ніколи не знав, як їм вдавалося туди потрапити» [7, с. 164]. Радянські сили завжди опинялися в тилу наступаючих частин з повними запасами боєприпасів та траншеями. Сили Червоної Армії при цьому намагалися весь час створювати плацдарм для наступу, звідки їх могла вибити лише важка артилерія [7, с. 166].

Відступ німецьких сил протягом зими 1943–1944 рр. автор називає панічним відступом, який супроводжувався важкими боями під Житомиром, Козятином, Бердичевим [7, с. 227]. Ключ усіх поразок окупантів Мілленгін бачить у результатах наради з Гітлером взимку 1943 р. Можна сказати, що тут продовжувалася реалізація того принципу керування армією, який ми зустрічаємо у спогадах Г. Раушнінга: коли ситуація вимагала абсолютно тверезого аналізу та стратегічної майстерності, Гітлер вимагав утримання фронту за будь-яку ціною, незважаючи на всі аргументи своїх генералів про неможливість це реалізувати, що призвело до другого Сталінграду в Західній Україні. Навесні 1944 р. сили Вермахту відійшли на територію Польщі і почався для них останній та роковий період війни [7, с. 230].

Отже, спогади генерала Мілленгіна дають вченим змогу побачити, крім операцій власне Вермахту, стратегію та тактику ведення бою радянськими військами, неузгодженість дій між командуванням на місцях та вищим державним керівництвом.

Уся вищеназвана група мемуарів об'єднує спогади верхівки Німеччини та Британії, яка лише розробляла плани вторгнення до Радянського Союзу і перебувала на штабних посадах. На противагу даним роботам стоять мемуари простих виконавців волі керівництва. Помітне місце серед таких джерел посідають спогади німецького солдата французького походження Гі Сайера, але слід зазначити, що досі немає єдиної точки зору щодо достовірності даного видання. Робота була видана вперше в 1967 р. в англійських країнах під назвою «Забутий солдат» і була перекладена багатьма мовами світу. У російському варіанті ми її знаємо під назвою «Останній солдат Третього Рейху».

Автор розповідає про службу у Вермахті на території України. Дана праця розкриває перед нами побут та повсякденне життя німецьких солдат. Український народ дуже здивував автора тим, що вмів забувати про жахи війни та веселитися, хоча при цьому по селах майже не залишилося людей, біля кожного хутору знаходилося кладовище загиблих у боях [12, с. 147]. Автор наголошує на розбраті всередині єдиного українського народу: населення Галичини в основній своїй масі

прихильно ставилося до німецької влади, а населення Степу та партизани Полісся стали головними ворогами окупантів та намагалися боротися з ними всіма доступними методами. Особливе місце у спогадах відведене Києву, який показаний із захватом, як одне з найвеличніших міст українських земель, особливо навесні та влітку [12, с. 401].

Окопне життя солдата за манерою висвітлення перегукується з описом у романі Еріха Марії Ремарка «На західному фронті без змін», де йдеться про події Першої світової війни. Насамперед це стосується фронтового керівництва, особливо жандармерії, яка мала безконтрольну владу на прифронтових територіях та проводила репресії не тільки проти місцевого населення, а й проти своїх солдатів, не зважаючи на вік та ранги [12, с. 151]. Усі ці замальовки дають нам змогу подивитися на війну зсередини – очима ворогів. Можливість аналізу такого різновиду матеріалів є новим для вітчизняної історіографії, оскільки для нашої науки довгий час доступними були лише мемуари та дослідження радянських істориків, де німецькі війська виступали лише як загарбники і не мали нічого людського.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення мемуарної літератури дає змогу чітко простежити бойові дії з точним пересуванням військових частин, перебіг політичних та соціальних процесів на території України протягом Другої світової війни. Було представлено мемуари та щоденники, у переважній більшості, посадовців, які брали безпосередню участь у плануванні та реалізації війни або були очевидцями даних процесів.

Необхідно зазначити: переважна більшість спогадів вийшла у другій половині ХХ ст., коли вже почала складатися історична картина війни, тому ми не знайдемо значної вказівки на військові злочини, які стали закритою темою мемуарів і до нашого часу.

Подальшого вивчення потребують мемуари представників іншого табору війни – командирів та солдатів Червоної Армії. Окремих наукових досліджень вимагають роботи діячів Карпатської України, що у сукупності дасть науковцям змогу сформулювати повну наукову картину і висвітлити українське питання воєнної доби.

Література

1. Бок Федор фон. Я стоял у ворот Москвы. Военные дневники 1941–1945 / Ф. фон Бок. – М. Яуза-Эксмо, 2006. – 512 с.
2. Гажа Т. П. Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття: становлення об'єктного і суб'єктного типів: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Т. П. Ганжа. – Х., 2006. – 19 с.
3. Гоков О. А. Воспоминания российских офицеров как источник по истории русско-турецкой войны 1828-1829 гг. / О. А. Гоков. – Х.: ФЛП Александрова, 2011. – 184 с.

4. Голубцов В. С. Мемуары как источник по истории советского общества / В. С. Голубцов. – М.: Изд-во Московского университета, 1970. – 112 с.
5. Дикий А. В. Партизанское движение в Ленинградской области в период Великой отечественной войны (1941–1944 гг.): историографические и источниковедческие аспекты: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. ист. наук: 07.00.09 «Историография, источниковедение и методы исторического исследования»/ А. В. Дикий. – СПб., 2009. – 31 с.
6. Любовець Н. Вивчення мемуарів як історичного та бібліографічного джерела: до історіографії проблеми / Н. Любовець // Українська біографістика. Зб. наук. праць. – Вип.7. – К., 2010. – С. 66 – 104.
7. Миллентин В. Ф. Танковые сражения 1939-1945 гг.: Боевое применение танков во Второй мировой войне / В. Ф. Миллентин. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. – 303 с.
8. Михайлин І. Журналістські освітні мемуари як джерело з історії української медіаосвіти / І. Михайлин // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2010. – № 3. – С. 131 – 137.
9. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера [Электронный ресурс] / Г. Пикер. – Режим доступа к статье: <http://www.lib.aldebaran.ru/>
10. Раушнинг Герман. Говорит Гитлер. Зверь из бездны / Г. Раушнинг. – М.: Миф, 1993. – 385 с.
11. Реброва И. В. Великая отечественная война в мемуарах: историко-психологический аспект. На материалах Краснодарского края: Дисс. к.и.н.: 07.00.02, 07.00.09 «Отечественная история» / И. В. Реброва. – Краснодар: Краснодарский государственный технологический университет, 2005. – 255 с.
12. Сайер Г. Последний солдат Третьего Рейха / Ги Сайер. – М.: Центрполиграф, 2002. – 496 с.
13. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война [Электронный ресурс] / У. Черчилль. – Режим доступа к статье: <http://www.lib.ru/memuary/>
14. Шелленберг Вальтер. Мемуары [Электронный ресурс] / В. Шелленберг. – Режим доступа к статье: <http://www.lib.aldebaran.ru/>

Рудник Д.Г. МЕМУАРЫ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ.

На основании анализа мемуарной литературы, которая касается Второй мировой войны, показана роль воспоминаний и дневников в изучении военных, социальных и политических процессов на территории Украины на протяжении первого и заключительного этапов войны. Были проанализированы работы ведущих руководителей стран-участниц войны, непосредственных очевидцев событий на территории Украины и командующих вооруженными силами. Выделено основные группы мемуарной литературы в соответствии с характером и стилем написания (воспоминания политического и военного направлений). В

статье отмечается на необходимости дальнейшего основательного изучения мемуаров как составляющей части историографических и источниковедческих знаний по военной истории Украины.

Ключевые слова: мемуары, исторический источник, историография, военная история.

Rudnik D.G. MEMOIRS AS A SOURCE OF STUDY OF MILITARY HISTORY OF UKRAINE.

Based on analysis of memoir literature relating to the Second World War, the role of memoirs and diaries in the study of military, social and political processes in Ukraine during the first and final stages of the war is shown. The works of the leading leaders of the participating countries of war, direct eye-witnesses of the events in Ukraine and the commanders of the armed forces are analysed. The basic groups of memoir literature are distinguished in accordance with the character and style of writing (memoirs of political and military areas). In the article it is marked the need for further thorough study of memoirs as a part of historiographic sources of knowledge history of Ukraine.

Key words: memoirs, historical source, historiography, military history.

REFERENCES

1. Bock Fedor von (2006), "I stood at the gate of Moscow. Military diaries (1941-1945)", Publishing House "Yauza-Eksmo", Moscow, p. 512.
2. Gazha T. P. (2006), "The Ukrainian literary memoirs of the second half of the XXth century: formation of objective and subjective types", The author's abstract on competition of a scientific degree of the PhD on a specialty "The Ukrainian literature", Kharkov, p. 19.
3. Gokov O. A. (2011), "The memoirs of the Russian officers as a source on history of Russian-Turkish war 1828-1829", Publishing House "FLP of Alexandrow", Kharkov, p. 184.
4. Golubtsov V. S. (1970), "Memoirs as a source on history of the Soviet society", Publishing House "Moscow University", Moscow, p. 112.
5. Dikiy A. V. (2009), "The partisan movement in Leningrad region during the Great Patriotic War (1941-1944): historiographical and source study aspects", The author's abstract on competition of a scientific degree of the PhD on a specialty "Historiography, source study and methods of historical research", St. - Petersburg, p. 31.
6. Lubovets N. (2010), "Studying of memoirs as a historical and bibliographical source: to a problem of historiography", The Ukrainian science about biographies 7, Kyiv, p. 66-104.
7. Mikhailin I. (2010), "Journalistic educational memoirs as a source on history of the Ukrainian media education", The State and regions 3, p. 131-137.

8. Mellenthin Friedrich Wilhelm von (1957), "The tank battles 1939-1945: fighting application of tanks during the Second World War", Publishing House "The foreign literature", Moscow, p. 303.
9. Piker G. "The Hitler's table talks" the Internet resource: <http://www.lib.aldebaran.ru/>.
10. Rauschnig Hermann (1993), "Hitler speaks", Publishing House "Myth", Moscow, p. 385.
11. Rebrova I. V. (2005), "The Great Patriotic War in memoirs: historical and psychological aspect. Based on materials of Krasnodar region", The dissertation of PhD on a speciality "Native history", Publishing House "Krasnodar state technological university", Krasnodar, p. 255.
12. Sayer G. (2002), "The last soldier of the Third Reich", Publishing House "Centropoligraf", p. 496.
13. Churchill W., "The Second World War", the Internet resource: <http://www.lib.ru/memuary/>.
14. Schellenberg W., "Memoirs", the Internet resource: <http://www.lib.aldebaran.ru/>.

Рецензент: **Зеленов Є.А.**, доктор педагогічних наук. Стаття друкується
вперше 25.03.2013 р.

УДК 636.082:598.221.1

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ СТРАУСІВНИЦТВА

Ручко Тетяна Вікторівна, науковий співробітник відділу науково-методичної роботи та наукового реферування Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України (ННСГБ НААН).

Анотація

Висвітлено історію виникнення і розвитку страусівництва в світі від полювання в древньому світі і початкових спроб одомашнення до масового промислового розведення. Великий попит на початку ХІХ століття на страусине пір'я призвів до катастрофічного скорочення чисельності африканського страуса в природних умовах його проживання і поставив принципове питання про штучне розведення страусів у неволі. Перша страусина ферма з'явилася в на початку ХІХ ст. у ПАР в провінції Східний Кейп (Eastern Cape). Сучасні страусині ферми виробляють різноманітну продукцію: племінний молодняк, м'ясо, шкіра, пір'я, яйця, кігті. На сьогоднішній день страусів вирощують у більше ніж у 50 країнах світу.

Ключові слова: *страус африканський, страусине пір'я, шкіра, м'ясо.*

ВСТУП

Страус – найбільший, із існуючих нині, птах. На даний час існує 5 підвиди страусів: североафриканський (*Struthio camelus camelus*) в центральній Африці; масайський (*S. c. massaicus*) в південно-східній Африці - южноафриканський (*S. c. australis*); сомалійський (*S. c. molybdophanes*) в східній Африці, африканський чорний (*S. c. domesticus*) в ПАР та страус сірійський *S. c. syriacus* (вимер в 1941 році). [2, с. 11-16]

МЕТА РОБОТИ

Висвітлити й узагальнити історію виникнення і розвитку страусівництва в світі.

Методика проведення дослідження. Методологічною основою дослідження є принципи історичної достовірності, об'єктивності, системності та комплексності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, типологізація), міждисциплінарні (структурно-системний) та власне історичні (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та ін.) методи.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Більше двадцяти мільйонів років тому предки сучасних страусів населяли простору зону, яка тяглася смугою із Заходу на Схід: від Іспанії, вздовж північного узбережжя Середземного моря до Китаю. Пройшов тільки один

мільйон років і популяція страусів мігрувала в Африку та осіла на Півночі, Сході та Півдні материка. [4, с. 11-24]

Перші згадки про страусів, зроблені рукою людини, - це наскальні малюнки у Сахарі (близько 5500 років до н.е.), їх згадують в збережених письмових джерелах та зображали на пам'ятниках прадавніх цивілізацій єгиптян, ассірійців, древніх греків і римлян, а також в усних африканських переказах. А в печерах Жокодіана поблизу Пекіна знайдені свідчення того, що на початку кам'яного віку страуса вживали в їжу. [2, с. 11-16]

Страуси ще до початку нашої ери в ряді країн утримувалися в неволі. Яйця страусів древній Ассирії використовувалися як сосуди для збереження цінної рідини. М'ясо йшло на їжу, шкіра на пошиття одягу воїнів. Страуси присутні і в грецькій міфології. Римським офіцерам було дозволено прикрашати свої шоломи страусовим пір'ям на знак визнання особливих заслуг, а жир страуса, якому приписувалися особливі властивості, продавався по неймовірно високій ціні. Шкіра страуса використовувалася арабами в якості захисних обладунків, але м'ясо в їжу не йшло [5, с. 38-43]

Перші документовані спроби розведення страусів були зроблені імператором Барбароса (1125-1190 н.е.), можливо, він був введений в оману інформацією з Біблії (Іов 39,14), коли безуспішно намагався вивести пташенят з яєць страусів виключно під впливом сильного сонячного світла в Сицилії. [6, с. 22-26] У Європі африканський страус був невідомий до XIII століття. Повертаючись додому з війни в країнах Середнього Сходу, лицарі привозили страусине пір'я в Західну Європу, де вони стали дуже модними серед монархів. Герб британського принца Уельського, який був прийнятий в XIV ст., містить три страусиних пера. У цей час у лицарів стало модним прикрашати шоломи страусиним пір'ям. У другій половині XVIII ст. французька королева Марія-Антуанетта встановила моду на страусине пір'я для прикрашання головних уборів. Великий попит на початку XIX ст. на страусине пір'я призвів до катастрофічного скорочення чисельності африканського страуса. [5, с.38-43]

Перша страусина ферма з'явилася на початку XIX ст. в ПАР в провінції Східний Кейп (Eastern Cape). Поява даних господарств дозволила тепер щорічно збирати врожай з племінних страусів, замість вбивства птахів для отримання разової партії пір'я. Перші експортні поставки пір'я почалися в 1838 році. А 1857 р. в Алжирі почалось вирощування страусів в промислових масштабах. [1, 6, с. 16-22, с. 22-26] Приблизно на початку 1860-х років в Кару (Caroo) і в провінції Восточній Кап (Eastern Cap) в Південній Африці, вперше страуси були спіймані для розведення в неволі. І якщо у 1840 році з Південної Африки вивезли 1000 кг страусинового пір'я, в 1910-му – вже 370 000 кг. На теперішній час дикий страус, завдяки постійному переслідуванню з боку тубільців і європейців, якому він піддається не тільки заради своїх цінних пір'я, яєць і м'яса, що вживаються в їжу - поступово зникає, і в багатьох більш населених місцевостях, як наприклад в

північному Єгипті, вже зовсім зник. [2, с. 11-16] З іншого боку, починаючи з 1865 року, до якого відноситься перша спроба штучного розведення страусів в Капській землі, швидко збільшується число ручних страусів. Так, до кінця 1865 року в Капській колонії було 80 ручних страусів, в 1875 році число їх доходило до 21751, а в 1886 році приблизно до 150000. З Капської колонії штучне розведення страусів перейшло і в інші місцевості Африки населені європейцями. При достатній площі приміщення, відповідною ґрунті і їжі, страуси розмножуються досить легко навіть в Європі, як то показали досліди в зоологічних садах у Флоренції, Марселі, Мадриді і в деяких інших. [1, с. 16-22]

Близько 1850 р. доктор Госс з Женеви і купець Шаго із Парижа заснували премію за першу успішну інкубацію стресових яєць. Перший штучний выводок був отриманий в 1857 р. в Алжирі, а незабаром після цього - у Флоренції графом Демидовим. Останньому вдалося вивести і виростити вісьмох пташенят з двох різних гнізд. [3, с. 24-28] Перший выводок страусів у зоопарку був отриманий наприкінці ХІХ століття в Марселі. Страуси були завезені в Німеччину Карлом Хагенбеком в травні 1906 р. Здатність страусів пристосовуватися до нових умов проживання підтверджує той факт, що протягом кількох років їх утримували в покритій снігами північній Німеччині в Штеллінгене. В даний час там знаходиться Гамбурзький зоопарк, заснований Хагенбеком. До цього часу розведення страусів в Південній Африці було вже непогано налагоджене і наближалось до свого першого піку.[5, с. 38-43] Інкубатор страусиних яєць для штучного розведення птиці вперше винайшов Артур Дуглас в 1869 році, що сильно стимулювало розведення страусів в умовах ферми. [6, с. 22-26] Доходи від продажу пір'я призвели до інтенсивного розвитку розведення страусів на фермах в Південній Африці, а саме, в Оудсхорн (Oudtshoorn) в Литл Кару (Little Caroo), і, незважаючи на два періоди спаду ринкової кон'юнктури (роки 1883-1890 і 1894-1899), в перші роки 20-го сторіччя спостерігалось інтенсивне подорожчання страусинового пір'я. Паралельний ріст прибутку від продажу пір'я призвів до того, що до 1913 року пір'я стали четвертим по значимості товаром, експортованим з Південної Африки. Вартість 1 кг пір'я становила в ті часи 37 \$, для порівняння шкільний вчитель тоді ж отримував не більше 155 \$ за рік.[5, с. 38-43]

В Україні перші спроби розводити страусів можна віднести ще до ХІХ століття. У 1892 році вперше було завезено африканських страусів німецьким бароном Фрідріхом Едуардовичем Фальц-Фейном у свій степовий маєток Асканія-Нова в Таврійській губернії. Тут утримувалось кілька африканських страусів сомалійського підвиду. Це були перші досліди по розведенню африканського страуса в умовах неволі в нашій країні. Мета діяльності Фальц-Фейна не носила комерційного характеру. Наслідуючи устрою європейських зоопарків, він створював у своєму степовому маєтку своєрідний природний куточок, який з часом перетворився на біосферний заповідник "Асканія-Нова". [4, с. 11-24]

До 1913 року загальна чисельність страусів у світі, вирощуваних на комерційних фермах, досягла 1 млн. голів.

На початку Першої світової війни ринок з продажу пір'я різко знизив свої показники, що вплинуло на кількість птахів у неволі. Розведення страусів на фермах ледь вижило в Південній Африці; кооперативи трохи оговталися в 1925 році, в основному завдяки стабілізації цін, але падіння втримати не зуміли. У часи Другої світової війни застосування пір'я відродилося, вони використовувалися в опахалах для змітання пилу і в галузі моди, крім того, використовувалося м'ясо страуса. У 1945 році другий кооператив, названий "Klein Karoo Landboukoöperasie" (ККЛК), утворилася в Литл Кару для управління продажем пір'я страуса, а до початку 1950-х років розвинувся ринок продажів шкіри страуса. У 1959 році ККЛК отримав повний контроль над всією продукцією страусів і в значній мірі був відповідальним за просування шкіри страусів як атрибуту розкоші в сфері моди. Пір'я стали другорядним продуктом, і що відкрилася в 1963 році страусина бійня ККЛК в основному використовувалася для виробництва в'яленого м'яса. Завод з виробництва шкіри був відкритий в Оудсхорн у 1969 році, до 1974 року він був розширений, нова страусина бійня відкрилася в 1981 році. На протязі 10-15 років м'ясо страуса ставало все більш важливим продуктом і поголів'я страусів на фермах в Південній Африці збільшувалося, кожен рік забивали на м'ясо принаймні 150000 птахів. [2, с. 11-16] Первинним продуктом залишалася шкіра страуса, але й продаж м'яса отримав у 1990-х роках більше поширення, коли в США з'ясували, що страусине м'ясо містить у півтора рази менше холестерину і в дев'ять разів менше жиру, ніж, наприклад, яловичина, і не поступається їй за смаком. Виробництво м'яса страусів має певні переваги перед традиційним тваринництвом, що і зумовило перехід ряду скотарських ферм Європи, США і Канади на утримання цієї птиці. [1, с. 16-22] У решті світу - навпаки, страусів практично розводять повсюдно: у Бельгії, США, Ізраїлі, Фінляндії, Єгипті і т.д. всього в 50 країнах. На даний час в країнах Європи налічується більше 600 страусиних ферм із загальним поголів'ям близько 10 тисяч особин племінного призначення. Обсяг виробництва м'яса страусів поки залишається невеликим через перевагу попиту на племінну птицю. Велика партія страусів в імпортована в Бельгію з Південної Африки, де широко практикується розведення цієї птиці в комерційних цілях. Є такі господарства також у країнах Латинської Америки. Найбільша в Північній півкулі страусина ферма Майка Гревенбрука з 1981 р. функціонує в Ізраїлі. Тут на площі понад 600 га міститься 400 самок і 200 самців з потомством. Ферма експортує м'ясо цього птаха в Швейцарію, Францію, Німеччину, Нідерланди, перо - до Бельгії, США, Філіппіни, а інкубаційні яйця - в США, де в штаті Огайо є великий центр з розведення і вивчення страусів з метою сприяння комерційному фермерському господарству. [6, с. 22-26] В Японії вирощуванням страусів почали займатись у 1932 р., на сьогоднішній час вже існує більше 400 ферм, у 2001 р. засноване Японське

товариство страусівництва і дослідження безкільових птахів. Особливе місце на сьогоднішній день займає Китай. Світове поголів'я свійських страусів налічує більше трьох мільйонів голів. Велика частина страусів тоді була зосереджена на фермах Південної Африки, які були орієнтовані на продаж пера на експорт. Зараз для задоволення глобального попиту щорічно потрібно різати від 500 тисяч до 700 тисяч страусів: поки ж б'ють в десять разів менше. Так що попит на страусине м'ясо в світі задоволений лише на 10%, і ринок відчуває сильний дефіцит. [3, с.24-28]

Література

6. Горбанчук Я.О. Страусы / Горбанчук Я.О. – К.: «КЕМРА CENTER Україна», 2003. - 233 с.
7. Крайбих А., Зоммер М. Содержание страусов на ферме / Крайбих А., Зоммер М. – 230 с.
8. Международная конференция по развитию промышленного страусоводства, 30 июня – 3 июля, 2005. – Д.: «Агро-Союз», 2005. – 115 с.
9. Разведение страусов в Украине / УААН Институт птицеводства: А.В Терещенко, М.Т. Тагиров, Э.А. Дуюнов, В.А. Мельник. – Борки, 2008. -133 с.
10. Elrod C., Wilborn H. The ratite encyclopedia: Ostrich. Emu. Rhea / Elrod C., Wilborn H. - San Antonio, 1995/ - 634 p.
11. Deeming D.C. The Ostrich: Biology, Production and Health / Deeming D.C. – Cambridge: «CABI Publishing», 1999. – 368 p.

Ручко Т. В. История возникновения и развития страусоводства.

Описана история возникновения и развития страусоводства в мире от охоты в древнем мире и начальных попыток одомашнивания до массового промышленного разведения. Большой спрос в начале XIX века на страусиные перья привел к катастрофическому сокращению численности африканского страуса в естественных условиях его проживания и поставил принципиальный вопрос об искусственном разведении страусов в неволе. Первая страусиная ферма появилась в начале XIX в. в ЮАР провинция Восточный Кейп (Eastern Cape). Современные страусиные фермы производят разнообразную продукцию: племенной молодняк, мясо, кожа, перья, яйца, когти. На сегодняшний день страусов выращивают более чем в 50 странах мира.

Ключевые слова: страус африканский, страусовые перья, кожа, мясо.

Describes the history of the origin and development of the ostrich in the world of hunting in the ancient world and the initial attempts at domestication to mass commercial breeding. Great demand in the beginning of XIX century feathers led to a catastrophic reduction in the number of African ostrich in the natural living conditions, and raised fundamental questions about the artificial breeding of ostriches in captivity. First there was an ostrich farm in the early XIX century. South Africa Eastern Cape

(Eastern Cape). Modern ostrich farms produce a variety of products: young breeders, meat, leather, feathers, eggs, claws To date, the ostriches are grown in more than 50 countries worldwide.

Keywords: African ostrich, ostrich feathers, skin and meat.

REFERENCES

1. Gorbanchuk Y.O. (2003), "Ostriches", "KEMPA CENTER Ukraine", Kiev, p. 16-22.
2. Kreibich, A., M. Sommer (2001), "Content ostriches on a farm", Moscow, p. 11–16.
3. An international conference on the development of industrial ostrich, June 30 - July 3 (2005), "Agro-Union", Dnepropetrovsk, p. 24-28.
4. UAAS Poultry Research Institute: Tereshchenko A.V., Tagirov M.T., Duyunov E.A., Miller V.A. (2008), "Breeding ostriches in Ukraine", Borki, p.11-24
5. Elrod C., Wilborn H. (1995), "The ratite encyclopedia: Ostrich. Emu. Rhea", San Antonio, p. 38-43.
6. Deeming D.C. (1999), "The Ostrich: Biology, Production and Health", "CABI Publishing", Cambridge, p. 22-26.

Рецензент: **Євдокимов М.О.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
22.03.2013

УДК 94(477)

ЗМІНИ У СКЛАДІ АРХІВНИХ УСТАНОВ ЛУГАНЩИНИ В 30-ті рр. ХХ ст.

Сергієнко Ганна Сергіївна, кандидат історичних наук, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ.

Анотація

На основі аналізу архівних документів у статті було досліджено вплив адміністративно-територіальних реформ на формування архівної галузі на Луганщині у 30-х рр. ХХ ст. Висвітлено діяльність Центрального Архівного Управління по реорганізації архівних підрозділів. В статті наведений освітній рівень робітників архівних установ у зазначений період. Аналіз ряду інструкцій, що були прийняті на початку 1930-х років, дав можливість окреслити сфери діяльності архівних установ регіону. Так, головна увага приділялась дослідженню історії заводів і фабрик та друкованому оприлюдненню архівної спадщини для науково-дослідного вжитку. Також архівістами Луганщини була проведена значна робота з підготовки оглядів архівних фондів. У статті виявлені протиріччя у проведенні реформування архівною справою, пов'язані з неодноразовою зміною завдань, які ставилися перед архівами як осередками ідеологічної боротьби.

***Ключові слова:** архівна установа, адміністративно-територіальна реформа, Укрцентрархів, архівосховище, фонд, науково-дослідна робота.*

ВСТУП

Архівні установи складають одну з найважливіших ланок інформаційно-документального забезпечення розвитку держави, економіки, науки і культури. Мережа архівних установ області, різноманітність складу її фондів, особливості минулого та сучасного формування документальних фондів і колекцій репрезентують історичну долю Луганщини впродовж багатьох століть. Тому виникає необхідність розглянути історію створення на території сучасної Луганської області архівних установ в період, що розглядається.

Науковий інтерес до історії архівної справи на початку ХХ ст. виказали в своїх працях О.М.Андріяшев, Ф.А.Герасименко, Є.М.Іванов, І.П.Крип'якевич. Особливу увагу процесу розбудови архівної справи у 1920-1930-х рр. приділяє І.Б.Матяш, яка в своїй праці [1,2] представила дослідження історії архівної періодики в Україні в 1920-1930 рр. на основі маловідомих архівних документів. Ряд питань у своїй дисертації розглядає Т.М. Глушко [3], але ця робота в більшій мірі висвітлює розвиток архівної справи на Донеччині.

МЕТА РОБОТИ

Мета даного дослідження полягає в аналізі низки нормативних документів, які стосуються реформи архівної галузі в 30-ті роки ХХ ст. та формування архівної мережі на Луганщині.

РЕЗУЛЬТАТИ

Архівна установа – це певна мережа архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад, створених для зберігання документів Національного архівного фонду України, що мають місцеве значення, та здійснення управління архівною справою і діловодством на відповідній території.

В 1930-ті роки чергова адміністративно-територіальна реформа по ліквідації округів на Україні викликала необхідність перебудови мережі архівних установ.

У жовтні 1930 р. Луганське окружне архівне управління було реорганізовано в Луганське місцеве архівне управління, а Старобільське окружне архівне управління припинило свою діяльність взагалі, замість нього було створено архівосховище Луганського місцевого архівного управління на правах філії.

Луганське місцеве архівне управління здійснювало розширені функції міжрайонного значення, керувало станом і розвитком архівної справи на всій території колишніх Луганського та Старобільського округів і тому іменувалось міжрайонним управлінням.

У своїй діяльності воно підпорядковувалось Луганській міській Раді і Центральному Архівному Управлінню УРСР, а Старобільське архівосховище – Старобільській міській Раді та Луганському місцевому архівному управлінню. У 1930 році у штаті управління значилось дев'ять працівників.

Проведення адміністративно-територіальної реформи, за постановою ВУЦВК та РНК УРСР від 13 червня 1930 р. «Про реорганізацію округу» привело до зміни трьохрівневого управління на двоохрівневий, тобто ліквідувались округи, а разом з ними і окрархи. Роботою архівних установ продовжувало керувати Центральне Архівне Управління.

7 березня ЦАУ надіслало всім окрархам лист, в якому пропонувало вжити заходів щодо збереження архівів ліквідованих організацій різних релігійних культур. 15 березня Укрцентрархів висловив нову пропозицію окрархам про виявлення архівних документів єврейських установ для зосередження їх у Єврейській секції Київського центрального історичного архіву. 17 березня ЦАУ наказує збирати архівні документи ліквідованих земельних громад в період суцільної колективізації, посилаючись на постанову ВУЦВК на РНК УРСР від 25 лютого 1930 р. Щодо скасування земельних громад. 30 квітня з'явилась нова постанова «Про Єдиний Державний Архівний Фонд». В ній зазначалось, що до ЄДАФ відносились всі документи всіх державних і громадських організацій, фамільні архіви, релігійних громад, фото- та кінодокументи, в тому числі заборонені; всі приватні архіви повинні бути зареєстровані; вивозити архівні документи за межі країни можна було лише з дозволу ЦАУ; за знищення архівних документів встановлювалась кримінальна відповідальність [4, арк. 18]; також

визначався порядок здачі документів діючих установ в архіві, видачі архівних довідок та правила користування архівними документами:

- довідки з майнових прав видавали тільки стосовно прав, набутих після 1922 р.;
- довідки видавались тільки установам;
- відповіді на запити іноземців надсилались лише через Народний Комісаріат Закордонних Справ;
- офіційно завірені документи для науково-дослідницької мети – не видавались;
- видача у користування архівних документів передбачалась за таких умов: держустановам для наукових цілей не більше як на 6 місяців, судово-слідчим та прокурорським органам, іншим установам – з дозволу ЦАУ;
- заборонялось без дозволу архіворганів робити репродукцію документів;
- скасовувалась постанова стосовно ЄДАФ від 16 грудня 1925 р. [5, арк. 72].

3 травня Укрцентрархів надіслав список щодо нормування архівно-технічної роботи, а 6 травня запропонував скласти описи архівних документів партійних організацій України та документів періоду Денікінщини.

12 травня він звертається до всіх архівів з вимогою виконання інструкції ЦАУ СРСР та Головного геолого-розвідувального управління стосовно першочергового виконання їх запитів. 16 травня надіслана «Інструкція щодо заповнення щоденника виконання норм архівно-технічної роботи» [6, арк. 46]. 6 липня ЦАУ поставило вимогу перед окрархами – в щорічних звітах повідомляти про користування архівними документами в читальних залах. 29 жовтня воно надіслало «Правила поставлення архівів державних та громадських установ, підприємств та організацій УРСР».

Такі кардинальні зміни відбулися у 1930 р. Всі наведені звернення Центрального архівного управління Луганського, Старобільського окружних та Луганського місцевого архівних управлінь, а також інструктивні документи лише фіксувались, що обумовлювалось плинністю кадрів, нестачею кваліфікованих, досвідчених працівників.

В 1931-1932 рр. державні та партійні органи сформулювали нове завдання, яке покладалося на архіви – наукова робота для обслуговування класової боротьби пролетаріату, боротьби за більшовицьку партійність. Відзначаючи матеріальну та кадрову занедбаність архівів, наголошували на негайній її ліквідації шляхом поліпшення фінансування та добору й виховання кадрів. Та вирішення цих проблем не просувалося далі постанов. Характерне явище 1931 р. в архівній системі – велика плинність кадрів. У звіті до Центрального Архівного Управління Луганського місцевого архівного управління відзначається, що в 1931 році управління мало 9 працівників. Упродовж року змінилось 3 інструктори і 6

архівістів. Усі 6 архівістів відмовились від роботи в архіві з причин низької заробітної плати й незабезпеченості пайком. Завідувач архівом був відсутній 50% робочого часу, бо працював на хлібозаготівлі, а потім перебував у відрядженні. За таких умов не було можливості виконувати план.

Щодо архівознавчої кваліфікації кадрів, то необхідно констатувати, що, крім замісника завідувача тов. Семенової, ніхто з робітників майже не був знайомий не тільки з архівознавчою роботою, а й з канцелярським діловодством. Стосовно підготовки архівних працівників, то 3 чоловіки було записано до заочного інституту архівознавства, за їх навчання було переказано гроші в сумі 72 крб., та вони звільнилися. Приміщення під архів абсолютно непридатне. З причин відсутності пального та холодного помешкання під архівосховище робота проводилась у двох маленьких кімнатах [7, арк. 114].

У 1931 р. до архівосховища було прийнято 37 фондів, лінійний розмір цих матеріалів – 391,4 метра. Загальна площа приміщення становила 347, 82 м. кв., для задоволення площею треба було надати додатково 200-250 м кв. З причин перебоїв з фінансуванням, тривалої відсутності завідувача та плінності кадрів сума асигнувань за кошторисом на 1931 р. використана не була. За планом виділено 22100 крб., використано 15873 крб. [7, арк. 116]. По Старобільському архівосховищу за 1931 р. було прийнято 39 діловодних фондів, 168, 28 лінійних метра, площа помешкань становила 270,03 м кв. [8, арк. 81]. На 1 січня 1931 р. по Старобільському міжрайонному управлінню архівні матеріали становили 162 фонди (понад 150 тисяч справ), а площа архівосховища становила 267 м кв. [9, с. 112].

Секретаріат ВУЦВК у жовтні 1931 р. ще раз визначив порушення міськрадами і райвиконкома постанов уряду з питань забезпечення архівних установ приміщеннями, зобов'язав їх усунути вказані недоліки.

Ще в 1930 р. розпочалась компанія, яка охопила досить значний проміжок часу, - використання архівних документів для підняття та розвитку різних галузей промисловості в період індустріалізації СРСР. Практичним втіленням цієї інструкції було проголошення з 15 червня ударного місячника щодо виявлення архівних документів практичного значення. Їх на 1 січня 1932 р. у Луганському архіві було виявлено 36 одиниць [10, арк. 28].

Велика серія інструкцій, що розпочалась з травня 1931 р., продовжувалась 8 липня «Тимчасовими правилами для видання документів ділового походження з другої половини XVIII до початку XX ст.»

Таким чином Центральне Архівне Управління прагнуло активізувати діяльність архівів стосовно друкованого оприлюднення архівної спадщини для науково-дослідного вжитку. Згідно з розпорядженням ЦАУ від 15 жовтня 1931 р. в усіх місцевих архівних установах Луганщини утворювались при архівах бібліотеки друкованих джерел [11, арк. 97]. Вони мали комплектуватися шляхом вилучення друкованих видань з фондів, купівлі, обміну, надсилання авторських

примірників. Отже, 1931 р. можна вважати роком заснування бібліотек при архівах в Луганську.

19 жовтня Укрцентрархів надіслав «Інструкцію до організації архівних виставок». Саме з цього часу всі архіви повинні були при плануванні роботи враховувати організацію документальних виставок та звітувати про їх проведення.

25 жовтня центральне архівне керівництво наказало всім місцевим архівам розпочати роботу щодо збору документів для написання історії фабрик і заводів [11, арк. 98].

У 1931 р. урядові структури України декілька разів повертались до питання архівного будівництва. Так, 14 квітня на підставі РНК УРСР робоча колегія Центрального Архівного Управління прийняла рішення про те, що архіви повинні допомагати процесу соціалістичного будівництва досвідом, який є в архівних матеріалах. Також зазначалося, що необхідно вважати всі архівосховища єдиним цілим і поділити їх на секції: парт секція, таємні документи; секція адміністративно-судових установ, військових, соціального забезпечення та охорони здоров'я; громадських організацій; секція антирелігійна, освіти; установ зв'язку та транспорту; секція особових фондів; друкованих видань.

Архівний колектив мав ділитися на наступні сектори:

- агітації, пропаганди, археографії;
- організаційно-технічний;
- група обслуговування.

Було визначено штат міських архівів, зокрема, II категорії, до якої належали архіви Луганщини: вчений архівіст, функціонер з таємних справ, архівісти, інспектори-інструктори.

Аналіз діяльності місцевих архівних установ Луганщини за 1931 р. дає підставу для таких висновків: значною була плинність кадрів управлінь; відбувалась поступова структуризація роботи архіву; окреслилися можливості, фінансові і кадрові, виконувати всі види робіт, покладених на місцеві управління; були сформовані архівні секції: парт секція та таємно-політична, що свідчило про поширення партійного контролю над архівним управлінням зокрема і всією архівною системою взагалі; було започатковано удосконалення умов і характеру діяльності місцевих управ; на архіви покладались нові завдання, наприклад, виявити матеріали практичного значення, проводити систематичні виставки, готувати матеріал до історії фабрик і заводів.

Повний перелом в роботі архівів почався з кінця 1932 р. Виходячи з постанов ВУЦВК від 10 листопада 1931 р. і 15 березня 1932 р. зазначалося, що проведення підготовча робота створює всі умови для завершення реорганізації системи архівних установ. У зв'язку з цим ЦАУ пропонувала місцеві архівні управи, крайові історичні архіви та Київський центральний історичний архів вважати реорганізованими в Державні історичні архіви, а директорам архівів

запропонував нові штати визначені Центральним Архівним Управлінням [12, с. 78-80].

За новою номенклатурою змінювалися назви посад: вчений архівіст та інструктор – на науковий співробітник I, II та III розрядів; помічник вченого архівіста і архівіст – на старший асистент; технічний працівник – архівний технік. Також було зазначено, що керівництво архівів «мусить ліквідувати зрівнялівку в заробітній платі» [13, с. 42].

Згідно з цими постановами з 1 березня 1932 р. Луганське міське архівне управління та його Старобільське архівосховище були реорганізовані в Луганській та Старобільській державні історичні архіви.

Таким чином, з 1932 р. почалася нова реорганізація архівної системи. Створювалися обласні архівні управління як адміністративні органи для керівництва архівною справою.

У зв'язку з утворенням областей ЦК КП (б) України 27 серпня 1932 р. розглянув питання про партійні архіви і постановив організувати їх при обласних істпартях на правах секторів. через організацію Донецького обласного архівного управління директивою Укрцентрархіву від 17 жовтня 1932 р. Луганський державний історичний архів і районні державні архіви районів колишнього Луганського округу з підпорядкування Укрцентрархіву, а Старобільський державний історичний архів і районні державні архіви колишнього Старобільського округу з підпорядкування Харківському обласному архівному управлінню перейшли в підпорядкування Донецькому обласному архівному управлінню [14, арк. 136].

Таким чином, з березня до жовтня 1932 року на території колишнього Луганського округу загальне керівництво станом і розвитком архівної справи здійснювало безпосередньо Центральне Архівне Управління УРСР, а на території колишнього Старобільського округу ці функції виконувало Харківське обласне архівне управління. З жовтня 1932 р. керувати станом і розвитком архівної справи Луганщини почало Донецьке обласне архівне управління. Створені міські й районні архіви почали виконувати організаційно-методичне керівництво діяльністю відомчих архівів підприємств міського і районного значення в своїх містах, приймаючи від них документи на державне зберігання в свої сховища, виконуючи роботу по забезпеченню збереження, обліку й використанню прийнятих на зберігання документів.

Луганський і Старобільський державні історичні архіви по затвердженому положенню було віднесено до державних науково-дослідних закладів, і, виходячи з цього, основні їх завдання полягали у прийманні на державне збереження документів від закладів і підприємств союзного, республіканського і обласного значення; у забезпеченні й проведенні державного обліку прийнятих документів; створенні й розвитку системи науково-довідкового апарату до них; їх використанні, публікації, здійсненні науково-дослідної і методичної роботи.

Аналіз архівних документів свідчить про те, що стан державних історичних архівів у 1932 р. був незадовільний через некваліфіковані кадри, приміщення, які не відповідали вимогам збереження архівних матеріалів, документальні матеріали, що знаходились в непорядкованому стані. Робота міських і районних архівів здійснювалась безпланово. Всього в Луганському державному архіві налічувалось 426 фондів, а у Старобільському державному архіві документальні матеріали були настільки непорядковані, що встановити кількість наявних фондів було неможливо. Документальні матеріали тут на секції не поділялися. Нова адміністративна реформа мала негативні наслідки для розвитку архівної справи Луганщини [11, арк. 219].

На підставі зібраних документів з історії фабрик і заводів у післявоєнний час вийшли нариси історії Алчевського металургійного комбінату, Рубіжанського хімкомбінату, Штерівської ТЕС, Луганського тепловозобудівного заводу, шахти імені Ілліча (м. Стаханов) та інші.

Отже можна підвести підсумки: 1931 р. – формується нова політика партії та держави щодо архівів, які повинні були документально обґрунтувати індустріалізацію країни і стати осередком ідеологічної боротьби більшовицької партії шляхом агітації і пропаганди; головною метою архівів проголошується науково-дослідна робота.

1932 р. – наступна адміністративно-територіальна реформа призводить до утворення областей, у зв'язку з цим відбувається реорганізація архівної структури; створюється Донецьке обласне управління і на його території 5 державних історичних архівів, значно збільшується штат архіву та посадові оклади; зроблена спроба запобігти плинності кадрів та організувати підвищення кваліфікації архівістів. Отже, цей етап історії архівного будівництва на Луганщині характеризується пошуком найкращої архівної системи під постійним домінуючим керівництвом більшовицької партії. Та ці спроби не мали успіху. Нова архівна структура успадкувала від свого попередника всі його недоліки [1, с. 242-243].

В 1933 р. у структурі Луганського та Старобільського державних історичних архівів були ліквідовані групи і сектори, вони стали безструктурними. Кількість працівників державних історичних архівів не змінилась: 11 і 4 працівника відповідно.

Постановою Президії Донецького обласного виконавчого комітету від 23 листопада 1933 р. за №34 був знову створений Старобільський округ і в зв'язку з цим 28 квітня 1934 р. створено Старобільське окружне архівне управління. Штатний розклад нараховує 4 чоловіка. Завідувачем управління було призначено Макогона Дмитра Єфимовича. Старобільське окружне архівне управління підпорядковувалось Старобільському окружному виконавчому комітетові і Донецькому обласному архівному управлінню. Завданнями створеного управління було керівництво архівною справою на території округи і здійснення контрольних

функцій за відомчими архівами підприємств, організацій і установ союзного, республіканського та обласного підпорядкування, що були розташовані в окрузі. Старобільський державний історичний архів підпорядковувався Донецькому обласному архівному управлінню.

З перейменуванням у листопаді 1935 р. м. Луганська у м. Ворошиловград відповідно до постанови Центрального Виконавчого комітету СРСР від 5 листопада 1935 р. Луганський державний історичний архів став іменуватись Ворошиловградським державним історичним архівом.

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 3 червня 1938 року Донецька область була поділена на Ворошиловградську та Старобільську області. Внаслідок цієї реорганізації вже 17 липня 1938 р. було створено Ворошиловградське обласне архівне управління при організаційному комітеті ЦВК УРСР у Ворошиловградській області (облоргкомітет) [9, с. 114]. Його керівником було призначено Гончарова Петра Сергійовича. 17 серпня цього ж року було ліквідовано Старобільське окружне архівне управління. Наказом по Ворошиловградському обласному архівному управлінню від 10 вересня 1938 р. за №12 Ворошиловградський державний історичний архів став іменуватись Ворошиловградським обласним історичним архівом. Ворошиловградське обласне архівне управління в своїй діяльності стало підпорядковуватись Ворошиловградському облоргкомітету і Укрцентрархіву, Ворошиловградський обласний історичний архів – Ворошиловградському обласному архівному управлінню, Старобільський історичний архів, міські і районні державні архіви – місцевим установам влади та Ворошиловградському обласному архівному управлінню.

На підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 10 грудня 1938 р. та наказу Укрцентрархіву від 22 грудня 1938 р. за №137 у березні 1938 р. Ворошиловградський обласний історичний архів, Старобільський державний історичний архів, Ворошиловградське обласне архівне управління, міські і районні архіви області, як і всі архівні установи України, перейшли із системи Центрального Архівного Управління УРСР до системи установ Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР (НКВС). У зв'язку з цим Ворошиловградське обласне архівне управління стало підпорядковуватись Управлінню Народного Комісаріату внутрішніх справ УРСР у Ворошиловградській області і Головному архівному управлінню НКВС УРСР, Старобільський державний історичний архів – Старобільському районному відділенню Управління НКВС УРСР у Ворошиловградській області і Ворошиловградському обласному архівному управлінню, Ворошиловградський обласний історичний архів – Ворошиловградському обласному архівному управлінню, міські і районні архіви – міським і районним відділенням Управління НКВС УРСР у Ворошиловградській області і Ворошиловградському обласному архівному управлінню.

З 1 серпня 1939 р. Ворошиловградське обласне архівне управління стало іменуватись Архівним відділенням Управління НКВС УРСР у Ворошиловградській області Архівного відділу НКВС УРСР. Незважаючи на зміни у підпорядкуванні протягом 1933-1939 рр. функції державних архівних установ не змінювались [7, арк. 327].

За цей час була проведена значна робота з комплектування архівів документами установ, організацій і підприємств. Так, на 1 січня 1933 р. в обласному архіві нараховувалось 353 фонди, а на 1 січня 1934 р. – 426, а на 1 січня 1940 р. їх було вже 908. Працівники архівів виявляли документи з історії громадської війни, встановлення радянської влади на Луганщині, історії фабрик і заводів. Було виявлено документи з історії Луганського паравозобудівельного та Алчевського металургійного заводів, Кадієвської шахти ім.Ілліча; 102 документи, що мали відношення до громадської війни в Україні. В періодичній пресі публікувались матеріали з історії фабрик і заводів, про участь жінок в обороні Луганська в квітні – травні 1919 р., революційні події на Луганщині у 1905 р. [15, арк. 82].

Науковці архівів готували огляди архівних фондів. Співробітники обласного державного архіву склали огляд Луганського ливарного заводу, що дало змогу дізнатися про розвиток важкої промисловості в Україні, про лікаря цього заводу І.І.Даля; Старобільського державного історичного архіву – територіальний поділ Старобільщини в 1919-1923 рр. За цей час було організовано п'ять вистав по історії Луганська і громадської війни [16, арк. 171].

Владні архівні установи Луганщини приділяли увагу розвитку мережі міських і районних архівів. Про це свідчать наступні цифри: у 1933-1934 рр. було 17 райміськархівів, у 1935 р. – 21, в 1936-1937 рр. – 23, в 1938 р. – 28, а в 1939 р. – 31 [17, арк. 24-27]. Але архівне будівництво на Луганщині було складним. Розглянемо це на прикладі міських і районних архівів, яким приділялося менше уваги. Аналізуючи звіти про роботу зазначених архівних установ, можна сказати наступне: у Міловському, Троїцькому, Свердловському районах не було навіть приміщень для архівів. Документи зберігались в коридорах та коморах міських та районних виконавчих комітетах зазначених районів. У Ровеньковському районному архіві документи зберігались у сирому приміщенні поряд з кочегаркою. Гинули документи і в Білокуракінському, Ново-Айдарському, Станично-Луганському районних архівах. Жоден із міських та районних архівів не був забезпечений протипожежним інвентарем. Підготовка архівних працівників була низькою, вони мали 3-4 класи освіти [18, арк. 79].

Не легша участь в зазначений час випала на долю працівників Старобільського державного історичного архіву. За 1932-1935 рр. він чотири рази переміщався з одного приміщення в інше, які були не гідні для зберігання архівних матеріалів. Ці переміщення здійснювались насильницьким шляхом.

Так, в 1933 р. документи перевозились в'язнями Старобільської тюрми за розпорядженням колишнього начальника окружного відділу НКВС Дроздова. Результатом цього була втрата та псування документів. В 1934 р. документи перевозились навіть без працівників історичного архіву, які заперечували проти переміщення документів до підвального помешкання [19, арк. 152-153]. З цієї причини вони були арештовані міліцією по розпорядженню секретаря окружного партійного комітету Тимченко, а документи кидали через вікна у сніг найманці. І тільки в 1935 р. Старобільському державному історичному архіві було виділено придатне приміщення.

В постанові Президії Старобільського окрвиконкому від 25 жовтня 1934 року №111 зазначалось, що передача архівних матеріалів організацій та підприємств в утиль без рішення Окружного архівного управління заборонялась, а начальнику окружного відділу міліції разом з начальником окружного архівного управління доручалось розіслати по місцях накази про накладення арешту на всі архівні матеріали, які були взяті з архіву без відома окружного архівного управління [20, арк. 17].

У 1939 р. було створено партійний архів Ворошиловградського обкому Компартії України, на який покладалося завдання зберігання документів партійних і комсомольських органів на території Ворошиловградської області.

Що стосується районних архівних відділ, то найцінніші джерела історії Луганщини зберігаються в архівному відділі Краснолуцької міської ради, який, згідно вилученим документам, було створено в 1932 році. З перших днів своєї діяльності архів почав свою роботу зі збору та систематизації документів установ, організацій та підприємств міста. Усі ці документи було втрачено в роки Великої Вітчизняної війни. Відомості про долю цих документів різні: за одними даними, матеріали архіву знищені німцями у період окупації, за другими – їх було скинуто у шурф шахти №151-151 біс «Богдан» до нападу німців на місто.

Луганський міський архів було створено в 1932 р. як окремий відділ виконавчого комітету ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів Луганського уїзду Донецької губернії. У 1938 році почало діяти обласне архівне управління при організаційному комітеті Центрального виконавчого комітету УРСР у Ворошиловградській області. Через рік згідно з Указом Президії Верховної Ради України від 10 грудня 1938 р. міський архів, як і всі державні архівні органи, перейшов у підпорядкування до системи установ Народного Комісаріату внутрішніх справ [3, с. 171].

Архівний відділ Антрацитівської райдержадміністрації було створено в 1938 р. спочатку це був Боково-Антрацитівський державний архів при районному відділі Міністерства внутрішніх справ УРСР. У складі фондів зберігаються документи, що мають політичне, народногосподарське, соціально-культурне значення. Документальні матеріали колгоспів і радгоспів, колективних

сільськогосподарських підприємств є джерелом історії розвитку сільського господарства в районі.

Історія архівного відділу Біловодської райдержадміністрації бере початок приблизно з 1920 року, достеменно дату створення архівної установи встановити не вдалось. Внаслідок окупації німецько-фашистськими військами виникла необхідність знищити документи, переважно це були господарсько-фінансові плани та карти розташування сільськогосподарських культур. Тому, до нашого часу не збереглися документи цього району за період 1920-1930 рр.

Архівний відділ Краснодонської райдержадміністрації розпочав свою діяльність у 1932 році. Тоді він відносився до Сорокінського району Луганського округу. Документи свідчать про складну історію цієї установи: архів то закривався, то знов відкривався.

Історія архівного відділу Марківської райдержадміністрації невід'ємно пов'язана з історією виконкому Марківської районної ради народних депутатів. Бере вона свій початок з 1920 р., коли відбувалися зміни в адміністративному розподілі. У 1923 р. село Марківка стало центром Марківського району. На жаль, документи організації районної ради не збереглися. Архівний відділ Марківської районної ради було створено в 1932 році, коли район входив до складу Старобільського округу Донецької області. Як і в багатьох інших архівах під час окупації всі документи установи за довоєнний період було знищено.

Заслуговує на увагу також доля Новоайдарського архіву, який був створений в 1932 р. як окремих відділ районного НКВД. Тут також воєнні дії перешкодили збереженню цінної інформації.

Точну дату виникнення Новопокровського районного архіву встановити немає можливості через те, що документи за довоєнний період не збереглися. Є припущення, що він був створений у 1932 р. разом із 11 іншими районними архівами Луганщини. Вони підпорядковувались Харківському обласному архівному управлінню. У зв'язку з організацією в 1932 р. Донецького архівного управління група райдержархівів районів колишнього Старобільського округу перейшла у підпорядкування до Донецького архівного управління. І тільки з утворенням у 1938 році Ворошиловградської області Новопокровський район став входити до її складу. Таким чином, архів став установою Новопокровського району Ворошиловградської області. Районний архів проводив організаційно-методичну роботу, приймав документи на зберігання.

Історія архівного відділу Перевальської райдержадміністрації невід'ємно пов'язана з історією виконкому Перевальської районної ради народних депутатів, який розпочав свою діяльність із 1919 р. і мав назву Алчевський.

Одним з перших на території сучасної Луганської області було створено архівний відділ Сватівської райдержадміністрації у 1923 році. Частина його документів вивезли в м. Луганськ, частину – в м. Донецьк, а деякі документи було втрачено під час війни.

Архівний відділ Слов'яносербського району було створено як один із підрозділів виконавчого комітету районної ради. Перші документи про роботу Слов'яносербської районної ради помічені березнем 1919 р.

В 1932 р. було створено архівний відділ Станично-Луганської райдержадміністрації. Збереглися архівні документи Станично-Луганського райвиконкому, Верхнє-Теплівської районної ради, Луганно-Станичної комісії щодо справ партизан та червоноармійців за 1929-1935 роки.

На жаль, дата утворення архівного відділу Старобільської райдержадміністрації не відома, але є матеріали, які свідчать про роботу установи ще в 30-ті роки ХХ ст. Документи були знищені фашистськими загарбниками під Сватовом під час евакуації архіву до Харкова на термін війни.

У 1936 році було створено Троїцький державний архів. Після окупації майже не лишилось матеріалів, зібраних наприкінці 1930-х рр. щодо розвитку сільського господарства на цій території, створення і функціонування райгоспів та колгоспів.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, розглянувши історію створення архівних установ на території Луганщини, можемо зазначити, що протягом 30-х років ХХ ст. склалася мережа державних архівних установ на Луганщині; положено початок розвитку теоретичних досліджень, використання архівних матеріалів та розроблення системи наукового описування документів. Втім процес складання архівної мережі не був однорідним: архіви були засновані у різний час і декілька разів змінювали підпорядкованість. Все це мало негативні наслідки для зберігання документів. Особливо важким був окупаційний період, під час якого було знищено більшість архівних матеріалів. Тому на сьогоднішній день практично неможливо відтворити події 1920-1930-х років на території сучасної Луганської області.

Не дослідженими залишаються питання формування методологічних основ організації досліджень фондів у 30-х рр. ХХ ст.

Література

1. Матяш І.Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920-1930-х років / І.Б. Матяш. - К., 2000. - 294 с.
2. Матяш І.Б. Українська архівна періодика 1920-1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія / І.Б. Матяш. - К., 1999. - 480 с.
3. Глушко Т.М. Історія архівної справи в Донбасі у 1920-1930-х роках: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Глушко Тамара Михайлівна. - Донецький національний ун-т. - Донецьк, 2001. - 224 с.
4. Державний архів Луганської області (ДАЛО). - Ф. П-143. - Оп.1.- Спр.23.
5. ДАЛО. - Ф. П-143. - Оп.1.- Спр.44.

6. ДАЛО. – Ф. Р-941. – Оп. 1. – Спр. 2.
7. ДАЛО. – Ф. Р-702. – Оп. 1. – Спр. 72.
8. ДАЛО. – Ф. Р-1213. – Оп. 1. – Спр. 62.
9. Архівний збірник ЦАУ УРСР. – К, 1938. – 217 с.
10. ДАЛО. – Ф. Р-1213. – Оп. 1. – Спр. 72.
11. ДАЛО. – Ф. Р-702. – Оп. 1. – Спр. 66.
12. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду, 1917-1959 рр. Збірник документів (в двох томах). – Т. 1. – К., 1959. - 880 с.
13. Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні (1917-1973) / О.Г. Мітюков. – К.: Наукова думка, 1975. - 272 с.
14. ДАЛО. – Ф. Р-702. – Оп. 1. – Спр. 85.
15. ДАЛО. – Ф. Р-702. – Оп. 1. – Спр. 111.
16. ДАЛО. – Ф.Р-1046. – Оп. 1. – Спр. 24.
17. ДАЛО. – Ф.Р-1046. – Оп. 4. – Спр. 1.
18. ДАЛО. – Ф.Р-1046. – Оп. 1. – Спр. 10.
19. ДАЛО. – Ф.Р-1046. – Оп. 1. – Спр. 174.
20. ДАЛО. – Ф.Р-1046. – Оп. 4. – Спр. 6.

Сергиенко А.С. ИЗМЕНЕНИЯ В СОСТАВЕ АРХИВНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ЛУГАНЩИНЫ В 30-е гг. XX в.

На основе анализа архивных документов в статье исследовано влияние административно-территориальных реформ на формирование архивной отрасли на Луганщине в 30-е гг. XX в. Освещена деятельность Центрального Архивного Управления по реорганизации архивных подразделений. В статье показан образовательный уровень сотрудников архивных учреждений в указанный период. Анализ ряда инструкций, которые были приняты в начале 1930-х годов, позволил определить сферы деятельности архивных учреждений региона. Так, главное внимание уделялось исследованию истории заводов и фабрик и печатному обнародованию архивного наследия для научно-исследовательского использования. Также архивистами Луганщины была проведена значительная работа по подготовке обзоров архивных фондов. В статье выявлены противоречия в проведении реформирования архивным делом, связанные с неоднократным изменением задач, которые ставились перед архивами как ячейками идеологической борьбы.

Ключевые слова: архивное учреждение, административно-территориальная реформа, Укрцентрархив, архивохранилище, фонд, научно-исследовательская работа.

Sergienko G.S. CHANGES IN ARCHIVAL INSTITUTIONS IN LUHANSK REGION IN THE 30 years OF THE 20th century.

Based on the analysis of archival documents this article investigated the effect of the administrative-territorial reforms on the formation of archive sector in Luhansk region in the 30s of the twentieth century. There was highlight the activities of the Central Archives on the reorganization of archival units. The article shows the educational level of employees of archival institutions in this period. The analysis of a series of instructions that were passed in the early 1930s allowed determining the scope of archival institutions in the region. Thus, the main focus was the study of the factories history and printed disclosure archival heritage for research use. Also archivists of Lugansk were undergone extensive work on preparing reviews archives. The article reveals the contradictions in the conduct of reforming archival profession associated with multiple changes in the demands placed before the file as mesh ideological struggle.

Keywords: archival institution, administrative reform, Ukrtsentrarhiv, archive, fund, scientific research.

REFERENCES

1. Matiash I.B., (2000), "Archival science and education in Ukraine 1920-1930's", Kyiv, p. 294.
2. Matiash I.B., (1999), "Ukrainian archival periodic 1920-1930's: history, bibliography, bibliometriya", Kyiv, p. 480.
3. Hlushko T.N., (2001) "The history of archives in the Donbass in 1920-1930's", Dis ... candidate of historical sciences: 07.00.01, Donetsk National University, Donetsk, p. 224.
4. DALO, f. P-143, op. 1, spr. 23.
5. DALO, f. P-143, op. 1, spr. 44
6. DALO, f. R-941, op. 1, spr. 2.
7. DALO, f. R-702, op. 1, spr. 72.
8. DALO, f. R-1213, op. 1, spr. 62.
9. "Archival Collection of TSAU USSR", (1938), Kyiv, p. 217.
10. DALO, f. R-1213, op. 1, spr. 72.
11. DALO, f. R-702, op. 1, spr. 66.
12. "Cultural building in the Ukrainian SSR. Important decisions of the Communist Party and the Soviet government, 1917-1959 years", (1959), Kyiv, p. 880.
13. Mityukov O.G., (1975), "Soviet archival construction in Ukraine (1917-1973)", Naukova Dumka, Kyiv, p. 272.
14. DALO, f. R-702, op. 1, spr. 85.
15. DALO, f. R-702, op. 1, spr. 111.
16. DALO, f. R-1046, op. 1, spr. 24.
17. DALO, f. R-1046, op. 4, spr. 1.

18. DALO, f. R-1046, op. 1, spr. 10.
19. DALO, f. R-1046, op. 1, spr. 174.
20. DALO, f. R-1046, op. 4, spr. 6.

Рецензент: **Довжук І.В.**, доктор історичних наук, професор. Стаття
подана 17.09.2013

УДК [94(477):316.343.652(477)]”18/19”

АНАЛІЗ СКЛАДУ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Симоненко Ірина Віталіївна, кандидат історичних наук, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ (СНУ ім. В.Даля, Луганськ).

Анотація

На основі аналізу джерел та літератури виявлено причини кількісного зростання кадрів інженерно-технічної інтелігенції Півдня України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., проаналізовано кількісний і якісний склад інженерно-технічних кадрів досліджуваного періоду. Встановлено, що з розвитком капіталізму почала кількісно зростати інженерно-технічна інтелігенція. Підготовка кадрів інженерно-технічної інтелігенції здійснювалася у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. До заснування спеціальних навчальних закладів в Україні, інженерно-технічні кадри для промисловості Півдня України готувалися в Москві та Петербурзі. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. з відкриттям нових навчальних закладів темпи і обсяг підготовки кадрів інженерно-технічної інтелігенції зросли, проте все ще не задовольняли потреби промисловості. Компаративний метод і метод кількісного аналізу, застосовані у дослідженні, дали змогу авторці на підставі конкретних цифр порівняти кількісний і якісний склад інженерно-технічних кадрів за різні проміжки часу. З'ясовано, що на початку ХХ ст., незважаючи на помірне зростання кількості інженерів, інженерно-технічна інтелігенція не змогла стати потужним прошарком суспільства у кількісному відношенні. На рубежі ХІХ-ХХ ст. змінилися соціальні джерела формування кадрів інженерно-технічної інтелігенції. Відбулася демократизація складу інженерно-технічної інтелігенції за рахунок різночинців, середніх верств міста й села. Важливу якісну характеристику інженерно-технічної інтелігенції досліджуваного періоду являв її національний склад. Інженерно-технічна інтелігенція Півдня України формувалася за рахунок представників різних національностей. Нестача вітчизняних спеціалістів поповнювалася за рахунок випускників вищих технічних навчальних закладів Росії. Крім того, серед інженерно-технічної інтелігенції нараховувалось багато іноземних спеціалістів.

Ключові слова: інженерно-технічна інтелігенція, кількісний і якісний склад, Південь України.

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку нашої держави, вивчаючи минуле народу на вільній від ідеологічних догм методологічній основі, досліджуючи соціальну

тематику, необхідно дослідити тему інженерно-технічної інтелігенції Півдня України. Актуальність дослідження обумовлена теоретико-пізнавальними потребами історичної науки. На сьогоднішній день бракує спеціальних праць з історії інженерно-технічної інтелігенції Півдня України другої половини XIX – початку XX ст.

Тему інтелігенції так чи інакше зачіпали у своїх роботах Л.К.Єрман, В.Р.Лейкіна-Свірська, О.В.Ушаков та ін. [1]. Їхні праці цікаві фактологічним матеріалом і, безперечно, корисні для науковця. Проте, загалом, дослідники історії інтелігенції займалися вивченням інтелігенції Російської імперії, українській інтелігенції в їхніх працях відводилося мало місця. У 90-і рр. XX ст. вийшли монографії Г.В.Касьянова, Н.А.Шип [2], в яких автори вперше порушили проблему аналізу інтелігенції України XIX ст. Потрібно зазначити, що роботи стосуються інтелігенції України в цілому, інженерно-технічній інтелігенції приділено незначну частину дослідження.

МЕТА РОБОТИ

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб, спираючись на розробки попередників, проаналізувати склад інженерно-технічної інтелігенції Півдня України у другій половині XIX – на початку XX ст. Для реалізації поставленої мети окреслені такі завдання: визначити загальну кількість інженерно-технічної інтелігенції розглядуваного періоду та дослідити якісний склад інженерно-технічних кадрів Півдня України.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

У другій половині XIX – на початку XX ст. на Півдні України сформувався промисловий район загальноімперського значення, він став найважливішим осередком важкої промисловості в Російській імперії. Розвиток промисловості вимагав значної кількості спеціалістів. Після скасування кріпосного права, коли швидко збільшилось число шахт, рудників, фабрик і заводів, будувалися шосейні шляхи й залізниці почала кількісно зростати інженерно-технічна інтелігенція. Підготовка кадрів інженерно-технічної інтелігенції здійснювалася у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. До заснування спеціальних навчальних закладів в Україні, інженерно-технічні кадри для промисловості Півдня України готувалися в Москві та Петербурзі.

Головним джерелом відтворення кадрів інженерно-технічної інтелігенції були ВТНЗ. Низький рівень розвитку спеціальної вищої освіти не давав можливості задовольняти потреби постійно зростаючого виробництва в кваліфікованих кадрах. Окрім того, у ВТНЗ дуже великим був відсів студентів. До першої світової війни процент тих, хто вибув до закінчення курсу коливався від 13 до 25. Через відсів внаслідок неуспішності, матеріальної незабезпеченості, політичних переслідувань та інших причин, а також затримок в інститутах понад нормального строку, країна щорічно отримувала всього лише близько 1500 інженерів (без інженерів шляхів сполучення та електриків), які обслуговували

промисловість. Якщо розподілити цю незначну кількість інженерів за спеціальностями, то на деякі спеціальності припадало всього лише по декілька десятків і навіть декілька осіб. Більше всього готувалось інженерів-механіків, потім йшли хіміки, будівельники та гірничі інженери [3].

На початку ХХ ст. випускники вітчизняних ВТНЗ почали з'являтися на підприємствах Півдня України. Спочатку їх було дуже мало. У 1903 р. на заводах, копальнях, рудниках і каменоломнях, за інформацією, зібраною М.Б.Краснянским, служили 80 гірничих інженерів і 150 штейгерів (гірничих техніків), 67 технологів та інших техніків, 137 іноземних техніків [4].

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Південь України став вугільно-металургійною базою всієї імперії. Вугілля і метали України були основою російської обробної і машинобудівної промисловості, зосередженої в центрі Росії.

З розвитком промисловості Півдня України зростала потреба в інженерних кадрах, здатних грамотно, з технічної точки зору, керувати гірничими, металургійними і машинобудівними підприємствами. Відчувалась гостра нестача кваліфікованих кадрів. Так, на найбільших вугільних підприємствах Донецького басейну було тоді тільки по одному або по два гірничих інженера, які були не в змозі керувати всім багатоманітним господарством великої шахти. Для нормальної роботи шахти потрібно було 8-10 інженерів, тільки в цьому випадку можливо було здійснювати правильний інженерно-технічний нагляд за усіма процесами видобутку вугілля [5]. Унаслідок обмеженості інженерного нагляду на шахтах часто ставалися аварії, а видобуток вугілля не міг бути поставленим на сучасну наукову висоту.

В умовах економічного розвитку пореформеної Росії переважна кількість не тільки дрібних, але й середніх підприємств обходилися ще рутинними методами виробництва і не потребували ні інженерів, ні техніків. Навіть у значній частині крупних підприємств від керівників виробництва не вимагалась технічна освіта. Якщо взяти загальну кількість промислових підприємств за 1890 р. (до 22 тис.), то із 22,3 тис. завідуючих ними всього 1608 осіб (близько 7%) мали технічну освіту (не уточнюється – вищу, середню або нижчу). На таких великих підприємствах, як машинобудівні заводи, керівники з технічною освітою складали 55%, на залізопередільних – 42%. Однією з причин слабого використання техніків була протекційна тарифна система, яка дозволяла навіть погано поставленим підприємствам отримувати достатній прибуток. З іншої сторони, підприємці часто віддавали перевагу брати керівників-іноземців, вважаючи, що у вихованців російських технічних шкіл теоретична підготовка переважає над практикою і що їм доводиться довго опановувати цю практику, щоб зробитися здібними керувати підприємством [6]. Отже, у 90-х рр. ХІХ ст. вітчизняні підприємства задовольнялися мінімальною кількістю навчених майстрів, а на головні посади брали іноземців.

У вугільно-металургійній промисловості України був значний прошарок іноземної інженерно-технічної інтелігенції (бельгійці, французи, німці) [7]. У 1889-1890 рр. на Дніпровському заводі було 29 іноземних підданих, причому всі вони займали лише нижчі посади. У 1895 р. доменним виробництвом на Дружківському заводі завідував французький інженер Барраль, сталеливарним керував бельгійський інженер Лятеніс. На Петровському заводі начальником доменного цеху до 1913 р. був німець Лязіус. Загалом відомо, що у 1915 р. на доменних заводах Півдня Росії працювало 58 іноземних інженерів, а на Донецько-Придніпровський регіон з них приходилось 49, тобто основна маса іноземних громадян з вищою освітою працювала на заводах України [8].

Іноземні металургійні заводи були „забороненою зоною для російських майстрів та інженерів”, – згадував академік І.П.Бардін. Закінчивши Київський політехнічний інститут, він пропрацював потім на декількох заводах в Америці, а повернувшись в Росію, був прийнятий всього тільки креслярем на Юзівський завод [9].

Вітчизняній інженерно-технічній інтелігенції доводилось, таким чином, в якійсь мірі пробивати собі шлях до технічного керівництва промисловістю, тому що в багатьох галузях воно знаходилось в руках іноземних спеціалістів [10]. Але у 90-і роки для сучасників була очевидна заміна в керівництві промисловими підприємствами іноземців російськими освіченими техніками [11]. Першочергова тяга іноземних підприємців до призначення на вищі технічні посади спеціалістів зі свого середовища (навіть без наявності освіти) уступає місце заміщенню їх більш кваліфікованими спеціалістами-росіянами, які отримали освіту в Російській імперії, або за кордоном [12]. Вже на 1915 р. на металургійних заводах працювало 3582 російських спеціаліста і всього 378 іноземців [13]. Іноземні інженери і техніки поступово передавали свій досвід і знання, уступали місце вітчизняним спеціалістам.

Зростання чорної металургії на Півдні у 90-і рр. ХІХ ст. стало головною причиною різкого збільшення видобутку руди в усіх залізородних районах України, особливо в Криворізькому. Наприкінці 1890-х рр. видобутком руди у Криворізькому басейні займалися 25 акціонерних товариств, у яких переважав французький та бельгійський капітал. В басейні через панування іноземного капіталу було засилля іноземних інженерів. На зібранні гірничих інженерів відмічалось, що на крупних підприємствах двері настільки міцно закриваються перед російськими інженерами, що відкрити їх не може навіть сильна рука уряду. Іноземні підприємці прагнуть отримати російських інженерів лише для того, щоб вони були відповідальними за нещасні випадки [14].

У 1901 р. в Криворізькому басейні технічне керівництво гірничими роботами здійснювали 19 інженерів і 49 штейгерів, причому інженери керували роботами на 19 копальнях; штейгери – на 29, а на 31 копальні роботи велись без

усякого технічного нагляду [15]. У наступні роки ситуація змінилася, але не докорінним чином. Розглянемо таблицю.

Таблиця 1

Інженерно-технічні кадри Криворізького басейну (1906-1911 рр.) [16]

Роки	Інженери	Штейнери	Роки	Інженери	Штейнери
1906	-	-	1909	22	47
1907	26	56	1910	27	62
1908	26	69	1911	29	74

Отже, з 1906 по 1911 рр. кількість інженерно-технічних кадрів трохи збільшилася, але цього було явно недостатньо для здійснення технічного керівництва при проведенні гірничих робіт.

У 1913 р. керівництво гірничими роботами на Криворіжжі здійснювали 40 інженерів і 82 техніка [17]. Більшість шахт і рудників очолювали особи, які не мали спеціальної освіти, через що часто порушувались правила ведення гірничих робіт і ставалися нещасні випадки.

Основним джерелом для аналізу складу інтелігенції наприкінці ХІХ ст. є матеріали перепису населення 28 січня 1897 р. Інтелігенція як окрема соціально-професійна верства під час перепису не визначалась. Облік проводився по групах занять. Тому, підраховуючи загальну кількість інженерно-технічної інтелігенції в Україні, доводиться використовувати неточні дані, які не дають повної картини. За даними перепису всю інтелігенцію країни можна поділити на три великі професійні групи: інтелігенція, яка працювала в сфері матеріального виробництва; інтелігенція, яка працювала в сфері культури; інтелігенція, яка служила в державному апараті і апараті управління капіталістичними установами і підприємствами. В групу інтелігенції, яка працювала в сфері матеріального виробництва ми включили інженерів і техніків, залізничних службовців, поштово-телеграфних службовців, інтелігентів, які працювали в сільськогосподарському виробництві, і даємо кількісну характеристику цих професій за даними перепису 1897 р. Розглянемо таблицю.

Таблиця 2

Інтелігенція, яка працювала в сфері матеріального виробництва, за даними перепису населення 28 січня 1897 р. [18]

1. Інтелігенти, які працювали в промисловості			
	Чоловіки	Жінки	Усього
Інженери і технологи	4006	4	4010
Механіки, техніки і машиністи	(35113)	(12)	(35125)
Креслярі, переписувачі,	(29204	(1132	(30336

перекладачі і т.п.)))
2. Інтелігенти, які працювали на залізничному транспорті			
Начальники станцій, служб та інші лінійні службовці	15038	206	15244
Службовці в правліннях залізничних і пароплавних товариств	6762	1178	7940
Конторники, кондуктори, машиністи	(66028)	(1531)	(67559)
Усього	21800	1384	23184
3. Інтелігенти, які працювали у поштово-телеграфному зв'язку			
Службовці вищого розряду	12749	78	12827
Телеграфісти, телефоністи і поштарі	25730	2374	28104
Усього	38479	2452	40931
4. Інтелігенти, які працювали в сільському господарстві			
Агрономи, лісівники, землеміри	—	—	—
Ветеринари	2897	5	2902
Усього інтелігентів, які працювали в сфері виробництва	67182	3845	71027

Примітка.

У таблиці в дужки взяті показники перепису, в яких не відділені дані про робітників розумової і фізичної праці. Тому, приводячи їх у таблиці, ми не враховуємо їх при підрахунку загальної кількості інтелігенції.

Отже, перш за все звертає на себе увагу кількість інженерів. Дійсно, у порівнянні з 60-70-ми рр. XIX ст., коли інженерів з вищою освітою було одиниці, кількість у 4010 осіб говорить про велике зростання їхньої кількості. Але абсолютно це зовсім невелика цифра. У складі інженерів було чимало іноземців.

Проаналізувати кількість інженерів на початку XX ст. ми можемо, звернувшись до київського видання 1913 р. У цьому виданні подається список інженерів усієї Росії по губерніям. Загалом в Російській імперії на той час нараховувалось 5167 інженерів. На Півдні України діяв 481 інженер (у Катеринославській губернії – 170, у Херсонській губернії – 264, у Таврійській – 47). За спеціальностями інженери на Півдні України розподілялись так: інженерів-архітекторів – 11, гірничих інженерів – 38, цивільних – 2, механіків – 26, шляхів сполучення – 25, будівельників – 6, технологів – 44, хіміків – 7, електротехніків – 18, не розподілено за спеціальностями – 304 [19].

Про становий склад інженерно-технічної інтелігенції дає уяву аналіз складу студентів вищих і середніх технічних навчальних закладів, що готували кадри вищої і середньої кваліфікації. Проаналізувавши становий склад студентів цих

навчальних закладів у другій половині XIX – на початку XX ст., ми дійшли висновку, що в цей час серед студентів знизилась питома вага дворянської молоді і зросла чисельність різночинців. Продовжувався процес демократизації складу студентства за рахунок середніх верств міста й села, що, у свою чергу, спричинило подальшу демократизацію складу інженерно-технічної інтелігенції.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, підрахувати загальну кількість інженерно-технічних кадрів Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. не має можливості. Під час перепису населення Російської імперії від 28 січня 1897 р. інтелігенція як окрема соціально-професійна верства не визначалась. Облік проводився по групах занять. За переписом 1897 р. в Російській імперії налічувалося всього 4010 інженерів і технологів, яких було явно недостатньо. Така кількість інженерів не відповідала постійно зростаючим потребам промисловості. У 1913 р. в Російській імперії нараховувалось 5167 інженерів (на Півдні України працював 481 інженер). Незважаючи на помірне зростання кількості інженерів у Російській імперії, інженерно-технічна інтелігенція не змогла стати потужним прошарком суспільства у кількісному відношенні.

Важливу якісну характеристику інженерно-технічної інтелігенції досліджуваного періоду являв її національний склад. Інженерно-технічна інтелігенція Півдня України формувалася за рахунок представників різних національностей. Нестача вітчизняних спеціалістів поповнювалася за рахунок випускників ВТНЗ Росії. Крім того, серед інженерно-технічної інтелігенції нараховувалось багато іноземних спеціалістів.

Щодо проблематики подальших досліджень, вважаємо, що перспективною є розробка питання участі інженерно-технічних кадрів в модернізації вугільної промисловості Півдня України на початку XX ст.

Література

1. Ерман Л.К. Состав интеллигенции в России в конце XIX и начале XX в. / Л.К.Ерман // История СССР. – 1963. – № 1. – С.161-177; Лейкина-Свирская В.Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века / Лейкина-Свирская В.Р. – М.: Мысль, 1971. – 368 с.; Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах / Лейкина-Свирская В.Р. – М.: Мысль, 1981. – 285 с.; Ушаков А.В. Демократическая интеллигенция периода трёх революций в России / Ушаков А.В. – М.: Просвещение, 1985. – 159 с.

2. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX - XX століть: соціально-політичний портрет / Касьянов Г.В. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.; Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк / Шип Н.А. – К.: Наукова думка, 1991. – 172 с.

3. Медынский Е.Н. Высшее техническое и сельскохозяйственное образование в дореволюционной России / Е.Н.Медынский // Высшая техническая школа. – 1935. – № 4. – С.72-73.
4. Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах / Лейкина-Свирская В.Р. – М.: Мысль, 1981. – С.40.
5. Терпигорев А.М. Воспоминания горного инженера / Терпигорев А.М. – М.: АН СССР, 1956. – С.96-97.
6. Бирюкович В. Вопросы профессионального образования в русской печати / В.Бирюкович // Русская школа. – 1894. – № 3. – С.109-112.
7. Курносов Ю.О. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР / Ю.О.Курносів, А.Г.Бондар. – К.: Наукова думка, 1964. – С.13.
8. Щербинина Е.В. Управленческие и инженерно-технические кадры иностранных акционерных обществ на рубеже XIX - XX веков (на примере металлургической промышленности Довенко-Придніпровського регіону) / Е.В.Щербинина // Новые страницы в истории Донбасса: статьи. Кн.5 / глав. ред. З.Г.Лихолобова. – Донецк, 1997. – С.25-26; Горнозаводская промышленность Юга России за 1900-1915 гг. Серия 3. Статистика промышленности и труда. Вып.3. – Х: 4 гос. типография, 1922. – С.261; ЦДІАК України, ф.2161, оп.3, спр.5, арк.8-44.
9. Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах / Лейкина-Свирская В.Р. – М.: Мысль, 1981. – С.38.
10. Тиме И.А. Очерк современного состояния горнозаводского дела в Донецком бассейне / И.А.Тиме // Горный журнал. – 1889. – № 1. – С.337-338.
11. Там само. – С.338; Козлов И.И. Привилегии на изобретения / И.И.Козлов // Производительные силы России. Сборник. – СПб., 1896. – С.8.
12. ЦДІАК України, ф.2161, оп.1, спр.5, арк.4.
13. Щербинина Е.В. Назв. праця. – С.26.
14. Малахов Г.М. Основная железорудная база СССР. Очерк развития Криворожского бассейна / Малахов Г.М., Стариков Н.И., Шостак А.Г. – М.: Металлургиздат, 1957. – С.53.
15. Малахов Г.М. История горного дела в Криворожском бассейне / Малахов Г.М., Шостак А.Г., Стариков Н.И. – К.: Гос. изд-во технич. л-ры УССР, 1956. – С.50.
16. Там само. – С.45.
17. Малахов Г.М. Основная железорудная база СССР. Очерк развития Криворожского бассейна / Малахов Г.М., Стариков Н.И., Шостак А.Г. – М.: Металлургиздат, 1957. – С.29.
18. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Под. ред. Н.А.Тройницкого. Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г. – Т.2. – СПб., 1905. – С.260-284.

19. Высшие, средние и низшие учебные заведения, больницы и лечебницы, кредитные и ссудо-сберегательные товарищества, периодические издания, священники и православные монастыри, врачи, акушерки и инженеры всей России. – К.: Книгоиздательство Т-ва Л.М.Фиш, 1913. – С.2010-2125.

Симоненко И.В. АНАЛИЗ СОСТАВА ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ЮГА УКРАИНЫ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX В.).

Анализируется динамика количественных и качественных изменений состава инженерно-технической интеллигенции Юга Украины второй половины XIX – начала XX в. Доказано, что темпы и объём подготовки кадров инженерно-технической интеллигенции второй половины XIX – начала XX в. увеличивались, но объём не удовлетворял потребности промышленности. На рубеже XIX-XX ст. изменились социальные источники формирования кадров инженерно-технической интеллигенции. Происходил процесс демократизации состава инженерно-технической интеллигенции за счет разночинцев, а также средних слоев города и деревни. Но в количественном отношении интеллигенция в исследуемый период так и не стала мощным слоем общества. Нехватку отечественных специалистов на Юге Украины во второй половине XIX – начале XX ст. восполняли за счет выпускников высших технических учебных заведений Российской империи. Кроме того, автором подчеркнуто, что среди инженерно-технической интеллигенции было много иностранцев.

Ключевые слова: инженерно-техническая интеллигенция, количественный и качественный состав, Юг Украины.

Simonenko I.V. ANALYSIS OF STRUCTURE OF TECHNICAL ENGINEERING INTELLIGENCES IN THE SOUTH OF UKRAINE (IN THE SECOND HALF OF XIX – THE BEGINNING OF XX CENTURY).

On the basis of analysis of sources and literature the reasons of quantitative increase of technical engineering intelligences are determined, quantitative and qualitative structure of technical engineering intelligences in the South of Ukraine of the investigated period is analyzed. It is set that with development of capitalism technical engineering intelligences began in number to grow. Training of the technical engineering intelligences was carried out in the high and secondary technical school. Before foundation of the high and secondary technical school in Ukraine, technical engineering intelligences for industry of the South of Ukraine prepared in Moscow and Petersburg. In the second half of XIX – the beginning of XX century with opening of new high and secondary technical school rates and volume of training of personnels of technical engineering intelligences grew, however still dissatisfied the necessity of industry. An historic-comparative method and method of quantitative analysis, applied in research, enabled to the author on the basis of concrete numbers to compare

quantitative and qualitative structure of technical engineering intelligences for the different intervals of time. It is found out, that at the beginning of XX century, without regard to the moderate increase of amount of engineers, technical engineering intelligences was not able to become the powerful layer of society in a quantitative relation. The social sources of forming of technical engineering intelligences changed on the border of XIX-XX century. If before the technical engineering intelligences were formed mainly due to the nobility, gentry and other privileged states, then in the second half of XIX – the beginning of XX century took place democratization of composition of technical engineering intelligences due to middle layers of city and village. Important qualitative description of technical engineering intelligences (her national structure) of the investigated period is presented. The technical engineering intelligences of the South of Ukraine formed due to the representatives of different nationalities. Among the technical engineering intelligences many foreign specialists were counted.

Key words: technical engineering intelligences, quantitative and qualitative structure, South of Ukraine.

REFERENCES

1. Erman, L.K. (1963), «Sostav intelligencii v Rossii v konce XIX i nachale XX v.», Istorija SSSR, № 1, p.161-177; Lejkina-Svirskaja, V.R. (1971), «Intelligencija v Rossii vo vtoroj polovine XIX veka», Mysl', Moskow, 368 p.; Lejkina-Svirskaja, V.R. (1981), «Russkaja intelligencija v 1900-1917 godah», Mysl', Moskow, 285 p.; Ushakov, A.V. (1985), «Demokraticeskaja intelligencija perioda trjoh revoljucij v Rossii», Prosveshhenie, Moskow, 159 p.
2. Kas'janov, G.V. (1993), «Ukraïns'ka inteligencija na rubezhi XIX - XX stolit': social'no-politichnij portret», Libid', Kyiv, 176 p.; Ship, N.A. (1991), «Intelligencija na Ukraine (XIX v.): Istoriko-sociologicheskij ocherk», Naukova dumka, Kyiv, 172 p.
3. Medynskij, E.N. (1935), «Vysshee tehničeskoe i sel'skohozjajstvennoe obrazovanie v dorevoljucionnoj Rossii», Vysshaja tehničeskaja shkola, № 4, p.72-73.
4. Lejkina-Svirskaja, V.R. (1981), «Russkaja intelligencija v 1900-1917 godah», Mysl', Moskow, p.40.
5. Terpigorev, A.M. (1956), «Vospominanija gornogo inzhenera», AN SSSR, Moskow, p.96-97.
6. Birjukovich, V. (1894), «Voprosy professional'nogo obrazovanija v russkoj pečati», Russkaja shkola, № 3, p.109-112.
7. Kurnosov, Ju.O. (1964), «U navchanni ta praci. Pidgotovka kadriv inteligencii v Ukraïns'kij RSR», Naukova dumka, Kyiv, p.13.
8. Shherbinina, E.V. (1997), «Upravlencheskie i inženerno-tehničeskije kadry inostrannyh akcionermyh obshhestv na rubezhe XIX - XX vekov (na primere metallurgičeskoj promyšlennosti Doencko-Pridneprovskogo regiona)», Novye stranicy v istorii Donbassa: stat'i. Kn.5, glav. red. Z.G.Liholobova, Doneck, p.25-26;

«Gornozavodskaja promyshlennost' Juga Rossii za 1900-1915 gg.», Serija 3, Statistika promyshlennosti i truda, Vyp.3, H: 4 gos. tipografija, 1922, p.261; CDIAK Ukraïni, f.2161, op.3, spr.5, ark.8-44.

9. Lejkina-Svirskaja, V.R. (1981), «Russkaja intelligencija v 1900-1917 godah», Mysl', Moskow, p.38.

10. Time, I.A. (1889), «Ocherk sovremennogo sostojanija gornozavodskogo dela v Doneckom bassejne», Gornyj zhurnal, № 1, p.337-338.

11. Tam samo, p.338; Kozlov, I.I. (1896), «Privilegii na izobrenenija», Proizvoditel'nye sily Rossii. Sbornik, SPb., p.8.

12. CDIAK Ukraïni, f.2161, op.1, spr.5, ark.4.

13. Shherbinina, E.V. (1997), Nazv. pracja, p.26.

14. Malahov, G.M. and Starikov, N.I. (1957), «Osnovnaja zhelezorudnaja baza SSSR. Ocherk razvitija Krivorozhskogo bassejna», Metallurgizdat, Moskow, p.53.

15. Malahov, G.M. and Shostak, A.G. (1956), «Istorija gornogo dela v Krivorozhskom bassejne», Gos. izd-vo tehnič. l-ry USSR, Kyiv, p.50.

16. Malahov, G.M. and Shostak, A.G. (1956), «Istorija gornogo dela v Krivorozhskom bassejne», Gos. izd-vo tehnič. l-ry USSR, Kyiv, p.45.

17. Malahov, G.M. and Starikov, N.I. (1957), «Osnovnaja zhelezorudnaja baza SSSR. Ocherk razvitija Krivorozhskogo bassejna», Metallurgizdat, Moskow, p.29.

18. Trojnickyi, N.A. (1905), «Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rossijskoj imperii 1897 g. Obshhij svod po imperii rezul'tatov razrobotki dannyh pervoj vseobshhej perepisi naselenija, proizvedennoj 28 janvarja 1897 g.», T.2, SPb., p.260-284.

19. (1913), «Vysshie, srednie i nizshie uchebnye zavedenija, bol'nicy i lechebnicy, kreditne i ssudo-sberegatel'nye tovarishhestva, periodicheskie izdanija, svjashhenniki i pravoslavnye monastyri, vrachi, akusherki i inzhenery vsej Rossii», Knigoizdatel'stvo T-va L.M.Fish, Kyiv, p.2010-2125.

Рецензент: **Пронь С.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
15.04.2013

УДК 94(477)

СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ ПРОБЛЕМЫ «ВЛИЯНИЕ ПАЛЕСТИНСКОГО ФАКТОРА НА ВНУТРЕННЕЕ РАЗВИТИЕ ХАШИМИТСКОГО КОРОЛЕВСТВА ИОРДАНИИ» В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Сулова Виктория Викторовна, аспирант кафедры всемирной истории и международного права Восточноукраинского национального университета имени В. Даля

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос важности палестинского фактора в жизни Иордании, которая является активным участником международных отношений в регионе, осуществляя весомое влияние на развитие и ход конфликтов в нем. Последовательная позиция, внутренняя стабильность – залог политического равновесия всего Ближнего Востока. Выходя за рамки собственно Иордании, можно говорить о том, что изучение иорданского опыта является бесценным в деле выяснения самой сути противостояний на Ближнем Востоке и понимания закономерностей внутреннего развития государств региона. События в регионе привлекают внимание многих исследователей, но, несмотря на актуальность этой темы, до сих пор, исследовательская литература не так многочисленна, как того следовало ожидать.

***Ключевые слова:** Ближневосточный конфликт, палестинский фактор, Хашимитское Королевство Иордания.*

ВСТУПЛЕНИЕ

Как известно, ближневосточный конфликт стал результатом значительных религиозных и политических противоречий в регионе, которые привели в XX веке к нескольким полномасштабным войнам на Ближнем Востоке и к непрекращающейся очереди более мелких конфликтов. При этом, во второй половине XX-го века, и в начале нынешнего столетия, неперменной составляющей конфликта был и остается палестинский фактор.

РЕЗУЛЬТАТЫ (основной текст работы)

Если ближневосточному конфликту, и роли в нем палестинского фактора, посвящен целый ряд фундаментальных научных исследований, то влияние палестинского фактора во внутреннем развитии Иордании не был до сегодняшнего дня предметом отдельных системных исследований.

Важность палестинского фактора в жизни Иордании прослеживается на протяжении всей новейшей истории Королевства. С момента создания независимого государства, Иордания (тогда – королевство Трансиордания)

рассматривала территорию, отведенную под создание Палестинской автономии, как стратегически важную для собственной безопасности, и проводила политику направленную на исправление искусственно установленных резолюцией ООН границ, которые разделили палестинцев Иордании и Автономии. По состоянию на 1948 год, около 30% палестинских арабов проживали на территории Иордании, и составляли до 40% ее населения. В силу ряда причин, среди которых важнейшую роль играл ближневосточный конфликт, в особенности – войны 1948-1967 гг., на территорию Иордании переселились сотни тысяч палестинских арабов, и на сегодня, они составляют 55-60% населения Королевства, тем самым оказывая весомую роль на его внутренне развитие.

Следует отметить, что к современной взвешенной позиции по урегулированию ближневосточного конфликта, Иордания пришла постепенно, в силу ряда объективных причин. С одной стороны, Иордания последовательно поддерживает создание свободного палестинского государства, с другой, ее отношения с Организацией освобождения Палестины развивались не просто, особенно, после событий 60-х годов, когда радикалы ФАТХ создали на территории Иордании свои базы, а особенно – после взрыва трех пассажирских самолетов на территории Королевства в сентябре 1970-го года. Эти события привели к прямому противостоянию в стране, перешедшему в скоротечную гражданскую войну.

На протяжении 70-х – 80-х гг. Иордания, признавая и поддерживая право палестинцев на создание собственного государства, придерживалась взвешенной политики, отказавшись от идеи объединения с будущим Палестинским государством и претензий на Западный берег реки Иордан. После объявления Интифады, король Хусейн распустил парламент (где половина депутатов была представителями Западного берега), лишил палестинцев паспортов и распорядился в прекращении выплаты жалованья чиновникам с Западного берега.

Однако, в современной Иордании, как уже отмечалось, палестинский фактор продолжает оставаться одним из решающих, неся в себе как огромный позитивный потенциал (как было отмечено – до 60% трудовых ресурсов Иордании составляют палестинские арабы), так и продолжая оставаться источником напряженности, из-за пусть опосредованного, но все же вовлечения Иордании в решение палестинского вопроса.

Это лишний раз подтверждает необходимость тщательного изучения влияния палестинского фактора на развитие Иорданской государственности.

Выходя за рамки собственно Иордании, можно говорить о том, что изучение иорданского опыта является бесценным в деле выяснения самой сути противостояний на Ближнем Востоке и понимания закономерностей внутреннего развития государств региона.

События в регионе привлекают внимание многих исследователей, но, несмотря на актуальность этой темы, до сих пор, исследовательская литература не

так многочисленна, как того следовало ожидать. Из обобщающих работ можно назвать работы таких ученых как: Кисельная В.И. Палестинская проблема в международных отношениях: региональный аспект. - М., 1988; Корнилова А.А. Между войной и миром 1948-1993. - Н.Новгород, 1994; Савцова В.Я. Преступлением и обманом: методы и средства сионизма в осуществлении политики неокOLONиализма. - К., 1989; Арабо-израильский конфликт. - М., 2002; Хамзина К.З. Плоды двух лет мира (к иордано-израильским отношениям). - М., 2003. Среди диссертационных исследований, проведенных в Украине, следует выделить работу Бравковой И.В. Роль Иордании в ближневосточном конфликте.

Весомый вклад в исследование ближневосточных проблем внесли сотрудники Института мировой экономики и международных отношений: Аль Шбуль Али Мухаммед, Гура В. К., Гуцало С., Клименко Т., Пророченко Н., Скороход Л., Скороход Ю. С., Лещенко Л. О.

Другая группа представлена арабскими исследователями: Тума Э., Нусайр Б. Н., Сулейман Д., Абу-Ситта С., Аль-Маджали А., Аль-Абили М.

ВЫВОДЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ДАЛЬНЕЙШЕГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Несмотря на наличие значительной теоретической базы, многоплановость исследуемого вопроса не позволяет говорить о завершенности исследований. Так, в частности, целесообразно исследовать процесс трансформации Трансиордании в Иорданию и палестинский фактор в этом процессе. Следует также изучить своеобразие конституционного порядка, политического и социально-экономического развития Хашимидского Королевства, что во многом определяло пути его эволюции. Поучительным является опыт трансформации конституционной монархии и приспособление основных положений конституции 1952 г. к сегодняшним реалиям, вызванным палестинским присутствием.

Отдельного внимания заслуживает современная ситуация тлеющего конфликта и усилия Иордании по его разрешению.

Литература

1. Аль – Шабатат Мухаммед Али Становление и развитие независимого государства Иордании в XX веке [Текст]: дис.... канд. юрид. наук / Аль – Шабатат М.А. – М., 2004. – 153 с.

2. Бравкова И.В. Роль Иордании в ближневосточном конфликте (1947-1999 гг.) [Текст] :дис....канд. ист. наук / И.В. Бравкова – С., 2007. – 226 с.

Сулова В.В. Ступінь вивчення проблеми «Вплив палестинського чинника на внутрішній розвиток Хашимітського Королівства Йорданії» у сучасній історичній науці.

У даній статті розглядається питання важливості палестинського фактору в житті Йорданії, яка є активним учасником міжнародних відносин у регіоні, здійснюючи вагомий вплив на розвиток і перебіг конфліктів в ньому. Послідовна

позиція, внутрішня стабільність - запорука політичної рівноваги всього Близького Сходу. Виходячи за рамки власне Йорданії, можна говорити про те, що вивчення йорданського досвіду є безцінним у справі з'ясування самої суті протистоянь на Близькому Сході і розуміння закономірностей внутрішнього розвитку держав регіону. Події в регіоні привертають увагу багатьох дослідників, але, незважаючи на актуальність цієї теми, до цих пір, дослідницька література не так численна, як того слід було очікувати.

Ключові слова: Близькосхідний конфлікт, палестинський чинник, Хашимітське Королівство Йорданія.

Suslova V.V. The level of problem study «The influence of palestinian factor for inner development of Hashimit Kingdom of Jordan» in modern historical science.

This article is about the importance of the Palestinian's factor in the life of Jordan which is an active participant in international relations in the region, influencing on the development and course of conflicts in it. The consistent position, the internal stability are the key to political equilibrium of the entire Middle East. Going beyond the Jordan we can say that the study of the Jordanian experience is invaluable in finding the essence of confrontations in the Middle East and the understanding of the laws of internal development of the region. Events in the region attracted the attention of many researchers but despite the relevance of the subject so far the research literature isn't so numerous as to be expected.

Keywords: conflict of the Middle East, the Palestinian's factor, the Hashimite Kingdom of Jordan.

REFERENCES

1. Al - Shabatat Muhammad Ali (2004), "Formation and development of an independent state of Jordan in the twentieth century", Thesis of Legal Sciences, Moscow, p. 153.
2. Bravkova I.V. (2007), " Jordan's role in the conflict of the Middle East (1947-1999)", Dissertation of the candidate of historical sciences, Simferopol, p. 226.

Рецензент Пронь С.В., доктор історичних наук.

Стаття друкується
вперше. 23.04.2013р.

УДК 633.63.631.531.13

ДІАЛЕКТИЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ СЕЛЕКЦІЇ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ

Тарабрін Олексій Євгенович доктор сільськогосподарських наук, професор, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН.

Анотація

90 років селекції цукрового буряка як науки – порівняно невеликий проміжок часу, проте за цей період сталося немало подій, що характеризують її розвиток, – від випадкових, що спиралися на перших порах лише на нестримну фантазію окремих дослідників, до свідомих кроків зі створення нових форм культури на основі знань законів генетики, а нині – до конструювання нових сортів і гібридів із заданими властивостями, необхідними сучасному споживачеві.

Ключові слова: цукрові буряки, селекція, насінництво, цукрова промисловість, сорт, гібрид, гетерозис.

ВСТУП

Як писав М.І. Вавилов, «Селекція – це еволюція, що спрямовується волею людини». І це справедливо, бо саме селекція як наука «...розробляє свої методи, встановлює закономірності, яким підкоряється процес формування, що веде до створення сорту» [1].

За півтора століття селекційної роботи цукрові буряки з городньої рослини перетворилися у важливу технічну культуру, а їх врожайність і цукристість збільшилась утричі. На зміну багатонасінним сортам прийшли одонасінні сорти та гібриди, створені на основі ЦЧС. У практиці з'явилися диплоїдні, тетраплоїдні форми культури та триплоїдні гібриди цукрових буряків.

Буряківництво має понад 200-річну історію. Наприкінці 90-х років XIX століття в Україні було створено декілька селекційних установ, які до теперішнього часу успішно займаються селекцією цукрових буряків – Уладівська, Іванівська, Ялтушківська і Верхнячська станції. Пізніше були засновані Білоцерківська і Веселоподолянська станції, потім Уманський селекційний пункт, перетворений у філію Всесоюзного науково-дослідного інституту буряка (ВНДІБ), які відіграли величезну роль у створенні вітчизняних сортів цукрового буряка та інших польових культур.

Вітчизняна селекція цукрового буряка нестримно починає розвиватися з моменту, коли селекційні установи, що займалися цією культурою, об'єдналися в єдину мережу під керівництвом сорто-насінневого управління [2]. Після другого з'їзду селекціонерів у 1922 р. для розробки теоретичних основ селекції і практичного впровадження її результатів – нових вітчизняних сортів на території

молодої країни був створений Науковий інститут селекції, нині – Інститут біоенергетичних культур і цукрового буряка НААН. Відразу ж після створення інституту і в період відновлення народного господарства дослідження проводилися за різними напрямками, а саме: розробка методики селекції цукрового буряка, хлібних злаків, зернобобових культур, вивчення наявних у виробництві сортів, розвиток досліджень із фізіології сільськогосподарських рослин, розробка лабораторного і польового методів наукового дослідження в галузі селекції, насінництва та живлення рослин. Засновниками інституту були голова сорто-насінневого управління А.К. Запорожець, професор В.В. Колкунов, науковий співробітник П.Я. Ярошевський.

В цілому селекція цукрового буряка як наука за час існування пройшла ряд етапів: від окультурення, відбору придатних для людини форм, селекційного поліпшення багатонасінного буряка, експериментального формоутворення (однонасінні, стерильні, поліплоїдні зразки) до гетерозисної селекції. При цьому цукристість буряка разом з підвищенням врожайності збільшилася втричі – з 6 до 17–18% [4]. Деякі концептуальні основи сортівництва були закладені в другій половині ХІХ ст. і успішно розвивалися на початку ХХ ст., коли на зміну методам масового відбору (фірма Вільморен, Франція) стали застосовувати індивідуальний відбір, заснований на спадкоємстві ознак у відібраних рослин у потомстві. Необхідно відмітити, що у той час створювалися і впроваджувалися у виробництво багатонасінні сорти-популяції [5]. У середині минулого століття розпочався етап їх селекційного поліпшення, коли методами масового, а також індивідуального відбору стали підвищувати врожайність та цукристість буряка, покращувати технологічну якість коренеплодів, а методом гібридизації з матеріалами іншого походження насичували їх генами стійкості до хвороб і впливу негативних абіотичних чинників. У результаті був сформований багатий генофонд вітчизняних багатонасінних сортів-популяцій, до створення яких були причетні талановиті селекціонери: Л.Л. Семполовський, Н.Д. Булін, О.К. Коломієць, Г.С. Мокан, М.В. Роїк, С.Т. Бережко, Л.М. Чемерис, Г.М. Макогон, О.В. Попов, О.К. Лободін, І.І. Жигайло, І.С. Вольський, І.І. Войткевич, Л.І. Федорович, І.Я. Балков, В.Г. Перетяцько, М.С. Грицик та ін.

«Довгожителлями» бурякових полів стали сорти Уладівський 1030 (1936–1958), Уладівський 1752 (1950–1967), Уладівський 1752 поліпшений (1962–1988), Іванівський 1305 (1934–1956), Іванівський 1745 (1946–1961), Іванівський 1745 поліпшений (1960–1978), Верхняцький 020 (1953–1978), Верхняцький 038 (1957–1987), Верхняцький 103 (1972–1989) та багато ін. Вони й понині є джерелом цінних генів (стійкості до хвороб і шкідників, високої цукристості, відмінної адаптивної здатності), що застосовуються для створення нових початкових матеріалів, ліній-донорів господарсько-цінних властивостей. На основі цих матеріалів із використанням сучасних селекційних методів формують компоненти-обпилювачі для стерильних форм при формуванні ЧС-гібридів.

Поряд із дослідженнями з біології, фізіології та біохімії цукрового буряка, його походження та розробки нових методів селекції вивчалися питання окультурення ґрунту, спрямованої зміни процесів, що відбуваються у ньому, регулювання живлення буряка, особливостей його росту і розвитку в різних агроекологічних умовах, закономірності розвитку шкідників та хвороб цукрового буряка, особливостей прояву й мінливості імунітету у цукрового буряка до різних хвороб. Наукові і теоретичні пошуки в селекції знаходили практичне застосування: були створені різні форми буряка – однонасінні, самофертильні, тетраплоїдні, пилкостерильні. Це був період експериментального формоутворення, коли, ґрунтуючись на законі гомологічних рядів спадкової мінливості, відкритого Н. І. Вавиловим, активно збагачувався генофонд вітчизняного буряка новими зразками з оригінальними властивостями. Незважаючи на високе селекційне опрацювання багатонасінних форм, вони мали істотний недолік – багатоплідність бульб, що стримувало впровадження таких елементів прогресивних технологій вирощування як посів на кінцеву густину. Ідея створення однонасінних форм була реалізована не відразу. Механічне подрібнення багатонасінних бульб не дало належного результату, та й травмування насіння не сприяло їх широкому застосуванню.

Із середини 40-х років минулого століття на Білоцерківській ОСС О.К. Коломієць, враховуючи генетичну обумовленість ознак однонасінності, з багатонасінного буряка, виведеного на Верхняцької ОСС, виділила однонасінний самофертильний мутант, на основі якого був створений у 1956 р. сорт Білоцерківський однонасінний, а пізніше – Ялтушківський однонасінний. Це дозволило виключити із технології вирощування цукрового буряка такого трудомісткого процесу як формування густини рослин і стало по суті революційним кроком в обробітку буряка. Прогресивна на той час робота була виконана завдяки об'єднаним зусиллям таких учених, як О.К. Коломієць, О.В. Попов, Г.С. Мокан, М.Г. Бордонос. Свій науковий та організаційний внесок у створення нової форми внесли директор ВНДІБ академік ВАСГНІЛ І.Ф. Бузанов і член-кореспондент АН УРСР В.П. Зосимович. Ці вчені за створення однонасінного буряка і доведення його до виробничих форм були відзначені Ленінською премією. Слід відмітити, що саме світовий пріоритет зі створення однонасінного буряка та його широкого впровадження у виробництво належить вітчизняним селекціонерам. Сорти Уладівська однонасінна 20, Уладівська однонасінна 35, Веселоподільська 29 та ін., що поєднують високу врожайність та цукристість, адаптовані до різних агроекологічних зон і придатні до вирощування за українською інтенсивною технологією, широко використовувалися у виробництві впродовж тривалого часу.

Однак з часом продуктивність сортів-популяцій досягла селекційного «плато». Стало очевидним, що прорив в цьому напрямі можливий із застосуванням гетерозисної селекції. У 60-х роках минулого століття широко

розгорнулися роботи з використання поліплоїдії. Шляхом гібридизації однонасінних тетраплоїдних форм з кращими диплоїдними багатонасінними сортами були сформовані триплоїдні гібриди на фертильній основі, так звані полігібриди БЦ поли 1, БЦ поли 2 та ін., які збирали не окремо, а разом, що привело як до зниження відсотка гібридності (внаслідок внутрішнього популяційного перезапилення усередині батьківських форм), так і до одноростковості, що негативно позначилося на ефекті гетерозису [6]. Саме тому селекційну практику було переорієнтовано на загальноприйнятій світові схеми технології селекційного процесу, а саме – на створення високопродуктивних гібридів цукрового буряка на основі цитоплазматичної чоловічої стерильності, що дало можливість максимально реалізувати біологічний потенціал цієї культури.

З організацією Селекційного центру ВНДІБ (1978 р.) і прийняттям програми селекційних робіт із гетерозису (керівник – проф. І.Я. Балков) розпочалася спеціалізація селекційних установ та концентрація спільних зусиль селекціонерів на формуванні комбінаційно-цінних ліній нульового типу, ЧС-аналогів і багатонасінних запилювачів. Враховуючи, що сучасні ЧС-гібриди цукрового буряка мають значно більш високий генетично обумовлений потенціал у порівнянні з однонасінними сортами-популяціями, з 1999 р. згідно з рішенням з'їзду селекціонерів України було призупинено первинне насінництво сортів. І хоча вони є в Державному реєстрі сортів рослин України, все ж перевага ЧС-гібридів не викликає сумнівів. Первістком серед ЧС-гібридів був Ювілейний, районований у 1981 р. Згодом були створені високопродуктивні однонасінні ЧС-гібриди ді- та триплоїдного рівня Льговсько-Верхняцький ЧС 31, Іванівський ЧС 33, Білоцерківський ЧС 57, Український ЧС 70, Ялтушківський ЧС 72, та ін. Вони прийшли на зміну однонасінним сортам і поліплоїдним гібридам. Це, у свою чергу, дозволило значно підвищити продуктивність культури. Завдяки практично повній гібридизації компонентів та відбору специфічних комбінаційно-цінних пар істотно зросли показники врожайності, цукристості, схожості насіння, і таким чином вони склали гідну конкуренцію зарубіжним аналогам, а за деякими показниками перевищили їх. Врожайність цих ЧС-гібридів складала 47,1–60,1 т/га, цукристість – 16,6–18,1%, а збір цукру – 76,1–107,0 т/га. Були також гібриди, створені спільно з провідними світовими фірмами, зокрема, КВС (Німеччина): КВ-Десна, КВ-Дніпро, КВ-Збруч, КВ-Буг, КВ-Вінниця, які були рекомендовані для вирощування в зонах Полісся, Лісостепу і Степу України. Збір цукру в таких гібридах перевищував показники групового стандарту на 17,0-17,9%. Вони не поступалися кращим зарубіжним зразкам, до того ж характеризувалися підвищеною стійкістю до листових хвороб, гнилизни коренеплодів, завдяки чому усувалася проблема зниження врожайності в роки епіфітотій. [7].

Сьогодні селекціонери особливу увагу приділяють саме створенню гібридів стійких до хвороб, оскільки їх вирощування на великих площах дозволяє отримувати високі та стабільні врожаї із мінімальними витратами на захист

рослин від хвороб. А це, безумовно, здешевлює вартість цукрової сировини, і, крім того, знижує хімічне навантаження на ґрунти та ґрунтові води, що відповідає вимогам захисту довкілля.

Продуктивність ЧС-гібридів цукрового буряка вітчизняної селекції, особливо їх новітнє покоління, має ще більш високі показники: потенціал врожайності – близько 60,0 т/га, збір цукру може досягати понад 10,0 т/га [8].

Чимале значення сучасні селекціонери надають і методам поліпшення компонентів, на підставі яких формують гібриди. Серед них - метод рекурентного відбору, який успішно застосовують на Ялтушківській, Уладово-Люлинецької ОСС, залучення до гібридизації донорів цінних генів з ознакових колекцій.

Успіху гетерозисної селекції значною мірою сприяло реформуванню системи екологічного сортовипробування. У 90-х роках ХХ ст. введена система «Бетаінтер-крос», яка успішно використовується й сьогодні. Її справедливо називають системою конструювання сучасних гібридів, аналога якої немає в селекції інших сільськогосподарських культур. Саме вона об'єднала глибоку спеціалізацію селекційних установ мережі в єдиний інтеграційний комплекс, по моделях якої при вивченні генетичної цінності селекційних номерів формують перспективні гібридні комбінації і випробовують їх у різних еколого-кліматичних зонах. Щорічно за системою «Бетаінтеркросс» вивчають понад п'ятсот гібридів (М.В. Роїк, О.Г. Кулик).

Сучасний сортовий ресурс буряка складає приблизно 150 сортів, переважна кількість яких створена співробітниками Інституту і його дослідної мережі. Аналіз тенденцій розвитку вітчизняної і зарубіжної селекції цукрового буряка показав, що і нині пріоритетним напрямом залишається створення та удосконалення гібридів на ЧС-основі, оскільки вони ще не вичерпали свій потенціал продуктивності. Проте суворі умови конкуренції на світовому ринку диктують необхідність їх генетичної модифікації, тобто інтрогресії в їх геном трансгенів, зокрема, стійкості до гербіцидів суцільної дії, до хвороб і шкідливих комах. Це важливо, оскільки виробництву потрібні такі форми буряка, які дозволять зменшити застосування хімічних речовин, понизивши при цьому екологічну токсичність. У США, зокрема, толерантні до гліфосату гібриди цукрового буряка обробляються на площах більше 500 тис. га [10]. В Інституті належним чином оцінені переваги трансгенних форм, скоректовані напрями та методи досліджень, що стосуються цукрового буряка, з використанням сучасних досягнень біотехнології і генної інженерії.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

До перспективних напрямів, що розвиваються зараз, можна віднести вивчення явища апоміксису і розробку нових підходів до його селекційного втілення. Це дозволить пролонгувати гетерозисний ефект у подальших поколіннях, а також спростити і здешевити насінництво. У найближчому майбутньому не втратить своєї актуальності й проблема збереження ресурсів роду Beta і його

диких родичів, формування сортових ресурсів цукрового буряка за рахунок конкурентоздатних гібридів. Науковий пошук триває. Вектор наукових досліджень визначений, і є усі підстави вважати, що він правильний та прогресивний.

Література

1. Вавилов М. І. Селекція як наука: Генетика і селекція. / М. І. Вавилов // Вибр. твори. – К. : Урожай, 1970. – С. 146–156.
2. Вавилов М. І. Критичний огляд сучасного стану генетичної теорії рослин і тварин / М. І. Вавилов // Проблеми походження, географії, генетики, селекції рослин, рослинництва і агрономії. – М., Л. : Наука, 1965. – Избр. тр. в 5-ти т. т. 5. – С. 406–430.
3. Роїк М. В. Розвиток селекційно-генетичних досліджень по цукрових буряках за 75 років. / М. В. Роїк, І. Я. Балков, О. Г. Кулік // Зб. наук. праць, ювілейний випуск. – К. : Аграрна наука, 1997. – С. 10–20.
4. Балков І. Я. Селекція цукрового буряка на гетерозис / І. Я. Балков. – М. : Россельхозиздат, 1978. – 167 с.
5. Роїк М. В. Оцінка генетичного потенціалу вітчизняних цукрових буряків. / М. В. Роїк, М. О. Корнеєва // Зб. наук. праць. – К. : ПоліграфКонсалтинг, 2005. – Вип. 8. – С. 17–27.
6. Роїк М. В. Селекція цукрових буряків: етапи творення. / М. В. Роїк, М. О. Корнеєва, О. Г. Кулік. // Цукрові буряки. – К., 2002. – № 5. – С. 4–5.
7. Роїк М. В. Продуктивність гібридів нового покоління. / М. В. Роїк, Е. Р. Ермантраут, Н. М. Мацевецька, М. М. Романенко [та інші] // Цукрові буряки. – К., 2002. – № 3. – С. 18–19.
8. Роїк М. В. Гібриди нового покоління буряку цукрового і їхня роль у процесі інтенсифікації галузі. / М. В. Роїк, М. О. Корнеєва // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. – К., 2006. – № 3. – С. 71–81.
9. Сорока В. І. Стан кваліфікаційної експертизи сортів буряків цукрових на придатність до поширення та аналіз сортових ресурсів / В. І. Сорока, О. І. Копальня-Іващенко // Цукрові буряки. – К., 2011. – № 5. – С. 10–13.
10. Балков І. Я. Високорентабельні гібриди – новий етап у бурякоцукровому виробництві / І. Я. Балков. // Сахар. – К., 2011. – № 6. – С. 17–19.

Тарабрин А.Е. ДИАЛЕКТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ СЕЛЕКЦИИ САХАРНОЙ СВЕКЛЫ.

Показана история развития селекции сахарной свеклы от случайных опиравшихся на первых порах лишь на безудержную фантазию отдельных исследователей до сознательных шагов по созданию новых форм культуры на основе знаний законов генетики, а ныне – к конструированию новых сортов и гибридов с заданными свойствами, необходимыми современному потребителю.

Ключевые слова: сахарная свекла, селекция, семеноводство, сахарная промышленность, сорт, гибрид, гетерозис.

History of development of selection of sugar beet is shown from the casual leaning at first only against unrestrained fantasy of separate researchers to the conscious steps on creation of new forms of culture on the basis of knowledge of laws of genetics, and now - to constructing of new varieties and hybrids with the set properties necessary to the modern consumer.

Keywords: sugar beet, selection, seed-grower, saccharine industry, sort, hybrid, heterosis.

References:

1. Vavilov N.I. (1970), "Breeding as a science: genetics and breeding", Select. Works, Urozhaj, K., p. 146-156.
2. Vavilov N.I. (1965), "Critical review of the current condition of genetic theory of plants and animals", Problems of origin of geography, genetics, plant breeding, crop and agronomy. Select. Works at 5-volume, T. 5, Nauka, Moscow, Leningrad. - p. 406-430.
3. Roik M. V., Balkov I. Y., Kulik O. H. (1997), "Development of breeding and genetic research of sugar beet for 75 years", Coll. scientific works jubilee issue, Agricultural Science, K., p. 10-20.
4. Balkov I. Y. (1978), "Breeding sugar beet for heterosis", Rosselhozyzdat, M., 167 p.
5. Roik M. V., Korneyeva M.O. (2005), "Evaluation of genetic potential of domestic sugar beets", Coll. scientific works, Vol. 8., PolihrafKonsal'tynh, K., p. 17-27.
6. Roik M. V., Korneyeva M.O., Kulik O. H. (2002), "Breeding sugar beet: the stages of creation", Sugar beets, № 5, K., p. 4-5.
7. Roik M. V., Ermantraut E. R., Matsevetska N. M., Romanenko M. M. [and others] (2002), "Productivity hybrids new generation", Sugar beets, № 3, K., p. 18-19.
8. Roik M. V., Korneyeva M.O. (2006), "The hybrids of new generation of beet sugar and their role in the process of industry intensification", Cultivar Investigation and protection of plant variety rights, № 3, K., p. 71-81.
9. Soroka V. I. (2011) "Condition qualifying examination varieties of sugar beets on suitability for dissemination and analysis of varietal resources", Sugar beets, № 5, K., p. 10-13.
10. Balkov I. Y. (2011), "Highly remunerative hybrids are a new stage in sugar beet production", Sugar, № 6, K., p.17-19.

Рецензент: **Євдокимов М.О.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
18.03.2013

УДК 947. 7 (477-Дон) «1920»

ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЯЦЬКОГО ПРОШАРКУ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 20-і рр. ХХ ст. (на прикладі селянських господарств Донбасу)

Тарасенко Лідія Борисівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії права, історії та культурології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Анотація

У статті на основі аналізу архівних матеріалів висвітлюється процес формування середняцьких господарств у селах Донбасу в 20-і рр. ХХ ст. Навесні 1921 р. більшовицьке керівництво радянської Росії внаслідок різкого падіння сільського господарства змушене було здійснити крутий поворот в економічній політиці та замінити продрозкладку продподатком. Це, а також інші ринкові механізми, залучені в подальшому більшовицькою партією до реалізації комуністичних ідей, стимулювало селянство до розвитку індивідуальних господарств, створило на селі умови для розвитку власне бідняцьких господарств, частина яких укріпилася та розвинулася до рівня середняцьких, що було головною тенденцією розвитку селянства Донбасу зокрема й України в цілому в роки непу. Звернуто увагу на суперечливість політики радянського керівництва відносно середнього селянства. Державна партія стримувала подальше зростання середняцьких господарств і не давала їм розвиватися далі та переростати в куркульські, хоч така тенденція існувала.

***Ключові слова:** неп, селянство, осереднячування, середняцький прошарок, соціальна структура, Донбас.*

ВСТУП

Сучасне становище селянства значно погіршилося в зв'язку з тяжкою ситуацією в сільському господарстві України та світовою кризою взагалі. Катастрофічно знижується життєвий рівень українських селян, котрі є найменш соціально захищеними в країні. Майже перед кожною селянською сім'єю постало питання, як вижити в складних соціально-економічних умовах. Українському селянству, яке в своїй історії вже не один раз стикалося зі значними проблемами, вирішувати сучасні, скоріше за все, доведеться самостійно. Нагальна потреба у серйозному осмисленні досвіду минулого з метою врахування досягнень та недопущення попередніх прорахунків визначає інтерес дослідників до всебічного, об'єктивно-реалістичного вивчення та висвітлення специфічних особливостей життя українського селянства на початку 20-х рр. ХХ ст., зокрема, процесів скорочення кількості бідняцьких та зростання кількості середняцьких господарств

у загальній структурі селянства, чим і обумовлюється актуальність даної проблеми.

До висвітлення її різних сторін у свій час звертався ряд дослідників, зокрема О. Бут та П. Добров [1], В. Калініченко [2], А. Лубчинський [3], П. Панченко та В. Шмарчук [4], В. Смирнов [5], колективи науковців [6,7]. Проте варто зазначити, що дослідження деяких аспектів проблеми, особливо на регіональному чи місцевому рівнях, залишилися поза увагою дослідників. З огляду на це, метою даної публікації є висвітлення процесу осереднювання селянства у селах Донбасу внаслідок впровадження непу, що надав значний простір для розвитку та зміцнення селянських господарств.

Для середняцьких господарств 20-х років ХХ ст. характерним було те, що вони в більшості випадків були забезпечені землею та реманентом відповідно земельній площі, а остання, як правило, достатня для прогонування сім'ї середняка. Промислами ці господарства займалися в меншій мірі, ніж маломісні господарства: центр їхнього тяжіння – в землеробстві. Хоч середняцькі господарства – порівняно сталий тип, але все ж їх частина еволюціонувала, переходячи почасти в групу маломісних, а почасти в наступну, вищу групу [8, 63-64].

Саме в умовах нової економічної політики в Радянській Україні відбувався процес, який робив село середняцьким. Майже три чверті бідняцтва села впевнено піднялися до жаданого середняцького щабля [9, 20].

Одночасно відбувалося економічне посилення головної маси середняків, з яких біднішало 9 %, багатшало 49 %, без змін залишалися 47 %. [10, 21].

Скорочення бідняцьких та зростання середняцьких і, загалом, міцних господарств (багато з них приховували свої статки, щоб не отримати статус куркульських) було цілком природним, бо з підняттям свого добробуту за екстенсивної форми організації господарства селяни намагалися освоїти своїм посівом все більше та більше землі. На основі загального зростання селянського господарства продовжувалося розшарування села.

Отже, в перехідний період, до колективізації основних мас селянства, значно зростає чисельність та питома вага середняцтва за рахунок бідноти, частина якої й перетворювалася в середняків, та заможних верств. Крім цього, господарства середньої групи, в залежності від кількості посіву на члена родини – їдця – повинні дати підгрупи, що пов'язували їх із нижчою та з вищою. У зв'язку з цим є потреба розглянути групування селянських господарств за посівами у середняцькій групі.

Таблиця 1.

Групування селянських господарств Донбасу за посівами у середняцькій групі у % [складено за: 1922-1924 рр.: 11, 44; 1925-1928 рр.: 12, 284-289].

Посі ву в дес.	19 22 р.	1 923 р.	1 924 р.	19 25 р.	1 926 р.	1 927 р.	1 928 р.
-------------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------

6,09	4,1- 17 ,2	1 7,5	1 7,9	18 ,4	1 8,8	1 8,8	1 9,3
9,09	6,1- 14 ,5	1 6,4	1 8,3	20 ,9	2 1,8	2 2,5	2 3,1
м	разо 31 ,7	3 3,9	3 6,2	39 ,3	4 0,6	4 1,3	4 2,4
15	9,1- 11 ,6	1 3,1	1 5,1	17 ,3	1 7,5	1 7,5	1 8,6
м	разо 43 ,3	4 7,0	5 1,3	56 ,6	5 8,1	5 8,8	6 1,0

Як бачимо, складаючи в посіві від 4,1 до 15 десятин, середняцька група не була однорідною. Всі три підгрупи, що її складала, мали тенденцію до зростання протягом усього непу. Але, якщо в 1922 р. кількість господарств нижчесередньої групи з посівом від 4,1 до 9,09 десятин була найбільшою серед усіх середняцьких – 17,2 %, за нею середня група з посівом від 6,1 до 9,09 десятин складала 14,5 %, найменшою була вищесередня група з посівом від 9,1 до 15 десятин – 11,6 %, то в 1928 році найбільшою була середня група – 23,1 %, нижчесередня складала 19,3 %, вищесередня – 18,6 %. Найбільше зростання на 8,6 % виявилось у середній групі, значним воно було у вищесередній групі – на 7 %, найменшим у нижчесередній групі – на 2,1 %. В цілому в 1928 рр. за рахунок зменшення кількості бідняцьких господарств майже на 20 % порівняно з 1922 р. приблизно на стільки ж збільшилася кількість середняцьких господарств і становила 61 %, що свідчило про поширену тенденцію осереднячування бідняцьких господарств та підтверджувало переваги ринкового господарювання.

Отже, ринкові засади непу, зацікавленість селян у результатах своєї праці, сприятлива державна політика щодо розвитку бідняцьких господарств створили можливість для багатьох із них досить швидко зрости до рівня середняцьких.

Партійно-державне керівництво тримало в полі зору вищесередню групу – «перехідний середняцько-куркульський тип» – із посівом від 9 до 15 десятин. Господарства цієї групи, за визначенням партійного керівництва Донецької губернії, швидко укріплювалися та наздоганяли куркульські господарства [13, 37-38]. Втім, стримуюча політика державної партії заважала подальшому розвитку вищесередніх господарств та переростанню їх у куркульські. Таким чином, внаслідок процесу осереднячування у Донбасі наприкінці непу створився значний прошарок селян – у 61 % за польовими посівами, в якому чітко виділялися нижчесередня, середня та вищесередня групи. При чому найбільш мобільними з них були перша й остання. Частина господарств залишала свою групу, переміщуючись до нижчої, або, частіше, до вищої групи, хоча влада застосовувала засоби втручання в цей процес з метою завадити зростанню куркульської групи. Уже в 1929 р. відбувається зменшення кількості вищесередніх господарств.

Процес осереднячування селянських господарств Донбасу відбувався швидкими темпами. Наприклад, кількість селянських господарств Луганської округи з посівом від 3 до 9 десятин зросла в період з 1922 р. по 1925 р. майже на 20 % і складала: в 1922 р. – 28 %; в 1923 р. – 40,7 %; в 1924 р. – 45,9 %; в 1925 р. – 48,1 % [14, 130]. Вищевказаний посів середняцької групи хоч і не давав великих товарних надлишків, але забезпечував родину. Здійснення тут посіву своїми силами було можливим. Оренда землі та найм робочої сили зустрічалися як рідкісне явище. За браком реманенту ця група вдавалася до «супряги». Потрібно зауважити, що група з посівом від 9 до 12 десятин – 9,6 % – не увійшла в цю кількість господарств. А саме вона в значній мірі вже була ближчою до заможного селянства: використовувала оренду землі, найману працю, мала відносно краще забезпечення робочою худобою та реманентом. Нерідко середняцькі господарства об'єднувалися й складали багатосімейні середняцькі господарства, що в залежності від складу сімей мали великі наділи й, відповідно, великі посіви. При диференціюванні влада зараховувала їх до куркульської верхівки села, що орендувала землю та використовувала найману працю [15, 20]. У 1927 р. середняцька група в окрузі зросла до 60,2 % [15, 21].

На цьому тлі просліджується тенденція осереднячування селянства Донбасу з забезпечення худобою, яка була втрачена за голодомору 1921-1923 рр. Кількість господарств без робочої худоби з 1923 по 1928 рр. значно зменшилася: від 49,3 % до 32,3 %. Зате, хоч і повільно, почала збільшуватися кількість господарств з робочою худобою: з однією головою від 18,6 % до 20 %; з двома від 21,1 % до 23,7 %; з трьома від 5,0 % до 7,3 % [підраховано за: 12, 274-278]. Особливо показовими є дані по Маріупольській окрузі: майже вдвічі скоротилася чисельність господарств без робочої худоби від 64,8 % до 32,5 %, та зросла кількість господарств з однією головою від 14,5 % до 18,2 %; з двома від 15,3 % до 38,3 %; з трьома від 3,0 % до 5,1 %. Також майже вдвічі збільшилося господарств з двома головами робочої худоби в Сталінській окрузі: від 21,0 % до 40,4 % [підраховано за: 12, 274-278]. В 1926 р. порівняно з 1923 р. в Железнянсько-Щербинівському районі Артемівської округи скоротилася кількість господарств без худоби на 12,8 %, одночасно спостерігався посилений процес зростання господарств середняцької групи: кількість господарств із двома головами худоби збільшилася в 1926 р. порівняно з 1923 р. на 134 % [16, 36]. Наведені приклади щодо зростання кількості господарств із робочою худобою свідчать про зміцнення селянських господарств, переміщення їх із бідняцької до середняцької групи, тобто про тенденцію осереднячування селянських господарств.

З метою підвищення ефективності сільськогосподарських робіт середняцькі господарства нерідко об'єднувалися в товариства. Головним чином, це були кредитні та збутові кооперативи. На початку 1925 р. в Донецькій губернії налічувалося 215 кооперативів із власним капіталом близько 1 млн. крб. [17, 115].

Активною була участь середняків у машинно-тракторних, меліоративних, насінневих, садово-городніх та інших об'єднаннях [17, 115].

Державна партія вбачала в середняцтві союзника бідноти. Рішення партійних пленумів, конференцій, з'їздів постійно наголошували на укріпленні союзу бідноти з середнім селянством проти куркульства. Але Сталін зазначав, що союз із середняком може бути міцним лише в тому випадку, якщо він спрямований проти капіталістичних елементів [18, 42]. Між тим, у зв'язку з диференціацією відбувалося поступове зниження питомої ваги бідноти в союзі незаможника й середняка та перехід керівної ролі в ньому до середняка, який у перспективі бачив своє господарство не інакше, як куркульським. Необхідно звернути увагу на те, що союз між середняцтвом та біднотою навряд чи був міцним. Сільськогосподарський податок 1926 р., що в значній мірі визволив від податкового пресу бідноту та збільшив його на середняцтво, створив тимчасову розмичку між бідняком та середняком, який скаржився, що платить за бідноту, на ледарство [19, 4-6].

Середнє селянство було невдоволене високими цінами, що доводилося сплачувати за промислові товари: одяг, взуття, засоби виробництва та встановленими низькими цінами на сільськогосподарську продукцію. Так, навесні та влітку 1928 р. десяток яєць коштували 28 коп., в той час один літр керосину коштував 11,3 коп., пачка сірників – 15 коп., 100 г чаю – близько 70 коп., один кг цукру – 61 коп. літр соняшникового масла – 80 коп., топленого – 197 коп., чоботи – 1463,1 коп. [20, 79]. За один центнер жита на 1.12.1929 р. на сільськогосподарському ринку можна було придбати 0,34 пар чобіт, 16,2 м ситцю, 18,4 кг цвяхів [21, 36]. Отже, непомірно велика різниця в цінах на сільськогосподарську та промислову продукцію не могла задовольнити повсякденні нагальні проблеми навіть середнього селянства.

Низька оцінка державою тяжкої виснажливої сільськогосподарської праці давала право більшості селянства думати про владу як про «злу мачуху». Зазначене знайшло прояв у консолідації в 1929 р. середняцьких шарів селянства, що мали 5-7 дес. землі, з більш заможними, у котрих 8-10 десятин. Необхідно зазначити, що в цей час відносини між селянством та державою загострюються, лунають скарги, прокльони радянській владі від раніше лояльного середняцтва, яке було у відчаї, оскільки податковий тиск у 1929 р. порівняно з попереднім роком для цієї верстви селянства збільшився майже вдвічі [22, 5], а в багатьох селах Донбасу навіть хлібозаготівля виконувалася шляхом тиску на середняка, а не на куркуля [23, 48].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, внаслідок аграрної політики більшовицької партії, яка потребувала опори серед селянства й покладалася в цьому на сільську бідноту, на селі були створені умови для розвитку бідняцьких господарств, частина яких завдяки підтримці з боку радянської держави (кредити, помірний чи зовсім

скасований податок, допомога насінням, реманентом тощо) укріпилася та розвинулася до стану середняцьких, що було головною тенденцією розвитку селянства Донбасу зокрема й України в цілому в роки непу. Проте партія стримувала подальше зростання середняцьких господарств і не давала їм розвиватися далі та переростати в куркульські, хоч така тенденція існувала, оскільки в доколгоспний період в Донбасі різко зросла вищесередня група із посівом від 9,1 до 15 дес., кваліфікована партійно-державним керівництвом як «перехідний середняцько-куркульський тип».

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо в з'ясуванні особливостей оренди землі селянством Донбасу в роки нової економічної політики та дослідженні процесу формування заможного прошарку села.

Література

1. Бут О.М. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20-30-і роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення За заг. ред. О.М. Бута. 2 вид., виправлене і доповнене / О.М. Бут, П.В. Добров – Донецьк: УкрНТЕК, 2002. – 315 с.: іл.
2. Калініченко В. Оренда землі в українському селі в роки непу / Калініченко Володимир // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 16 / Відп. ред. В.А. Смолій: В 2 ч. – Ч. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 27-43.
3. Лубчинський А.А. Соціально-економічні зміни в аграрному секторі України в 20-х рр. ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.А. Лубчинський. – Чернівці, 2005. – 20 с.
4. Панченко П.П. Аграрна історія України / П.П. Панченко, В.А. Шмарчук. – Київ: Знання, 2000. – 343с.
5. Смирнов В.М. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики / Смирнов В.М. – Харків, Майдан. – 2002. – 304 с.
6. Історія українського селянства: Нариси у 2-х т. / В.А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2006. – Т.2. / О.В. Андрощук, В.К. Баран, О.М. Веселова та ін. – 2006. – 652 с.: іл.
7. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921 – 1928 рр.) / [С.В. Кульчицький (ред.)]; Інститут історії України НАН України; Державний фонд фундаментальних досліджень. – К.: 2000. – 223 с.
8. Большаков А.М. Современная деревня в цифрах / Большаков А.М. – Рабочее издательство «Прибой». – Ленинград, 1925. – 112 с.
9. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ століття (Українське село: поступ, сподівання, тривоги) / Панченко П.П. – К., 1995. – 230 с.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1074. – 97 арк.

11. ДАДО. – Ф. Р-1146. – Оп. 2. – Спр. 300. – 68 арк.
12. Збірник статистико-економічних відомостей про сільське господарство України. – Вип. I. – Х.: «Господарство України», 1929. – 348 с.
13. ДАДО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 2045.– 77 арк.
14. ДАЛО. – Ф. П-34. – Оп. 1. – Спр. 56.– 246 арк.
15. ДАЛО. – Ф. П-34. – Оп. 1. – Спр. 422.– 29 арк.
16. ДАДО. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 425. – 208 арк.
17. Курдюмова Е.А. Донбасс на подъеме (1921-1925 гг.): Исторический очерк. Под ред. д-ра ист. наук З.Г. Лихолобовой / Курдюмова Е.А. – Донецк: Донбасс, 1976. – 143 с.
18. Сталин И.В. Сочинения / И.В. Сталин. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1949. – Т. 12. – 397 с.
19. ЦДАВОВУ. – Ф. 3040. – Оп. 1. – Спр. 2751. – 159 арк.
20. ЦДАВОВУ. – Ф. 423. – Оп. 5. – Спр. 673. – 439 арк.
21. Статистична хроніка. Кон'юнктура народного господарства України за грудень 1929 р. – Х., 1930. – 47 с.
22. ЦДАВОВУ. – Ф. 3040. – Оп. 1. – Спр. 2928. – 76 арк.
23. ДАЛО. – Ф. Р-1186. – Оп. 1. – Спр. 74.– 120 арк.

Тарасенко Л.Б. ФОРМИРОВАНИЕ СЕРЕДНЯЦКОЙ ПРОСЛОЙКИ В УКРАИНСКОМ СЕЛЕ В 20-е гг. XX в. (на примере крестьянских хозяйств Донбасса).

Освещен процесс формирования середняцких крестьянских хозяйств в селах Донбасса в 20-е гг. XX в. Рассмотрено группирование крестьянских хозяйств по посевным площадям и по обеспеченностью рабочим скотом в середняцкой группе. Отражен противоречивый характер политики большевистского руководства по отношению к середняку.

Ключевые слова: нэп, крестьянство, осереднячивание, середняцкая прослойка, социальная структура, Донбасс.

Tarasenko L.B. FORMATION OF MIDDLE-PEASANT STRATUM IN UKRAINIAN VILLAGE IN THE 20's of XX CENTURY. (On an example of Donbas farms)

The article highlights the formation of middle peasants in the villages of the Donbas in the 20's of XX century on the basis of analysis of archival material. In spring 1921, the Bolshevik leadership of Soviet Russia as a result of a sharp drop in agriculture had to make a sharp turn in economic policy and replace the surplus tax in kind. That, and other market mechanisms involved in further implementation of the Bolshevik Party in communist ideas, stimulated the development of individual peasants to farms established in the village proper conditions for the development of poor peasants farms, some of which are strengthened and developed to the level of the middle peasants,

which was the main trend of development of the peasantry of Donbas and Ukraine as a whole in the years of the NEP. The attention is paid to the contradictory policies of the Soviet leadership toward the middle peasantry. State party restrained further growth of middle peasants and didn't give them to develop further and grow into a kulak, although this trend existed.

Key words: NEP, peasants, making middle-peasants, middle-peasant stratum, social structure, Donbas.

REFERENCES

1. But O.M. "Ekonomichna kontrevolutsiya" v Ukraini v 20-30-I roky XX stolittya: vid novykh dzherel do novogo osmyslennya Za zag. Red. O.M. Buta. 2 vyd., vypravlene i dopovnene / O.M. But, P.V. Dobrov – Donetsk: UkrNTEK, 2002. – 315 s.: il.
2. Kalinichenko V. Orenda zemli v ukrainskomu seli v roky nepu / Kalinichenko Volodymyr // Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennya, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats. – Vyp.16 / Vidp.red. V.A. Smoliy: V 2 ch. - Ch.2. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2007. – S. 27-43.
3. Lubchynskyy A.A. Sotsialno-ekonomichni zminy v agrarnomu sektori Ukrainy v 20-h rr. XX stolittya: avtoref. Dys. Na zdobuttya nauk. Stupenya kand. Istor. Nauk: spets. 07.00.01 "Istoriya Ukrainy" / A.A. Lubchynskyy. – Chernivtsi, 2005. – 20 s.
4. Panchenko P.P. Agrarna istoriya Ukrainy / P.P. Panchenko, V.A. Shmarchuk. – Kyiv: Znannya, 2000. – 343 s.
5. Smyrnov V.M. Suspilno-politychni ta ekonomichni peretvorennya v ukrainskomu seli v period novoi ekonomichnoi polityky / Smyrnov V.M. – Harkiv, Maydan. – 2002. – 304 s.
6. Istoriya ukrainskogo selyanstva: Narysy u 2-h t. / V.A. Smoliy (vidp.red.); NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. – K.: Naukova dumka, 2006. – T.2. / O.V. Androschuk, V.K. Baran, O.M. Veselova ta in. – 2006. – 652 s.: il.
7. Sutnist i osoblyvosti novoi ekonomichnoi polityky v ukrainskomu seli (1921-1928 rr.) / [S.V. Kulchytskyi (red.)]; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy; Derzhavnyi fond fundamentalnykh doslidzhen. – K.: 2000. – 223 s.
8. Bolshakov A.M. Sovremennaya derevnya v tsyfrakh / Bolshakov A.M. – Rabochee izdatelstvo "Priboy". – Leningrad, 1925. – 112 s.
9. Panchenko P.P. Storinky istorii Ukrainy XX stolittya (Ukrainske selo: postup, spodivannya, tryvogy) / Panchenko P.P. – K., 1995. – 230 s.
10. TSDAGOU. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 1074. – 97 ark.
11. DADO. – F. R-1146. – Op. 2. – Spr. 300. – 68 ark.
12. Zbirnyk statystyko-ekonomichnykh vidomostey pro silske gospodarstvo Ukrainy. – Vyp. I. – H.: "Gospodarstvo Ukrainy", 1929. – 348 s.
13. DADO. – F. – Op. 1. – Spr. 2045. – 77 ark.
14. DADO. – F. P-34. – Op. 1. – Spr. 56. – 246 ark.

15. DADO. – F. P-34. – Op. 1 . – Spr. 422. – 29 ark.
16. DADO. – F. 8. – Op. 1 . – Spr. 425. – 208 ark.
17. Kurdyumova E.A. Donbass na podyome (1921-1925 gg.): Istoricheskiy ocherk. Pod red. D-ra ist. Nauk Z.G. Liholobovoy / Kurdyumova E.A. – Donetsk: Donbass, 1976. – 143 s.
18. Stalin I.V. Sochineniya / I.V. Stalin. – Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury, 1949. – T. 12. - 397 s.
19. TSDAVOVU. – F. 3040. – Op.1. – Spr. 2751. – 159 ark.
20. TSDAVOVU. – F. 423. – Op.5. – Spr. 673. – 439 ark.
21. Statystychna hronika. Konyunktura narodnogo gospodarstva Ukrainy za gruden 1929 r. – H., 1930. – 47 s.
22. TSDAVOVU. – F. 3040. – Op.1. – Spr. 2928. – 76 ark.
23. DALO. – F. R-1186. – Op. 1. – Spr. 74. – 120 ark.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
10.04.2013

УДК 63.001.5(477.43:44)

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ДОСЛІДНІ УСТАНОВИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО КРАЮ: НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Шуфрич Нестор Іванович, кандидат економічних наук, здобувач, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН.

Анотація

У статті проаналізовано початковий етап становлення вітчизняного галузевого дослідництва наприкінці XIX ст. в Україні. Відображено науково-організаційну діяльність Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості щодо створення Мережі науково-дослідних установ для потреб Південно-Західного краю. Висвітлено один із аспектів проведення й значення Всеросійської сільськогосподарської виставки (1887) у м. Харкові, погляди видатного аграрія С. Богданова щодо організації сільськогосподарської дослідної справи у маєтках місцевих землевласників та результати проведеного професором С. Кулжинським аналізу діяльності Мережі науково-дослідних установ Південно-Західного краю. Наведено основні пункти програми проведення дослідів з питань насінництва, яку було розроблено членами Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості під керівництвом завідувача Відділом насінництва О. Михальського.

Ключові слова: *Київське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, організація, дослідні поля, мережа, діяльність, методика.*

ВСТУП

У становленні аграрної науки в Україні значну роль відіграло Київське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, що було створене у 1876 р. з метою прискорення розвитку галузей сільського господарства у поміщицьких та селянських господарствах Київської губернії і діяло до 1919 р. Проблема утворення і діяльності сільськогосподарських дослідних установ, як передових науково-практичних центрів XIX ст., досі привертає увагу українських істориків аграрної науки. Багато вчених упродовж різних історичних періодів, а саме М.К. Недокучаєв, В.В. Винер, Н.І. Пшеничний, В.А. Вергунов робили вдалі спроби об'єктивного висвітлення еволюційного поступу вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи [1].

МЕТА РОБОТИ

На основі історико-наукового аналізу висвітлити неодноразові спроби членів Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості створити дієву Мережу науково-дослідних установ Південно-Західного краю наприкінці XIX ст.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

З метою поліпшення прийомів ведення сільського господарства у 80-х рр. XIX ст. в Україні створюються перші сільськогосподарські дослідні установи. Вирішення завдань дослідної організації досягалося шляхом стаціонарної роботи на постійних дослідних ділянках, або в окремих випадках шляхом постановки дослідів на змінних ділянках залежно від умов, що забезпечували ведення досліджень. Так, діяло кілька дослідних полів Харківського товариства сільського господарства, Полтавське (1884), Харківське й Деревчинське (1888) дослідні поля. Згодом виникли мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків (1900). Також організовували мережі дослідних установ губерньські товариства сільського господарства: Київське, Харківське, Подільське, Херсонське та ін.

В процесі пошуку оптимальної організаційної форми існування дослідної справи, члени Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (КТСГ) неодноразово намагалися створити мережу дослідних полів, яка б охоплювала своєю діяльністю територію південно-західних губерній – Київської, Подільської і Волинської. Проте, широко відомою стала лише діяльність Деревчинського дослідного поля, яка при всій своїй активності, не могла задовольнити потреб усього регіону [2].

Між тим, представники сільськогосподарських товариств на Всеросійській сільськогосподарській виставці (1887) у Харкові розробили проект угоди спільної програми проведення дослідів у господарствах [3]. Харківським, Полтавським, Вільним Економічним та іншими сільськогосподарськими товариствами було запропоновано в майбутньому на дослідних полях, що знаходилися у їхньому підпорядкуванні, проводити дослідження за єдиним планом. Передбачалося, що такий план складатиметься щорічно на основі заяв учасників цієї угоди. Прийняття спільного плану науково-дослідних робіт жодним чином не заважало вільним діям кожного товариства і в разі не включення до загального плану якогось певного питання, товариство могло його досліджувати на своїх полях. Одночасне вивчення запланованих питань у різних природно-кліматичних районах Росії мало велику перевагу перед науково-дослідною роботою в одному районі. Такий підхід давав змогу порівняно швидше вирішити проблему і задовольнити запити господарів-практиків. У цьому зв'язку позитивним було приєднання до Харківської угоди представників дослідних полів Царства Польського і ризької політехнічної школи.

Варто зауважити, що при розробці проекту угоди про діяльність російських дослідних полів, члени КТСГ відчували певну ізольованість Південно-Західного краю. Причина крилася у значному недоліку в діяльності КТСГ – при існуванні дослідних полів у багатьох господарствах Південно-Західного краю, вони не були підпорядковані КТСГ і їхня робота не відрізнялася узгодженістю. Враховуючи умови підписання угоди в Харкові на Всеросійській сільськогосподарській виставці між Харківським, Полтавським, Вільним Економічним та іншими товариствами, Київське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості ініціювало створення нових і передачу функціонуючих дослідних полів у маєтках Південно-Західного краю у підпорядкування товариству. На думку С. Богданова, найкращим було б підпорядкувати дослідні поля не Раді товариства, а особливому комітету за призначенням загальних зборів, який очолював спеціальний голова і секретар, а діяльність контролювалася загальними зборами. Вчений вважав, що потрібно довести державі спроможність товариства в справі ефективної організації спочатку дослідних полів, і вже тоді претендувати на державну субсидію щодо облаштування науково-дослідної станції, як центральної, більш досконалої установи для вирішення питань сільськогосподарської техніки. Вже 20 листопада 1887 р. на загальних зборах КТСГ було прийнято пропозицію С. Богданова «...примнуть к соглашению» руських сільськогосподарських товариств щодо виконання науково-дослідної роботи за єдиним планом і «...создать комитетъ» стосовно організації дослідних полів [4].

Таким чином, з метою опрацювання єдиної програми дослідів у 1887 р. було створено комісію у складі С.М. Богданова, Б.Д. Виджги, В.Г. Ротмістрова, О.О. Горбатовського, Ф.Л. Любанського і Р.М. Лемке. Згодом, того самого року на загальних зборах товариства прийнято рішення про організацію Спільки дослідних станцій, полів та лабораторій Південно-Західного краю. Розроблена програма передбачала закріплення за кожною установою Спільки окремого напрямку дослідницьких робіт. Зокрема, ще з 1885 р. діяла сільськогосподарська хімічна лабораторія для потреб Правобережжя, а з 1889 р. подібна установа розпочала роботу при університеті Святого Володимира під керівництвом С.М. Богданова. Підтримуючи ідею створення Мережі науково-дослідних установ КТСГ, граф В.С. Тишкевич у 1898 р. передав у відання КТСГ добре обладнану сільськогосподарську лабораторію [5].

Як зазначав професор С.П. Кулжинський (1880–1947), у 1916 р. окрім мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків у Київській окрузі діяла мережа дослідних полів Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Також розпочали свою діяльність науково-дослідні установи – Київська обласна дослідна станція, Уманська, Радомишльська дослідні станції та ін. У цьому зв'язку на загальних зборах КТСГ 23 лютого 1914 р. було прийнято за доцільне узгодити роботу

науково-дослідних установ таким чином, «...чтобы не повторять другъ друга, а, наоборотъ, дополняютъ», «...опытная організація является особымъ типомъ опытной організації, дополняющимъ существующія и намеченныя къ развитію опытныхъ учрежденія въ районе деятельности Кіевскаго сел.-хоз. о-ва». Такий підхід до справи було прийнято і постановою спільного засідання КТСГ та IV Київської губернської агрономічної наради, яка зазначала, що «опытная організація Кіевскаго сел.-хоз. о-ва, преслѣ дуюа цѣ ли удовлетворенія реальныхъ запросовъ ряда хозяйствъ въ смыслѣ выясненія техники хозяйства, ставить на разрѣ шеніе такіе вопросы, въ такой формѣ и такомъ объемѣ , что ожидаемые результаты, выходя далеко изъ рамокъ исключительнаго удовлетворенія нуждъ хозяйственныхъ единицъ, участвующихъ въ опытной організації, пріобретаютъ широкое общественное значеніе» [6, с. 686].

Наскільки фактично було дотримано задекларованої концепції щодо характеру діяльності дослідної мережі сказати важко. Кулжинський С. критично зауважував про відсутність у звітах і випусках праць, зокрема за 1912/14 рр., узагальненого нарису про стан, значення і роль мережі дослідних полів та детального опису мотивування основ наукової програми. Вчений зазначав, що за час існування мережі змінилося три завідувачі В.І. Отфінювскій (1913–1914), М.К. Походня (1915), В.А. Лебов (з вересня 1915 р.), проте жоден з них не виправив ситуації.

Аналіз звітних матеріалів за 1912–1914 рр. свідчив, що основну увагу було приділено дослідам з мінеральними добривами під цукровий буряк і почасти під озиму пшеницю. Тобто, головна робота мережі дослідних полів КТСГ, по суті у своєму виконанні повторювала напрями роботи мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків і відповідно, не являлась «особымъ типомъ, дополняющей существующая...». Жодної необхідності, як критично зазначав С.О. Кулжинський, в паралелізмі не було і така робота являлась нерациональною, що призводило до витрат виробничих засобів та сил.

Відсутність певного чітко продуманого плану призводило до роботи мережі над окремими різнобічними питаннями за потребами окремих членів КТСГ або місцевих господарів. Тому робота мережі не була системною, здебільшого не маючи широкого громадського значення. Зокрема, досліді з внесенням добрив під горох, який висівали після удобреного цукрового буряку, або одиничні досліді з кормовими рослинами тоді, коли питання травосіяння для району діяльності мережі КТСГ було актуальним і цікавило як великих так і дрібних господарів губерній. Мережа дослідних полів Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості ставила досліді із сортами сільськогосподарських культур та способами посіву. Дослідів було поставлено не мало, проте не в такій значній кількості, як можна було б це зробити, сконцентрувавши увагу на самих важливих та суттєвих питаннях для району діяльності, які ще не опрацьовувались досі іншими сусідніми дослідними

організаціями. Більшість дослідів виконувалися одноразово або впродовж 2-3-х років. Короткостроковість проведення дослідів означала певну поспішність висновків. Отже, такі висновки, навіть у той час, не могли вважатися вивіреними і рекомендованими до використання. При цьому не висвітленим залишався економічний фактор, зокрема застосування добрив, вартість проведених робіт та ін. Подібні чинники значно применшували роль і практичне значення дослідної роботи. Тому, для успішного функціонування, мережа науково-дослідних полів Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості потребувала змістовного перегляду й доопрацювання.

Про складність вирішення проблеми свідчить той факт, що питання організації дослідних полів опрацьовувались ще майже від початку створення КТСГ. Інтенсивне ведення господарства вимагало удосконалення техніки, відповідно, передбачало також суттєве вивчення умов ведення господарства при взаємодії різних технічних прийомів в цих умовах. Помічними у цій справі були дослідні поля, тобто особливі установи, пристосовані до проведення практичних сільськогосподарських дослідів. Богданов С. розробив проект організації дослідних полів у губерніях Південно-Західного краю, враховуючи відмінності районів за природно-кліматичними та економічними особливостями. Мались на увазі такі райони: з відсутністю сільськогосподарського технічного виробництва; наявністю буряко-цукрових заводів; виноробними заводами; крохмальними заводами. З метою врахування в подальшому всіх особливостей господарств, Відділ землеробства КТСГ планував зібрати відомості від місцевих господарів краю.

Богданов С. розглядав два способи організації дослідних полів. Перший – досліді закладають на невеликих ділянках різних клинів господарської сівозміни. При цьому не гарантовано правильність висновків проведеного дослідів, адже властивості ґрунту і підґрунтя на невеликих ділянках можуть бути різко відмінними. Другий спосіб полягав у відведенні окремої постійної ділянки для закладення дослідів. При оптимальному облаштуванні окремого дослідного поля, передбачалося отримання більш вірогідних результатів досліджень. Планувалося на окремому постійному дослідному полі створити «какъ бы родъ хазяйства въ мініатюрѣ съ особымъ сѣ вооборотомъ», зокрема вчений розглядав як приклад 8-пільну сівозміну для бурякових господарств: пар-буряк-ярі з травою-трава-пар-озимі-буряк-ярі [7, с. 259]. При цьому, для усіх дослідних полів не варто мати однакову сівозміну, але важливо, щоб на однакових місцях вирощувалися одні й ті самі рослини в рівних умовах. Однаковість усієї сівозміни полегшувала опрацювання результатів проведених дослідів.

Розміри дослідного поля визначалися прийнятою у кожному випадку сівозміною. Усе дослідне поле розбивалося на однакові клини, розміром не менше 1 десятини. Кожен клин розбивався на рівні ділянки не менше 1/8 десятини, які займали окремою культурою. Результати з усіх ділянок порівнювали між собою і

робили висновки з проведеного дослідю. Дослідне поле мало бути рівним й однакової форми, а ґрунт на усіх ділянках із середніми властивостями для даного господарства або і району.

Відділ землеробства КТСГ планував опрацювати детальні програми дослідів для кожного дослідного поля та конкретні інструкції щодо проведення закладки дослідів (час і спосіб обробки ґрунту, добрива, висіву та ін.). На перший час для дослідження на дослідних полях, С. Богданов пропонував вибрати сорти цукрового буряку, озимої пшениці та вівса. Але при бажанні власників дослідних полів, вони могли досліджувати й інші питання, що потребували відповідей, зокрема щодо обробітку ґрунту під окремі рослини, догляду за буряком та ін.

У проекті обумовлювалось, що власник дослідного поля повинен створити необхідні умови для проведення дослідів: виконувати вчасно потрібну роботу, забезпечувати необхідним насінням, добривами та ін. Власник дослідного поля повинен обов'язково призначити одного із працівників для спостереження за дослідями. Проте, якщо вимагатимуть обставини, то і члени КТСГ надаватимуть підтримку дослідним полям як у доставці насіння, добрив так і у фінансовому питанні. Сприяння зі сторони КТСГ полягало також у відкомандирування до відповідних маєтків практикантів із осіб, які закінчили Уманське училище або із студентів Петровської академії. Відділ землеробства залишав за собою право командирувати своїх членів з метою спостереження за процесом роботи на дослідному полі, приймати міри стосовно дослідження ґрунтів і продукції дослідних полів Південно-Західного краю та впорядження отриманих результатів. Відділ займався питанням забезпечення при дослідних полях облаштування метеорологічних станцій з метою здійснення спостережень впродовж проведення усіх польових робіт. У цьому відношенні очікувалась підтримка Головної фізичної обсерваторії в Петербурзі. З метою опрацювання спільних програм проведення дослідів передбачалось налагодження зв'язків з іншими сільськогосподарськими товариствами, що мали дослідні поля.

Богданов С. вважав, що формування спеціального фонду облаштування дослідних полів потрібно здійснювати за рахунок підписки серед членів КТСГ, місцевих господарів, цукрозаводчиків та ін. Долучити до фонду доходи від спеціально влаштованих за контрактом публічних лекцій з питань сільського господарства та частину загальних доходів КТСГ. За наявності значних додаткових коштів, а саме завдяки меценатству серед землевласників краю, було б можливим розширити розміри дослідних полів і перетворити їх на дослідні ферми, що вивчатимуть питання тваринництва, які не можуть ігноруватися при обговоренні заходів щодо покращення господарства краю.

На думку завідувача насінневого відділу КТСГ О.І. Михальського, негайного вирішення потребували питання насінництва. Так, виставка насіння (1887) засвідчила потребу у нових сортах пшениці. Пояснювалось це тим, що виробники і посередники при розповсюдженні насіння пропонували нові сорти,

здебільшого не перевірені на практиці або які не відповідали тим характеристикам, що рекламувалися. Відсутність стійкості призводила до швидкого виродження сорту. Не маючи жодної можливості для орієнтації у цілому масиві посівного матеріалу при виборі сорту, який би відповідав місцевим умовам, господарі намарне витрачали час, працю, фінанси. Михальський О.І. на загальних зборах КТСГ виступив з пропозицією стосовно закладки дослідів у кращих господарствах краю з сортами насіння злакових за програмою, яку склали К. Нейман, С. Куделька, О. Михальський, К. Конопацький, І. Паншін та ін. [8, с. 571]. Програма передбачала у перший рік закладку дослідів із сортами озимої пшениці, вівса і ячменя і за можливості деяких сортів жита. З метою запобігання значних витрат при закупці насіння кожного сорту для закладки дослідів, проводити їх лише в шести господарствах, власники яких не відмовлялися виконувати правила програми. Для проведення дослідів використати такі сорти озимої пшениці: Банатка, Червона остиста місцева, Пісочна (Шпальдінг проліфік), Костромка, Мінська місцева, Сандомірка, Шіреф сквер гід, Мартін Ембер, Ісполінська, Вікторія, Франкенштейнська. Сорти вівса: Австралійський, Канадський, Канаек, Венгерський, Пробштейнський, Французький, Датський білий, Шатилівський, Чорний, Гоптаун, Уельком. Ячменя: Кент, Шевальє, Шотландський перламутровий, Голден Мелон, Словацький, Датський орегон, Ганна. Сорти озимого жита: Кущовий, Коренца, Очеретний, Шампанське, Ново-Зеландський, Пробштейнський, Іванівський, Ісполінський Бестегорн.

До програми додавались рекомендації щодо організаційних аспектів, зокрема про забезпечення господарств насінням для дослідів. Так, можна було використати представлені зразки сортів на виставці і додаткову кількість придбати за рахунок коштів асигнованих на облаштування цієї виставки та ймовірні пожертвування експериментаторів або сільських господарів. Ті власники маєтків, які готові проводити дослідів, робитимуть заяви у Насінневий відділ КТСГ із зазначенням місця знаходження маєтку (губернія, повіт), виду ґрунту, поштової адреси і станції отримання вантажів. За кількістю заяв і наявності насіння, Рада товариства визначить господарства різних ґрунтово-кліматичних умов в яких будуть закладатись дослідів.

Програма дослідів включала такі елементи заходів:

1. Посів проводити на рівному полі, для усіх сортів тотожному щодо виду ґрунту, рослин-попередників, добрив, обробітку та ін. Не проводити дослідів на свіжо удобрених полях.

2. По довжині клину відміряти ділянки однакового розміру від чверті до восьмої частини десятичини в залежності від кількості насіння. Довжина ділянки повинна не менше як у двадцять раз бути більшою за ширину. Між собою ділянки розділити незасіяною частиною.

3. Посів усіх ділянок провести в один день, виключно сівалкою, бажано рядковою. Після посіву кожного сорту сівалку потрібно очищувати. Насіння точно зважити до посіву і залишок після посіву.

4. Збирання врожаю проводити при однаковій стадії стиглості одним способом.

5. Кожен сорт обмолотити безпосередньо на полі, без скиртування. Зерно добре очистити після обмолоту і зважити.

6. Зразу після обмолоту прислати в Бюро КТСГ по три фунти кожного сорту, пучку колосся з корінням (не менше 20).

7. КТСГ залишає за собою право придбати половину врожаю кожного сорту за ринковими цінами.

8. Обов'язково занотовувати спостереження про стан погодних умов впродовж усього періоду росту рослин, а також схильність сортів до вилягання, псування шкідниками та різними хворобами, ступінь осипання колосу при дозріванні.

9. Усі дані про проведення досліду записувати у журнал за такими рубриками: назва сорту; розмір клину, довжина ділянки, ширина сіялки; рослини-попередники; удобрення ділянки (чим, коли і в якій кількості); вид і якість ґрунту і підґрунтя; спосіб обробітку ґрунту та його стан під час посіву (рихлість, ступінь подрібнення, вологість та ін.); час висіву і появи сходів, їх одночасності; вага висіяного зерна кожного сорту; час збирання врожаю і спосіб; ступінь осипання колосків при збиранні врожаю; кількість у стіжках і снопах із зазначенням об'єму середнього снопа; кількість зерна після очищення кожного сорту; довжина і відносна товщина соломи, її міцність, жорсткість, дряблість; кормова придатність половини; різні примітки.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, як засвідчує вищенаведене, проектування членами Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості роботи дослідних полів здійснювалось ретельно і з урахуванням оптимальних можливостей. Однак, можливо, у зв'язку з тим, що методика ведення дослідної справи довгий час відпрацьовувалась, деякі дані дослідів мали лише методологічне значення. Недосконалість методики досліду кінця 80-х початку 90-х рр. ХІХ ст. знівельовала значний прошарок проведеної роботи. Критичні зауваження С. Кулжинського свідчать про не досить вдалу спробу КТСГ створити Мережу дослідних установ в Південно-Західному краї, яка слугувала б дієвим інструментом у вирішенні проблем сільського господарства на рубежі ХІХ–ХХ століть. Але, незважаючи на недоліки галузевого дослідництва того часу, воно мало величезне значення в становленні сільськогосподарської дослідної справи України й розвитку агрономії зокрема. Тому основні напрями діяльності Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської

промисловості й зокрема, наукові програми з різних проблем, потребують подальшого дослідження.

Література

1. Недокучаев Н.К. Опытное дело в полеводстве: теория и практика / Н.К. Недокучаев. – М. : Госиздат им. Н. Бухарина, 1929. – С. 9–19; Винер В.В. Сельскохозяйственное опытное дело. Краткий исторический очерк и обзор программ русских сельскохозяйственных опытных учреждений 1840–1911 гг.: лекции, читанные на курсах по с.-х. опытному делу при Петровской с.-х. академии / В.В. Винер. – М. : Новая деревня, 1933. – 108 с.; Пшеничный Н.И. Сельскохозяйственное опытное дело в России и на Украине от его зарождения до Великой Октябрьской Социалистической революции : автореф. дис. ... д-ра с.-х. наук / Н.И. Пшеничный. – 1964. – 69 с.; Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с.
2. Ротмисторов В. Дербчинское опытное поле бар. Ар. Ар. Маса / сост. В. Ротмисторовым, изд. бар. Ар.Ар. Маса. – К. : высочайше утвержденное тов-во печатного дела и торговли И.Н. Кушнерев и Ко в Москве. Киевс. Отд., 1889. – Вып. 1. 1888. – С. 71–73; Любанский Ф. Обзор 5-тилетней деятельности Дербчинского опытного поля бар. А.А. Маас. / Ф. Любанский. – М. : т-во скоропеч. А.А. Левенсон, 1895. – 86 с.
3. Богданов С. Об организации опытных полей в Юго-Западном крае / С. Богданов // Земледелие. – 1887. – № 2. – С. 17–18.
4. Земледелие [Хроника]. – 1887. – № 4. – С. 59.
5. К оборудованию Киевской обласной с.-х. опытной станции [Хроника] // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – № 2. – С. 77.
6. Кульжинский С. О работе Сети опытных полей Киевского Общества Сельского Хозяйства / С. Кульжинский // Хозяйство. – 1916. – № 43–44. – С. 686.
7. Богданов С. Проект организации опытных полей в Юго-Западном крае / С. Богданов // Земледелие. – 1888. – № 17. – С. 258–260.
8. Михальский А.И. Проект устройства опытных полей с помощью Общества Киевского сельского хозяйства в частных хозяйствах Ю.З. Края / А.И. Михальский // Земледелие. – 1887. – № 45. – С. 570–572.

Шуфрич Н. СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ОПЫТНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ЮГО-ЗАПАДНОГО КРАЯ: ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТ.

На основании проведенного историко-научного анализа, представлен обзор развития сельскохозяйственного опытного дела в Украине в конце XIX в. Движущей силой в эволюционном процессе отраслевого опытничества в тот

период являлись творческие объединения специалистов отрасли и местных земледельцев. С целью содействия развитию сельскохозяйственного производства, члены Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности искали пути и формы рациональной организации сельскохозяйственного опытного дела, пытались построить Сеть научно-исследовательских учреждений и наладить их эффективное функционирование в Юго-Западном крае. Известные ученые С. Богданов и С. Кулжинский принимали самое активное участие в разработке методологических основ ведения научно-исследовательской работы в сельскохозяйственной отрасли Украины в конце позапрошлого века.

Ключевые слова: Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности, организация, опытные поля, сеть, деятельность, методика.

Shufrich N. Agricultural experimental establishments of Southwestern region: scientifically-organizational aspect.

An overview of the development of agricultural experimental work in Ukraine at the end of the XIX century is based on the historical and scientific analysis. The creative community of industry experts and local farmers were the driving force in the evolutionary process industry of agricultural experimental deed in that period. In order to promote the development of agricultural production, the members of the Kiev Society of Agriculture and Agricultural Industry looking for ways and forms of rational organization of agricultural experimental work, trying to build a network of research institutions and establish their effective functioning in the Southwestern region. The famous scientists S. Bogdanov and S. Kulzhinskiy took an active part in the development of methodological foundation of doing research work in the agricultural sector of Ukraine in the XIX century.

Keywords: Kiev Society of Agriculture and Agricultural Industry, organization, experimental fields, network, activity, the technique.

References

1. Nedokuchaev N. Experienced dealing in field theory and practice / N. Nedokuchaev. – M., 1929. – P. 9–19; Wiener V. Agricultural experimental deed. A brief historical overview and review of programs Russian agricultural experimental institutions in 1840-1911 years: Lectures delivered in courses on agricultural experienced in the case of Petrovska's Agricultural Academy / V. Wiener. - M., 1933. – 108 p.; Pshenichnuy N. Agricultural experimental deed in Russia and Ukraine from its inception to the Great October Socialist Revolution / N. Pshenichnuy. – 1964. – 69 p.; Vergunov V. Agricultural experimental deed in Ukraine from the background to academician existence: organizational aspect / V. Vergunov. – K., 2012. – 416 p.

2. Rotmistorov V. Derebchinskiy experimental field of A. Maas / V. Rotmistrov. – K., 1889. – Issue. 1. 1888. – P. 71–73; Luban F. Review of the 5-year old activity of the Derebchinskiy experimental field of A. Maas. / F. Luban. – M., 1895. – 86 p.
3. Bogdanov S. On the organization of experimental fields in South-Western region / S. Bogdanov // Agriculture. – 1887. – № 2. – P. 17–18.
4. Agriculture [Chronicle]. – 1887. – № 4. – P. 59.
5. The equipment of Kiev district agricultural experimental station [Chronicle] // Economic life of Podolii. – 1914. – № 2. – P. 77.
6. Kulzhinskiy S. About the activity of the Network of experimental fields of the Kiev Society of Agriculture / S. Kulzhinsky // Farm. – 1916. – № 43–44. – P. 686.
7. Bogdanov S. The project of the organization of experimental fields in South-Western region / S. Bogdanov // Agriculture. – 1888. – № 17. – P. 258–260.
8. Michalski A. The project of experienced device fields with the help of the Kiev Society of Agriculture in private households of South-Western region / A. Michalski // Agriculture. – 1887. – № 45. – P. 570–572.

Рецензент: **Біловолов Ю.Г.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
13.03.2013

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Рецензії

Крюков Віктор Григорович, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рецензія на підручник:

Довжук І.В. Історія і теорія світових цивілізацій / І.В.Довжук, В.Б.Попов, А.І.Атоян та ін.; Під заг. ред. І.В.Довжука. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2012. – 1088 с.

Навчальна дисципліна “Історія світових цивілізацій” була запроваджена до навчального процесу у вищих навчальних закладах України відносно нещодавно, що обумовило низький рівень розробленості як її структури, так і її змістовного навантаження. При цьому доцільно констатувати той факт, що зміст наявних на наш час підручників, які являють собою головну складову навчально-методичного забезпечення викладання названої навчальної дисципліни, не відповідає її сутності. Дійсно, у цих підручниках міститься насамперед обґрунтування філософських категорій, що визначають сутність теорії цивілізацій, але спостерігається майже цілковита відсутність історії цивілізацій. Щодо останньої, то вона у цих підручниках являє собою у кращих випадках лише своєрідний “фон”, на якому відбувається розгляд суто теоретичних питань.

Знаковість видання рецензованого підручника полягає, на наш погляд, саме в тому, що цей науково-методичний твір ґрунтується, на відміну від попередніх за часом написання підручників, на раціональному сполученні загально-теоретичної та конкретно-історичної складових студіювання світоглядних позицій авторів рецензованої “Історії і теорії світових цивілізацій” щодо розуміння всесвітньо-історичного процесу з позицій цивілізаційної теорії. При цьому суто теоретичні міркування викладені головним чином у “Вступі” та у “Частині І” даної розвідки. Важливе значення у розумінні сутності всесвітньо-історичного процесу має, на нашу думку, визначення автором “Вступу” у межах цивілізаційного підходу двох взаємозалежних складових історичного розвитку, а саме лінійно-поступального та територіального. У зв’язку з цим вважаємо за доцільне зазначити, що у сучасній історичній науці саме поняття “регіон поширення тієї чи іншої цивілізації” набуло значення елемента такої відкритої системи, у межах якої окремі історичні події та явища характеризуються динамікою свого розвитку саме у просторовому вимірі. Адже, виникнувши в певному регіоні, вони з часом поширювалися на інші регіони, набуваючи при цьому спадкоємності та конкретних особливостей. Зважаючи на те, що автор “Вступу” обґрунтував необхідність пошуків

глобального синтезу формаційної і цивілізаційної парадигм (с. 5), зауважимо, що категорії “етнос”, “соціум” і “територія” являють собою окремі елементи однієї цілісності, яка зумовлює специфіку історичного процесу взагалі, і тим паче протягом окремих періодів світової історії.

Щодо розділу “Формаційна, цивілізаційна та інші парадигми історичного процесу”, то він базується на принципі історизму. Дійсно, названі парадигми розглядаються у цьому розділі як такі явища суспільного життя, виникнення і розвиток яких було спричинено конкретними історичними умовами та потребами суспільства, що змінювалися на різних етапах його історичного розвитку. При цьому спостерігається ґрунтовність аналізу тих чинників, що зумовлювали як теоретичну еволюцію формаційної і цивілізаційної парадигм, так і виникнення нових узагальнюючих концепцій. Значну наукову цінність являє собою обґрунтування автором розділу сучасного стану цивілізаційної теорії (с. 44). Утім, на нашу думку, оцінка цього стану як кризового потребує додаткового пояснення. Ми вважаємо, що поняття “криза” у даному випадку слід розуміти не як фінальний занепад, а як виникнення можливостей “якісного нового синтезу нових парадигм”. Тому ми вважаємо за більш вдале означення сучасного стану універсальної цивілізаційної теорії як такого, що “відповідає проміжній ситуації”. У зв’язку з цим вважаємо за доцільне звернути увагу також на висловлене у “Вступі” твердження про те, що історико-філософські науки на наш час перебувають у стані невизначеності, зумовленої крахом марксизму як універсальної теорії (с. 3). Дане міркування, на наш погляд, також потребує уточнення, яке належить висловити фразою: “на пострадянському просторі”, тобто саме там, де марксизм дійсно був єдиною офіційною все пояснювальною теорією. Адже після даного міркування міститься ґрунтовний огляд тих концептуальних підходів до усвідомлення історико-цивілізаційного процесу, що виникли і утвердилися у європейській філософії (прогресистського, дискретно-цивілізаційного тощо). Отже, автор розділу виявив, що у європейській філософії на наш час існує значна кількість історико-філософських підходів до проблем розуміння сутності світового історичного розвитку. Додамо до висловленого, що безсумнівним науковим здобутком автора розділу, що розглядається, є здійснення ґрунтовного аналізу поняття “цивілізація”, на засадах якого нарешті сформульоване чітко і (що є особливо важливим) зрозуміле читачеві визначення цього поняття.

На особливу увагу заслуговує розділ “Передісторія цивілізацій. Первісне суспільство”, тому що саме на цьому початковому етапі історії людства відбувалися процеси антропогенезу, тобто формування людини сучасного вигляду від викопних людиноподібних мавп, та соціогенезу, тобто формування людського суспільстві від стадного ладу співіснування викопних антропоїдів, а отже виникли ті чинники, які зумовили наступний перехід людства до цивілізаційного рівня його історичного розвитку.

Визнавши факт невизначеності конкретних чинників і механізмів процесу антропогенезу, автор розділу висловив міркування, згідно з яким вагомим чинником, що забезпечив біологічну еволюцію антропоїдів є трудова діяльність (с. 52-53). Така наукова позиція, на наш погляд, є цілком виправданою в умовах наявності лише таких матеріальних джерел інформації щодо процесу антропогенезу, як окремі елементи кістяків викопних антропоїдів та вироблених цими антропоїдами знарядь праці. На особливу увагу заслуговує критичний аналіз теорії “двох стрибків” (с. 55-56), найбільш важливим елементом якої ми вважаємо міркування автора даного розділу щодо другого “стрибка”, тобто переходу від палеоантропа до неоантропа. Зважаючи на те, що даному критичному аналізу передують визнання хронологічної межі 200-100 тис. років тому за вельми імовірний час початку біолого-соціальної еволюції кроманьйонця, а перед цим визначення хронологічної межі 150 тис. років тому за початок стадії існування неандертальця, на нашу думку, теорія “двох стрибків” узагалі втрачає будь-яку рацію: адже і палеоантропи-неандертальці, і неоантропи-кроманьйонці існували спільно, протягом однієї історичної доби. При цьому доцільно зазначити, що сучасна антропологія не має матеріальних свідчень наявності перехідного етапу від неандертальця до кроманьйонця (а може їх узагалі немає?). У такому разі виникає питання про те, звідки міг з’явитися кроманьйонець узагалі.

Зазначимо, що головним критерієм наявності цивілізаційних форм суспільного устрою автор розділу, що розглядається, вважає державність. Саме на засадах цього міркування він здійснює аналіз тих чинників, які зумовили перехід від первісно-родового суспільного устрою до цивілізаційних форм суспільного ладу. Дана наукова позиція обґрунтовується тими певними фактами, що наявність патріархальної родової общини спостерігається не лише на етапі розпаду первісно-родового устрою, але також у межах стародавніх державних утворень; те ж саме можна стверджувати і відносно колективних форм власності. Саме ці обставини зумовили підтримку автором даного розділу редистрибутивної концепції політогенезу (с. 63), і твердження, що створення державних форм управління спричинене необхідністю організації економічної та інших сфер життєдіяльності суспільства (соціальної, політичної, ідеологічної, культурної тощо).

Наступні розділи структуровані на засадах діахронії, тобто вони розташовані послідовно згідно з існуванням відповідних цивілізацій у часовому вимірі. Таке структурування, на нашу думку, є найбільш доцільним в умовах аналізу великої за обсягом і різноманітної за змістовним навантаженням досліджуваної інформації. Щодо спільних елементів структури цих розділів, то в них простежуються: 1. Загально-теоретичні міркування щодо сутності та до відмітних ознак відповідного типу цивілізації; 2. Аналіз лінійно-стадіального розвитку цього типу цивілізацій на засадах визначення їх системних трансформацій; 3. Характеристика окремих цивілізацій у відповідності з їх належністю до конкретного регіонального

цивілізаційного простору. Теоретичне опрацювання інформаційного матеріалу відбувається через виокремлення таких конструктивних елементів дослідження історичного процесу, якими є факти-події та факти-процеси. Зважаючи на те, що факти-події мають такі ознаки, як наявність результату здійснення, обмеженість існування в часі, а також суттєвість впливу на історичні явища, вони, незважаючи на фрагментарність наявної у них інформації, являють собою важливий аспект пізнання цивілізаційного розвитку, тому що їх хронологічне самовизначення надає можливість ідентифікувати історичні події і явища у часовому вимірі. За вельми суттєве ми вважаємо з'єднання авторами розділів даного науково-методичного твору фактів-подій з урахуванням їхньої внутрішньої взаємодії з фактами-процесами. У межах цього синтезу науковцям вдалося узагальнити такі ознаки: 1. Лінійну презентацію, часові межі якої відображують поступовість ускладнення сполучених історичних явищ; 2. Сконцентрованість розвитку історичного процесу, що визначається нашаруванням певних історичних подій навколо сукупності історичних явищ, що мають конкретну логіку свого розвитку в часовому вимірі.

Методологічні засади презентованого науково-методичного дослідження ґрунтуються на нових підходах, які виявилися на наш час в аналізі історичних процесів. Зокрема, намагання авторів даної розвідки насамперед здійснювати аналіз відмітних ознак досліджуваних ними типів цивілізації є свідченням прихильності їх до антиредукціоністської методологічної концепції, яка на наш час перетворилася на домінуючу в гуманітарних науках: адже її сутність полягає у визнанні пріоритетності конкретного, особливого і своєрідного над загальним. При цьому спостерігається запровадження до дослідження елементів когнітивно-інформаційної теорії, яка визначилася в межах антиредукціоністської методологічної концепції. Згідно з названою теорією, докладність наукового знання зумовлюється використанням у процесі дослідження інформації різних рівнів походження з метою визначення взаємопроникливої сукупності зв'язків, що існують у межах загального обсягу здобутої дослідником інформації. У даному випадку простежується прагнення виявлення взаємопроникливості суто теоретичних міркувань провідних філософів щодо сутності світового цивілізаційного процесу, зі здобутками історичної науки, які ґрунтуються на інформації, наявної у матеріальних та писемних джерелах, за часом свого походження безпосередньо сполучених з тими цивілізаціями, що являють собою предмет дослідження з боку авторів презентованої розвідки. Нарешті, зважаючи на складність теоретичних формулювань, що подані у рецензованому нами дослідженні, особливе значення має запровадження у дане дослідження нещодавно розробленої Хансом Ленком інтерпретаціоністської методології пізнання наукової інформації. Зокрема, на засадах докладного роз'яснення побудоване визначення самого поняття “цивілізація” (с. 41).

Величезний обсяг різноманітної за змістовним навантаженням інформації, ґрунтовність аналізу проблематики існування цивілізацій, структурна досконалість, чіткість і зрозумілість формулювань, що властиві підручнику “Історія і теорія світових цивілізацій”, безсумнівно, зумовлюють його перетворення на головний елемент забезпечення викладання навчальної дисципліни “Історія світових цивілізацій” у вищих навчальних закладах України. Зрозуміло, що здійснити детальний аналіз усіх розділів цього підручника у межах однієї рецензії не є можливим. Тому ми пропонуємо авторам цієї науково-методичної праці організувати проведення науково-практичного семінару, на якому ті науковці, що задіяні у викладанні названої навчальної дисципліни будуть мати можливість висловити свої міркування щодо методики запровадження у викладання курсу “Історія світових цивілізацій” того учбового матеріалу, що міститься в даному підручнику. Зі свого боку дозволимо собі висловити таку конкретну пропозицію: зважаючи на те, що обсяг наявного матеріалу, поданий у підручнику “Історія і теорія світових цивілізацій” значно перевищує можливості його викладання в умовах обмеженості учбового часу, що запрограмований для курсу “Історія світових цивілізацій”, необхідно знайти шляхи для узагальнення цього матеріалу. На нашу думку, таке узагальнення може бути реалізованим через розробку декількох методичних посібників до цього підручника. Ці методичні посібники, на нашу думку, доцільно структурувати за регіональним принципом, тобто в них мають бути викладені рекомендації щодо окремого вивчення історії цивілізацій Європи, історії цивілізацій Азії, а також історії тих цивілізацій, що належать до інших регіонів світу.

ЗМІСТ

Гладченко І.О. Михайлюк В.П.	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАЙКБОЛЬНИХ КЛУБІВ УКРАЇНИ)	3
Губицький Л.В.	ДЕРЖАВНЕ КРЕДИТУВАННЯ ДВОРЯН КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТІ	15
Гурінчук С.В.	РОЛЬ ЖУРНАЛУ «ИНЖЕНЕРНОЕ ДЕЛО» НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ВІДОБРАЖЕННЯ У ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ	29
Євменчук О.В.	ВИСВІТЛЕННЯ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ «ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА ПУТЕЙ СООБЩЕНИЯ» ПРОБЛЕМ БУДІВНИЦТВА РУХОМОГО СКЛАДУ ЗАЛІЗНИЦЬ	39
Занік Я.М.	ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ (друга половина ХІХ ст.)	50
Кальніцька Н.Д.	ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІ – НАПРИКІНЦІ ХІІ ст.	59
Капралюк О.В.	ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ АСКАНІЙСЬКОГО РАМБУЛЬЕ	68
Костюкова О.М.	ВПЛИВ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА УКРАВТОДОР: 20-30 РР.	74
Крапівін О.В. Іманова Л.С.	МАКЕДОНИЯ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ БОЛГАРИИ (1913-1920 годы)	86

Михайлюк М.В. Підченко С.А.	РАДЯНСЬКІ ОРГАНИ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ В ДОНБАСІ В 20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ	92
Муратова О.В.	ЛІТЕРАТУРНЕ ШІСТДЕСЯТНИЦТВО: АРЕАЛ ФОРМУВАННЯ, КІЛЬКІСНИЙ ТА ВІКОВИЙ ВИМІРИ	102
М'ягка Г.О.	СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РОДИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст.)	113
Підгайна Т.М.	ВПЛИВ МОСКОВСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ВЧЕНОГО АГРОНОМА, ПОПУЛЯРИЗАТОРА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ КИРИЛА ІВАНОВИЧА ОСЬМАКА (1890- 1960)	121
Присяжнюк М.В.	НАУКОВА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА М.Ф. ІВАНОВА ТА ЗНАЧЕННЯ ДОСВІДУ ЙОГО РОБОТИ ДЛЯ СУЧАСНОГО ТВАРИННИЦТВА	133
Руднік Д.Г.	МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	140
Ручко Т.В.	ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ СТРАУСІВНИЦТВА	149
Сергієнко Г.С.	ЗМІНИ У СКЛАДІ АРХІВНИХ УСТАНОВ ЛУГАНЩИНИ В 30-ті рр. ХХ ст.	155
Симоненко І.В.	АНАЛІЗ СКЛАДУ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	170

Сулова В.В.	СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ ПРОБЛЕМЫ «ВЛИЯНИЕ ПАЛЕСТИНСКОГО ФАКТОРА НА ВНУТРЕННЕЕ РАЗВИТИЕ ХАШИМИТСКОГО КОРОЛЕВСТВА ИОРДАНИИ» В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ	181
Тарабрін О.Є.	ДІАЛЕКТИЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ СЕЛЕКЦІЇ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ	185
Тарасенко Л.Б.	ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЯЦЬКОГО ПРОШАРКУ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 20-і рр. ХХ ст. (на прикладі селянських господарств Донбасу)	192
Шуфрич Н.І.	СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ДОСЛІДНІ УСТАНОВИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО КРАЮ: НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ	200
НАУКОВЕ ЖИТТЯ		
Крюков В.Г.	Рецензія на підручник: Довжук І.В. Історія і теорія світових цивілізацій / І.В.Довжук, В.Б.Попов, А.І.Атоян та ін.; Під заг. ред. І.В.Довжука. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2012. – 1088 с	212

**Наукове видання
ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ:**

Збірник наукових праць

Випуск 37 (Частина 1)

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідають автори

Головний редактор	Михайлюк В.П.
Технічний секретар	Бельдюгіна І.Ю.
	Дубровський П.С.
Літературний редактор	Бугокова Л.В.
Оригінал-макет	Бельдюгіна І.Ю.

Підписано до друку 3.05.2013 р.

Формат 60 x 84 1 / 16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman

Друк офсетний. Умов. друк. арк. 22,02.

Наклад 300 прим. Вид. № 93. Замовлення № 56. Ціна вільна.

Видавництво

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Свідотство про реєстрацію: Серія ДК №1620 від 18.12.2003

Адреса видавництва: 91034, м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20а

Телефон: (0642) 41-34-12. Факс: (0642) 41-31-60

E-mail: uni@snu.edu.ua. <http://snu.edu.ua>

Надруковано з оригінал-макету у ПП Пальчак А.В.

м. Луганськ, вул. Коцюбинського, 2/2